De reis van Sint Brandaan

Een reisverhaal uit de twaalfde eeuw

vertaald door Willem Wilmink en ingeleid door W.P. Gerritsen

bron
De reis van Sint Brandaan. Een reisverhaal uit de twaalfde eeuw (eds. Willem Wilmink en W.P. Gerritsen). Uitgeverij Prometheus / Bert Bakker, Amsterdam 1994.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/wilm003reis02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

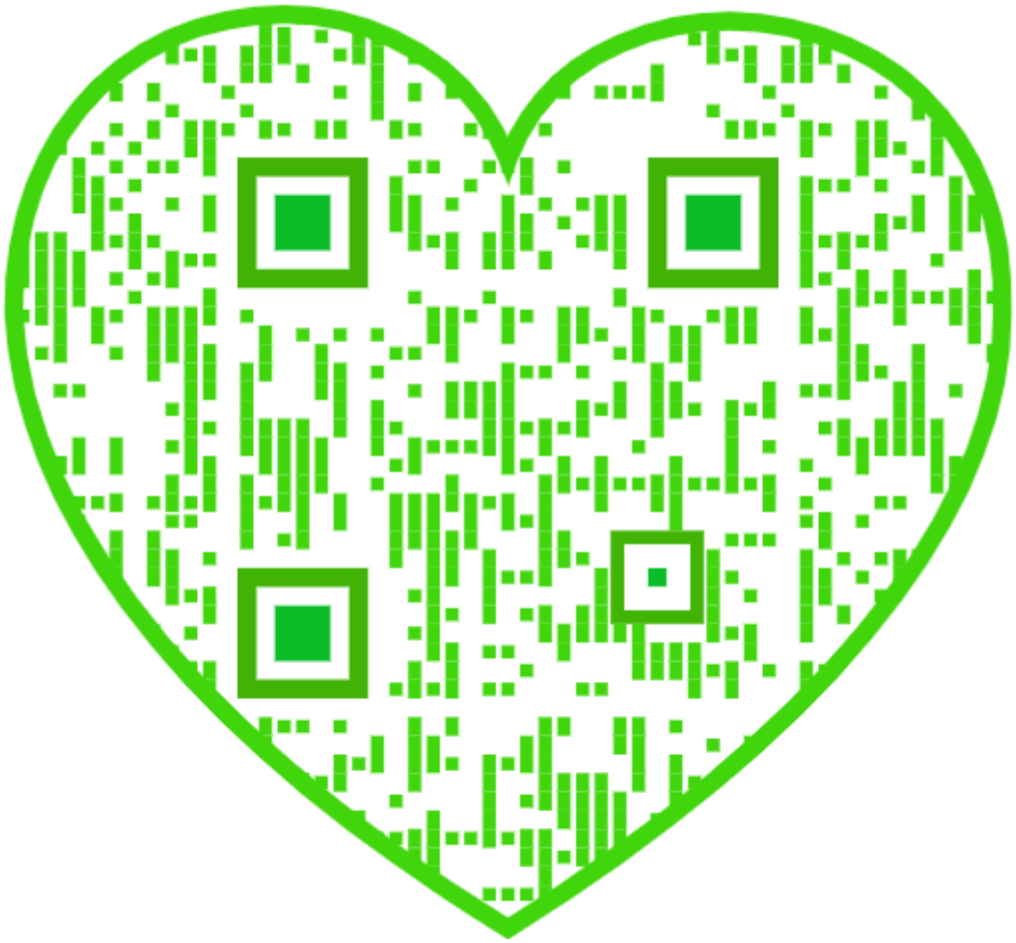

Voor Maartje Draak

Woord vooraf

Als het aan de negentiende-eeuwse literatuurhistorici had gelegen, zou *Van Sente Brandane* waarschijnlijk nooit tot de klassieken van de Nederlandse letterkunde zijn gerekend. ‘Zonderlinger mengelmoes van allerhande feiten, met zoo weinig innerlijke waarde, is nauwelijks aan te wijzen’, oordeelde W.J.A. Jonckbloet. Pas in de jaren dertig van de twintigste eeuw is men de *Brandaan* als een juweel van middeleeuwse verhaalkunst gaan beschouwen.

In 1941 lanceerde W. Gs Hellinga, toen wetenschappelijk adviseur van de uitgeverij J.M. Meulenhoff - hij zou later een roemrucht hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam worden -, een plan voor een uitgave, die vergezeld zou moeten gaan van een vertaling in verzen. Voor het maken van de teksteditie deed hij een beroep op de neerlandica-keltologe Maartje Draak; voor de vertaling benaderde hij, via Martinus Nijhoff, de jonge dichter Bertus Aafjes. Toen het manuscript van het boek enkele jaren later gereed was, verhinderde de oorlogstoestand de publikatie. Door allerlei omstandigheden werd het 1949 voor *De reis van Sinte Brandaan*, uitgegeven door Dr. Maartje Draak en herdicht door Bertus Aafjes, eindelijk het licht zag. Vrijwel iedereen die in de afgelopen veertig jaar de *Brandaan* heeft gelezen, heeft zijn kennismaking met de recalcitrante heilige te danken aan deze ‘klassieke’ editie.

In 1991, vijftig jaar na Hellinga's initiatief, zocht een van zijn leerlingen, de dichter Willem Wilmink, contact met een leerling van Maartje Draak, de mediëvist W.P. Gerritsen. Hij vertelde hem dat hij aan een nieuwe vertaling in verzen van de *Brandaan* naar het Comburgse handschrift werkte. Een eerste schets was klaar; Wilmink vroeg Gerritsen deze te controleren op fouten bij de interpretatie van het Middelnederlands. Gerritsen stelde een aantal leerlingen voor om gezamenlijk Wilminks conceptvertaling door te werken. Christien Bok, Patrick van Es, Soetje Oppenhuis de Jong, Inger Leemans, Nelly van de Leur-Leentvaar, Erwin Mantingh, Guus Moussault, Remco Sleiderink en Caspar Wansing gaven gevolg aan de uitnodiging. Tijdens de eerste fase van het werk kwam deze werkgroep eens in de twee weken bijeen, waarbij steeds een vijftigtal verzen van origineel en vertaling kritisch werden vergeleken. Wilmink ontving telkens een verslag van de bevindingen van de werkgroep en repliceerde, vaak per kerende post, met een herziene versie van het betrokken tekstgedeelte.

Tijdens de gesprekken tussen de dichter en zijn filologische helpers werd het plan geboren om origineel en vertaling, naar het voorbeeld van de editie-Draak/Aafjes, die niet meer in de handel is, naast elkaar uit te geven. Het moest een boek worden dat de *Brandaan* toegankelijk zou maken voor een publiek van belangstellende leken, maar dat ter zelfdertijd studenten een authentieke, niet herspelde, tekst zou voorleggen en de weg zou wijzen naar de omvangrijke literatuur over het gedicht. Terwijl Wilmink de laatste hand aan zijn vertaling legde, belastte de werkgroep zich met de editie van de Comburgse *Brandaan*-tekst en zorgde voor woordverklaring en toelich-

tende marginale glossen. Soetje Oppenhuis de Jong voerde de eindredactie van teksteditie en commentaar; Gerritsen nam de inleiding en het bibliografische hoofdstuk voor zijn rekening. Moge dit boek, produkt van een even eendrachtige als plezierige samenwerking, vele lezers ertoe verlokken om met de middeleeuwse wereldreiziger Brandaan in zee te gaan.

WILLEM WILMINK
W.P. GERRITSEN
SOETJE OPPENHUIS DE JONG

Enschede/Utrecht
juli 1993

Ontmoeting met een heilige

Mijn twee dochters waren er nooit erg happig op dat ik ze hielp met hun huiswerk: ze vonden dat ik er te veel bijvertelde, zodat de marteling onnodig lang ging duren. Maar ik liet me niet uit het veld slaan, voerde voor hun literatuurlijst Shakespeare met ze op en vertaalde voor datzelfde doel *Van Sente Brandane*. Aanleiding tot dat laatste waren de twee delen die ik van mijn vrouw en dochters cadeau had gekregen nadat ik ze zelf in het antiquariaat had laten liggen omdat ik ze te duur vond: E. Bonebakker, *Van Sente Brandane, naar het Comburgsche en Hulthemsche handschrift*. In deze editie van 1894 staan de twee Middelnederlandse handschriften die we van het verhaal over hebben naast elkaar afgedrukt. De kennis om ze echt te vergelijken ontbreekt me helaas, maar intuïtief heb ik altijd een voorkeur gehad voor het wat branieachtige Comburg, dat zich ook daarom zo goed voor een vertaling leende omdat het volledig is: van Hulthem ontbreken de eerste bladen.

Hulthem vertelt wat ingehoudener. Waar Comburg heeft ‘Doe louch zeere Sente Brandaen’ (v. 1008) staat in Hulthem slechts ‘Doe loech Sente Brandaen’. In de Duitse versies lacht Sinte Brandaan helemaal niet, vanwege de hier en daar veld winnende opvatting dat lachen ongepast was voor geestelijken. De mededeling dat Judas zo gekweld werd vanwege zijn verraad ‘Dat dbloet van sinen hoghen scoot’ (v. 1464), dat het bloed hem uit zijn ogen schoot, is in Hulthem weggelaten, wellicht als zijnde een onsmakelijk detail. En van de zesduizend torens van een kasteel (Comburg v. 1729) blijven er in Hulthem maar zeshonderd over: men moest niet overdrijven, vond deze kopiist.

Als student had ik het reisverhaal van Brandaan leren kennen uit de editie van Maartje Draak (eerste druk 1949), met naast de middeleeuwse tekst de mooie vertaling van Bertus Aafjes. Die vertaling geeft voor vers 1008 ‘Toen schaterde Sinte Brandaan’ en bedeelt het kasteel met zeshonderd torens: in het eerste geval wordt Comburg gevolgd, in het tweede geval Hulthem. Dat komt doordat de vertaling parallel loopt aan een tekst die nu eens uit Comburg, dan weer uit Hulthem komt, een enkele keer zelfs uit een Duitse versie. Maartje Draak wilde op die manier een zoekgeraakte oudere bron zo dicht mogelijk benaderen, maar haar keuze van telkens de beste, de betrouwbaarste stukken is uiteraard subjectief.

Ik hield me bij mijn vertaling helemaal aan Comburg. Mijn werkstuk was voor het doel, de literatuurlijst van de meiden, goed genoeg. Maar de afstand tot de middeleeuwse tekst was, dat voelde ik wel aan, heel groot: de reus die geen christen wou worden werd bij mij een komische figuur die niet helemaal ongelijk had en het kasteel op de Mons Syone alsook de burchtzaal van de Walseranden waren bij mij iets te veel op de Efteling en het Avonturenpark Hellendoorn gaan lijken. Nu kon ik twee dingen doen: de vertaling nóg vrijer maken, met bijvoorbeeld in de hel een

speciale, zeer gruwelijke afdeling voor muzikanten als Mantovani en James Last (volgens Felix Mendelssohn bestond er in de hel inderdaad zo'n afdeling voor water inde wijn doende arrangeurs) óf proberen dichter bij de oorspronkelijke tekst te komen. Ik besloot tot dat laatste en voor de hulp die daarbij nodig was wendde ik mij tot een van de auteurs van het boek *De wereld van Sint Brandaan*: prof. dr. W.P. Gerritsen. Die ging in Utrecht met een groep studenten aan de slag. Ik was daar bij heel wat middeleeuws-gezellige bijeenkomsten, waar toch ook hard gewerkt werd: mijn tekst werd regel na regel van commentaar voorzien en ik moest als huiswerk alles net zo lang herschrijven tot het hun goedkeuring kon wegdragen. De studenten waren nog maar half klaar met hun karwei, toen ze dit studieonderdeel mochten afsluiten. Maar ze gingen dapper door, in dienst van de wetenschap. Een kleine indruk van wat dit alles heeft opgeleverd geeft een vergelijking van Comburg verzen 116 en 145-152 met mijn oorspronkelijke en definitieve versie. Het wat langere fragment geeft een stukje weer van de ontmoeting met het pratende hoofd van een onthoofde reus.

+Als die legende mi vertrac	
+zoals me de legende zei	+Comburg
+zoals de biografie me zei	+Wilmink 1
	+Wilmink 2
+Doe bemaendijt wel diere	
Bi Gode vele sciere	+Comburg
Dat hi hem dade verstaen	
Hoe zijn leven was ghedaen.	
Thoeft jeghen Brandane sprac	
Ende seide: Al doet mi onghemac	
Ic wilt di segghen saen	
Hoe mijn leven was ghedaen.	
+Brandaan vroeg bij de Here	
het hoofd enkele keren	+Wilmink 1
of't hem wou doen verstaan	
hoe het hem was vergaan.	
Het hoofd zei tegen hem:	
'Ik ben niet goed bij stem.	
Misschien zult u verstaan	
hoe het mij is vergaan.	
+Brandaan bezwoer het hoofd bij de Here	
om zich terstond tot hem te keren,	+Wilmink 2
zodat het hem zou doen verstaan	
hoe 't in zijn leven was gegaan.	
Waarop het grote hoofd dan zei:	

Heel wat moeite kost het mij
om u thans te doen verstaan
hoe het met mij is gegaan.

Bij Comburg 116 heeft Aafjes: ‘gelijk de legende vermeldt’. Hij heeft dus, evenals ik in eerste instantie, over het hoofd gezien dat ‘legende’ pas veel later de betekenis kreeg van verdichtsel. In het fragment over het reuzenhoofd moest bij mij helaas de grap over het niet zo goed bij stem zijn vervallen, maar dat de tekst zoals die is geworden heel wat dichter bij het oorspronkelijke staat dan wat ik eerst had, lijkt duidelijk. Nu Aafjes:

Sinte Brandaan vroeg aan het hoofd
hoe het van zijn lijf was beroofd.
Hij vroeg dringend, dat het getrouw
zijn levensloop vertellen zou.
Het hoofd keerde zich om en sprak:
Al doet het mij veel ongemak,
ik vertel u, zoals zij is,
heel mijn levensgeschiedenis.

Aafjes heeft gekozen voor een *heel ander type versvorm* dan het middeleeuwse, namelijk voor versregels waar het niet om het aantal accenten, maar om het aantal lettergrepen gaat. Bij staand rijm zijn dat er altijd 8 (zie boven), bij liggend rijm (dat veel minder voorkomt) 9:

Dit was het volk der Walscheranden,
dat gewapend was met wolfstanden.

Eenzelfde werkwijze als in Gorters Mei (10, soms 11 lettergrepen) en in *Awater* (10, soms 11 lettergrepen) van Martinus Nijhoff, van wie Aafjes adviezen kreeg voor deze vertaling. Ik heb het middeleeuwse heffingsvers willen handhaven, dat je nu nog op straat aantreft:

Raád eens wié ik tégenkwám:
Jópie mét haar eígen mán.

Raád eens wié ik tégenkwám:
Annemariéke mét haar eígen mán.

Steeds vier heffingen per regel en een willekeurig aantal onbeklemtoonde lettergrepen. Comburg bestaat grotendeels uit regels van drie en van vier heffingen en daar heb ik me aan willen houden. Mijn vertaling bevat minder *lettergrepen* dan die van Aafjes (al is het aantal in het geciteerde fragment precies gelijk), maar wel wat meer dan Comburg: het middeleeuwse Nederlands was korter dan het onze, denk ik.

De middeleeuwse teksten hebben hele rijmen en ook, zoals het geciteerde springtouwliedje, halve rijmen. Er wordt zeer onbekommerd gerijmd, zoals in Hulthem 1843, 1844:

Ja en scrivet niet Johannes,
Hoe Thomaes, die Gods man es,

Ook wat dit aspect van de vormgeving betreft heb ik me middeleeuws gedragen.

Brandaan is een christelijke verwant van Sindbad de Zeeman, die evenals hij een eiland tegenkwam dat geen eiland was, maar een grote vis. En van Odysseus, wiens sirenen nog bleken te leven toen Brandaan langs hun woonplaats kwam. Maar nog meer verwant is Brandaan aan die Ierse reizigers, op zoek naar bijvoorbeeld een eiland zonder boosaardigheid, waar ze dan jaren verbleven om later te merken dat die jaren eeuwen waren geweest. De Ieren reisden, ook in werkelijkheid, in de vroege Middeleeuwen naar Amerika, naar Groenland, langs allerlei betoveringen waarvoor men later een natuurlijke verklaring vond: gletsjers, geisers. In een van die Ierse reisverhalen pleegt een reisgenoot een diefstal, net als in *Van Sente Brandane*. Maar we kunnen in de editie-Draak lezen dat die Ierse dief niet, zoals Brandaans makker, door een duivel naar de hel wordt gesleept. De Ier komt op een ouderwets-magische manier aan zijn einde: de kat die het enige levende wezen was in het door de reizigers bezochte kasteel ‘sprong dóór hem heen als een vurige pijl en verbrandde hem tot as’.

Van Sente Brandane is een spannend boek en ook een heel geestig boek, al weet je niet altijd of het op de tijdgenoten allemaal wel zo grappig overkwam als op ons. Er zijn spannende en uiterst wonderlijke avonturen. En dan is er Brandaan zelf, geen min of meer abstracte bleekscheet, maar een man van vlees en bloed, die zich dikwijls kwaad maakt, ook op God, gauw tot tranen toe geroerd is en veel te vlug met zijn oordeel klaarstaat, anders had hij toch ook dat boek niet in het vuur gegooid waarin hij ongeweten alle wonderen al was tegengekomen van de reis die hij zou maken. Met het hemelse en het heilige gaat hij huiselijk om, zoals we het in de Middeleeuwen vaker zien, waar de beeldhouwers van de kathedralen midden tussen de heiligen een plaatsje vonden voor een mannetje met kiespijn (Wells) of een half in elkaar gezakte dronkelap (Den Bosch: maar die kan ook, net als de Bossche erwtenman, een grapje zijn van een latere restaurateur).

Mijn vertaling is zoals alles wat ik schrijf voor alle leeftijden. Opa's en oma's kunnen eruit voorlezen aan hun kleinkinderen, meesters en juffrouwen kunnen het verhaal in de klas vertellen om de leerlingen alvast in de stemming te brengen voor hun schoolreisje naar Terschelling. Middelbare scholieren lezen het reisverslag in één avond uit en hebben er dan een sieraad voor hun literatuurlijst bij. Studenten Nederlands kunnen vergelijkingen trekken tussen vertaling en oorspronkelijke tekst en kunnen uit de commentaren heel wat leren over de Middeleeuwen. Voetballers kunnen het boek meenemen op trainingskamp en kapiteins op hun reizen langs eilandvissen, meerminnen en sirenen. Hoogleraren met emeritaat zul-

len de vergelijking trekken tussen deze Brandaan en Brandaan zoals zij hem altijd hebben gekend, uit dat prachtige standaardwerk van de vrouw aan wie dit boek is opgedragen.

WILLEM WILMINK
26 juni 1993

Pleidooi voor Brandaan

Aan het begin van de Nederlandse letterkunde, toen elk boek nog een unieke en vrijwel onvervangbare bron van kennis was, staat het verhaal van een boekverbranding. De toedracht zou als volgt zijn geweest. Een Ierse abt, genaamd Brandaan, maakte een studie van de wijze waarop God zich in de schepping openbaart. Op een dag kreeg hij een boek in handen waarin allerlei merkwaardige natuurverschijnselen beschreven werden, zowel op de aarde als erboven en eronder. Hij vernam dat er drie hemelen waren en dat er zich onder deze wereld een andere wereld zou bevinden, waar het nacht werd als hier de dag aanbrak. Toen hij las dat er vissen bestonden die een heel woud op hun rug droegen, tekende hij luidkeels protest aan: dat was niet te geloven. Maar het zou nog vreemder worden. De schrijver beweerde dat Judas in de hel door Gods goedheid iedere zaterdagavond verlichting van zijn straf kreeg. Dàt weigerde Brandaan te aanvaarden - tenzij hij het met zijn eigen ogen zou zien - en in een opwelling van woede over zoveel onwaarheid wierp hij het boek in het vuur en vervloekte de schrijver ervan. De gevolgen waren vèrstrekkend. Op last van God was Brandaan gedwongen een zeereis van negen jaar te ondernemen om alles waaraan hij lezend geen geloof wilde schenken uit eigen aanschouwing te leren kennen. Het verhaal van zijn belevenissen werd verteld in een gedicht dat, naar men aanneemt, omstreeks het midden van de twaalfde eeuw in het Rijnland is ontstaan, en dat in een Middelnederlandse versie in twee handschriften van rond 1400 is overgeleverd.

Hoe moet Brandaans daad worden beoordeeld? Een twintigste-eeuwer denkt bij het woord ‘boekverbranding’ met afschuw aan gebeurtenissen uit het nationaal-so-cialistische Duitsland, of, in het recentere verleden, aan het onthaal dat Salman Rushdie's *De duivelsverzen* in bepaalde islamitische kringen ten deel is gevallen. Voor een middeleeuwer zal Brandaans handelwijze vooral associaties hebben opgeroepen met het verbranden van ketterse boeken, zoals dat in de twaalfde eeuw (en daarna) herhaaldelijk is voorgekomen. De twaalfde eeuw was een tijd van grote veranderingen. Aan het begin van de eeuw had de opbloei van de handel in heel West-Europa de welvaart doen toenemen. Vooral onder de aristocratie was dit gepaard gegaan met het ontstaan van een nieuw levensgevoel, dat enerzijds aan de dag trad in een feestelijk, ‘hoofs’ gezelschapsleven, en anderzijds in een gretige belangstelling voor alles wat de wereld aan bijzonders te bieden had. Ten behoeve van leken - die geen toegang hadden tot de Latijnse wetenschappelijke literatuur - werden talrijke werken, antieke en middeleeuwse, in de volkstaal bewerkt. De twaalfde-eeuwse maatschappelijke elite voelde zich de zelfbewuste erfgenaam van een beschaving die in het oude Griekenland was ontstaan, die daarna naar Rome was overgeplant en die nu in West-Europa tot nieuwe bloei was gekomen, met name in Frankrijk, het centrum van de hoofse cultuur. Niet ten onrechte spreekt men van ‘de Renaissance van de twaalfde eeuw’.

De grenzen van geloven en weten waren in beweging. Sinds het midden van de eeuw was het aanzicht van vele wetenschappen in hoog tempo aan het veranderen, doordat er steeds weer nieuwe antieke bronnen aan het licht kwamen. Van talrijke Griekse geleerden uit de Oudheid had men in het christelijke Westen eeuwenlang slechts de beroemde namen onthouden, zonder hun werken te kunnen lezen - de kennis van het Grieks was verloren gegaan. In de Arabische wereld daarentegen had de Griekse erfenis op schitterende wijze vrucht gedragen. Eindelijk overwonnen de christenen hun wantrouwen ten opzichte van de islamitische wetenschap. In Spanje en op Sicilië, waar de twee culturen elkaar ontmoetten, werden, soms door tussenkomst van joodse geleerden, Arabische vertalingen van Griekse geschriften uit de Oudheid in het Latijn overgebracht. De *Almagest* van de geograaf en kosmoloog Ptolemeus, delen van het reusachtige oeuvre van Aristoteles, werken van de wiskundige Euclides en de medicus Galenus waren misschien de belangrijkste, maar zeker niet de enige. Er was vrijwel geen wetenschapsgebied dat zich aan de invloed van de herontdekte klassieke autoriteiten kon onttrekken.

In de grote kathedraalscholen van Frankrijk en Italië trachtte men de nieuwe inzichten in te passen in het geheel van de bestaande kennis. Ook filosofie en theologie bloeiden op: zelden is zo indringend nagedacht over de relatie tussen God en de mensen. De discussies speelden zich veelal af aan de grenzen van wat voor de Kerk nog acceptabel was, niet zelden ook werden die grenzen overschreden. Op verschillende plaatsen in Europa kwamen ketterse bewegingen op, die vooral onder de leken grote aanhang vonden - en die vaak bloedig werden neergeslagen. De keerzijde van al deze explosieve veranderingen was een gevoel van onzekerheid en twijfel. Velen wisten niet meer wat te geloven. Verdroegen de nieuwe opvattingen over de inrichting van de kosmos zich wel met wat de bijbel leerde? Als de heidense geleerden gelijk hadden, waar moest een christen zich dan de plaats van het hiernamaals denken? Hoe kon het zijn dat de ziel van een gestorven zondaar enerzijds puur geest was, en anderzijds lichamelijke pijnigingen moest ondergaan? De openingsscène van het verhaal tekent Brandaan als een twaalfde-eeuwer die door vragen als deze bestormd wordt.

Echo's van de wetenschappelijke ontdekkingen en van de theologische discussies moeten ook zijn doorgedrongen tot het twaalfde-eeuwse lekenpubliek waarvoor het Brandaangedicht oorspronkelijk bestemd is geweest. Wellicht hebben vele toehoorders in Brandaans impulsieve handelwijze iets van hun eigen onbehagen over de nieuwerwetse ideeën herkend. Maar er hebben zich onder het publiek ongetwijfeld ook goed-geïnformeerde mensen bevonden die begrepen hoezeer Brandaan zich vergiste. Een vis die een heel woud op zijn rug droeg? Was dat niet het zeemonster waarover in het *Bestiorium*, een in de twaalfde eeuw wijdverbreid en gezaghebbend werk over dierkunde, te lezen was dat het door zeelieden vaak voor een bebost eiland wordt aangezien? En waarom zou het ondenkbaar zijn dat Judas, zèlfs Judas, de zondaar bij uitstek die Christus-zelf had verraden, op de een of andere wijze deel zou hebben aan de goddelijke genade - Gods goedheid was immers on-

eindig? Twaalfde-eeuwse theologen hielden ervan hun stellingen met dergelijke extreme voorbeelden te adstrueren. In beide gevallen - het eerste op het gebied van de natuurwetenschap, het andere op dat van de theologie - zou Brandaans ongeloof door de ervaringen tijdens zijn reis worden gelogenstraft.

Brandaan doet boete - maar wat is eigenlijk de zonde waaraan hij zich schuldig heeft gemaakt? Als hij het boek in het vuur ziet verteren, hoort hij de stem van een engel, die hem verwijt dat hij door zijn driftige daad de waarheid verloren heeft laten gaan. Helaas valt uit de tekst niet op te maken om wat voor boek het gaat. Met waarheid moet hier wel bedoeld zijn: kennis omtrent wonderbaarlijke, maar ware feiten in natuur of bovennatuur. Door zijn protest tegen de inhoud van het boek trekt Brandaan dus Gods scheppingskracht in twijfel. Veel later in het verhaal - zie de verzen 1910-48 - wordt hij vergeleken met de apostel Thomas, die pas toen Christus hem Zijn wonden liet betasten wilde geloven dat Hij werkelijk uit de dood was opgestaan, zoals in het evangelie van Johannes (20:24-29) wordt verhaald. De woorden die Christus daarbij spreekt - 'Zalig die niet gezien en toch geloofd hebben' -worden ook Brandaan voorgehouden. Uit beide plaatsen mag worden geconcludeerd dat de zonde waarvoor Brandaan wordt gestraft, een tekort aan geloof is.

Brandaan komt door zijn reis tot inzicht. De oude voorstelling van het leven als een reis krijgt in de twaalfde eeuw een nieuwe inhoud. In vroeger eeuwen was het beeld van de reis meestal verbonden geweest met het idee van een ballingschap, een langdurig wèg-zijn van huis en haard, van verwanten en vrienden, dat de pelgrimerende reiziger tenslotte dichter bij God kon brengen. De twaalfde-eeuwse conceptie was anders gekleurd: een reis was een tocht die nieuwe ervaringen opleverde, die avonturen met zich meebracht, die individuele kwaliteiten op de proef stelde. De aantrekkingskracht van de kruistochten, die in deze eeuw duizenden op de been brachten, heeft met deze dynamiek te maken. Aan de Arturroman, een creatie van de twaalfde eeuw, ligt de conceptie van de *queeste* ten grondslag: een avonturentocht die de held zelfkennis verschaft en die hem in staat stelt zich een eervolle plaats in de gemeenschap te verwerven. Ook in de religieuze sfeer wordt het beeld van de reis steeds vaker toegepast om psychische processen - zoals bijvoorbeeld dat van het geleidelijk opstijgen van de ziel tot het goddelijke wezen - aanschouwelijk voor te stellen.

De motivering van het op-reis-gaan is steeds weer anders: de hunkerende ziel wordt onweerstaanbaar aangetrokken door Gods liefde, de ridder van de Tafelronde gaat op zoek naar avontuur of wordt uitgedaagd door een avontuur dat zich aan Arturs hof aandient en dat voor hem persoonlijk bestemd lijkt te zijn, Brandaan, ten slotte, gaat op reis omdat een engel hem daartoe namens God opdracht geeft. Zijn negen jaren op zee zijn een straf, een boetedoening voor zijn kleingelovigheid. Later in het verhaal zal blijken dat zijn straf ook inhoudt dat hij het verbrande boek moet restitueren. Alles wat hij en zijn monniken onderweg meemaken en aanschouwen wordt zorgvuldig geboekstaafd in een scheepsjournaal. Als dit boek vol is, is de boetedoening volbracht en kan de terugreis worden aanvaard. Na hun

thuiskomst wordt het boek op het altaar van Maria gelegd.

Brandaan is een zondaar die boete doet; hij is ook een heilige - een heilige zoals men zich die in de twaalfde eeuw placht voor te stellen. Wat iemand volgens deze visie tot een heilige maakt, was niet primair een leven zonder zonden, maar veeleer een speciale relatie met God. Men zag een heilige als een gunsteling van God, en bijgevolg als iemand die met zijn gebeden van God meer gedaan kon krijgen dan een gewoon mens. Tijdens de reis weet Brandaan schip en opvarenden herhaaldelijk door zijn vurig bidden uit de meest benarde situaties te redden. Als duivels een van zijn monniken, die zich bij het bezoek aan een paradijselijk kasteel aan diefstal heeft bezondigd, hebben meegesleurd naar de hel, richt Brandaan een dringend - en dwingend - gebed tot God. Hij weigert verder te varen als hij zijn monnik niet terugkrijgt; hij zal blijven bidden tot God hem verhoort. Zeer persoonlijk is hun relatie, zoals die tussen Jahwe en Job. Gods antwoord klinkt uit een lichtschijn tussen twee vurige hoornen. Hij verklaart zich onschuldig. De duivel had het recht de monnik mee te nemen; hij had immers gestolen. Werd Adam niet 5000 jaar in de hel gestraft wegens het stelen van een appel? Maar Brandaan houdt aan. Hij en zijn monniken strekken zich uit op de grond, met uitgespreide armen - in de vorm van het Kruis - en blijven bidden tot zij God tenslotte vermurwen, waarop Hij de duivel last geeft de monnik terug te brengen.

Brandaans oceaanreis is een zaak tussen hem en God. Als de tocht in overeenstemming met een modern verwachtingspatroon zou zijn verlopen, zou Brandaan bij zijn landingen op verre kusten in contact zijn gekomen met vreemde volken en uitheemse gebruiken. Geconfronteerd met totaal van de zijne afwijkende culturen zou hij zich met gebarentaal verstaanbaar hebben moeten maken. In werkelijkheid (dat wil zeggen: in de werkelijkheid van het verhaal) loopt Brandaans schip tijdens de negenjarige reis nooit havens binnen waar ‘gewone’ mensen wonen. Brandaan bezoekt geen steden of dorpen, hij ontmoet nergens mensen die tot niet-christelijke culturen behoren. De vreemdste wezens die hij leert kennen - de gedrochtelijke Walseranden met hun zwijnskoppen op dunne kraanvogelhalzen en hun hondepoten - blijken zich van dezelfde taal te bedienen als hij, en zij vereren dezelfde God. Op het verste punt van zijn reis hoort Brandaan kort na een dagenlange windstilte geluiden opstijgen van de zeebodem. Hier lijkt hij in contact te komen met de wereld ónder deze wereld die in het verbrande boek beschreven werd. Maar ook deze geluiden, opgevangen uit een onderzeese wereld, hebben niets exotisch: het zijn de herkenbare geluiden van een christelijke samenleving, met kerkklokken en liturgisch gezang. Het is of God de niet-christelijke wereld buiten Europa (van het bestaan waarvan twaalfde-eeuwers zich terdege bewust waren) om didactische redenen tijdelijk heeft doen verdwijnen teneinde Brandaan in staat te stellen op een zo doeltreffend mogelijke wijze tot inzicht te komen.

De wereld waarin Brandaans schip rondzeilt, is niet de wereld van de middeleeuwse geografen en evenmin die van de zeemansverhalen, al heeft zij met beide wel allerlei elementen gemeen. De twaalfde-eeuwse geografie was een mengeling

van heidens-antieke en joods-christelijke bouwstoffen. Dat de aarde een bolvorm had, stond al sinds de Oudheid vast. Er was, zo meende men, één, ruwweg cirkelvormige, landmassa, bestaande uit de continenten Europa, Azië en Afrika, die werd omspoeld door de Oceaan. Verspreid in de Oceaan lagen eilanden. De antieke geografen situeerden de *Insulae Fortunatae*, de Gelukzalige Eilanden (waarmee, zij waarschijnlijk de Canarische Eilanden bedoelden) in de westelijke Oceaan. Ook in de bijbel is sprake van één, de aarde omspoelende zee - een zee zonder overkant - waarin eilanden liggen. 'Volgens zijn plan heeft Hij de watervloed bedwongen en daar eilanden in geplant', zegt het bijbelboek Ecclesiasticus (43:23) in een context die gewaagt van verhalen van zeevaarders en van 'vreemde, wonderbaarlijke werken, een bonte dierenwereld, gedrochtelijke schepsels'.

Voor een deel berustte de antieke geografie op sterke verhalen van zeelieden. Vaak is het onmogelijk vast te stellen of zich onder de fantasie een kern van waarheid verbergt. Zo deelt de Romeinse schrijver Plinius (23-79 na Chr.) mee, dat zich ergens in de Oceaan een gebied bevindt waar het zeewater in een stroperige substantie verandert. Een verklaring van dit bericht over de 'gestolde zee' heeft men gezocht in het verschijnsel ijsgang, waarbij het zee-oppervlak met grote en kleine ijsschollen overdekt is, maar men heeft ook gedacht aan de uitgestrekte wiervelden in de Sargasso-zee. Het middeleeuwse volksgeloof in Noord- en West-Europa kent een overlevering omtrent een 'Leverzee', waarin schepen vastraken. Hoe deze middeleeuwse conceptie samenhangt met het antieke idee van een 'gestolde zee', is nog onduidelijk. Eveneens uit de Oudheid stamt het geloof dat zich elders in de Oceaan een onderzeese magneet bevindt die met ijzer beslagen schepen naar zich toe trekt. Beide overleveringen - de Leverzee en de onderzeese magneet - hebben hun sporen in de *Brandaan* achtergelaten.

Tot het erfgoed van de antieke geografie behoorde ook de leer van de vijf klimaatgordels. De buitenste zones, rond de noord- en de zuidpool, zouden onbewoonbaar zijn wegens de koude. Meer naar binnen strekten zich de twee gematigde, voor menselijke bewoning geschikte klimaatzones uit, die van elkaar gescheiden werden door een voor mensen ondoordringbare hittegordel langs de evenaar. Of er in de gematigde zone op het zuidelijk halfrond ook daadwerkelijk mensen - antipoden of tegenvoeters - leefden, was een heftig omstreden kwestie. Kerkelijke autoriteiten verzetten zich tegen de gedachte aan een antipodencontinent. De bijbel leerde immers dat de mensheid op één plek was ontstaan - hoe zouden nazaten van Adam en Eva dan het gebied ten zuiden van de hittegordel hebben kunnen bereiken? De bijbel leerde ook dat het evangelie 'tot de einden der wereld' was verkondigd - hoe zouden predikers dan tot de woonplaatsen der antipoden (als die bestonden) kunnen zijn doorgedrongen? Maar ook andere meningen deden opgeld. Arabische geografen, wier werk in vertaling in Europa bekend werd, bestreden de ondoordringbaarheid van de equatoriale hittegordel door te wijzen op de stad Arin, die vrijwel op de evenaar gelegen was. Op een wereldkaart in het Parij se handschrift van het beroemde *Liber floridus* van Lambert van Sint-Omaars, een encyclopedie uit het midden

van de twaalfde eeuw, wordt op het zuidelijk halfrond een continent afgebeeld dat ‘volgens de filosofen’ bewoond wordt door antipoden. Daarenboven is aan de westzijde van de kaart eengroot eiland afgebeeld, met het bijschrift (woordelijk vertaald): ‘Hier wonen antipoden; maar zij hebben een verschillende nacht en tegenovergestelde dagen.’ De formulering lijkt veel op die in de Brandaan en het is heel goed mogelijk dat de dichter zijn theoretische kennis over het dag-en-nachtverschil aan een werk als het *Liber floridus* heeft ontleend.

Ergens ter wereld - daarover waren alle middeleeuwse geleerden het eens - moest zich het aardse paradijs bevinden, de hof van Eden waaruit Adam en Eva waren verdreven. Na de zondeval zou de verrukkelijke tuin in stand zijn gebleven, afgeschermd door een hoge muur en ontoegankelijk voor gewone stervelingen. Volgens sommigen was het aardse paradijs onbewoond; anderen meenden dat de profeten Elia en Henoch, die volgens bijbelse autoriteiten niet gestorven zouden zijn, in of bij het aardse paradijs de dag des oordeels zouden afwachten; weer anderen geloofden dat alle rechtvaardigen uit de eeuwen vóór de verlossing door Christus daar tot het einde der tijden zouden verblijven. Over de plaats waar het aardse paradijs te vinden was liepen de meningen uiteen. De bijbel situeerde de hof van Eden ‘ergens in het oosten’ (Genesis 2:8). Volgens historische bronnen, aan de betrouwbaarheid waarvan niemand twijfelde, had Alexander de Grote op zijn tocht naar Indië het aardse paradijs aan de bovenloop van de Ganges aangetroffen en vergeefs getracht er binnen te komen. Maar er waren ook tradities die het aardse paradijs op een eiland in de Oceaan situeerden, ergens ver in het oosten of in het westen. Op de wereldkaart in het zojuist genoemde handschrift van het *Liber floridus* ligt het op een eiland aan de uiterste oostgrens van de bewoonbare wereld. Ook de *Brandaan* lokaliseert het aardse paradijs op een eiland.

Wat Brandaan en zijn tochtgenoten op dit eiland beleven is een twaalfde-eeuwse versie van de oude mythe. De vier paradijsrivieren waarvan de bijbel spreekt (Genesis 2:10-14) zijn omgevormd tot een fontein waaruit in vier stralen kostelijke vloeistoffen stromen: balsem, siroop, olijfolie en honingzeem. In een verrukkelijk landschap - het ideale landschap zoals dat op talloze miniaturen is afgebeeld - verrijzen twee prachtige kastelen. In het ene kasteel vindt een soort reprise van de zondeval plaats: de duivel tempteert een van Brandaans monniken tot het stelen van een kostbare paardetoom. Het andere, kasteel komt overeen met de gebruikelijke middeleeuwse voorstelling van het voor mensen ontoegankelijke aardse paradijs met zijn traditionele elementen als de bovenaardse glans, de afwezigheid van dag-en-nacht-verschillen en de wisseling van jaargetijden, de hoge muren, de oude man in de poort (in wie de profeet Henoch te herkennen is) en de engel met het vlammende zwaard uit Genesis 3.

Is er één hel of zijn er meer? En in het laatste geval, zijn die dan verschillend? Zijn er plaatsen op aarde die als toegangen tot helse locaties dienen? Ook dit waren kwesties die middeleeuwers buitensporig interesseerden. Volgens de gangbare mening bevond de hel zich in een onderaardse ruimte. Vulkanen werden beschouwd als

schoorstenen van en toegangen tot de hel. De onderaardse ligging van de hel sloot echter geenszins uit dat er zich ook op het aardoppervlak plaatsen bevonden waar de zielen van gestorven zondaars werden gefolterd. De *Brandaan* combineert verschillende voorstellingen. Tweemaal nadert het schip van de heilige een vuurspuwende berg. De eerste braakt een gloed uit waarin de zielen van corrupte gezagsdragers rondwervelen; de eruptie van de tweede vulkaan stoot een zwerm zielen in vogelgedaante naar buiten, terwijl zich uit de krater een kokendhete en een ijskoude rivier naar beneden storten. Maar hiernaast kent het gedicht ook bovengrondse afdelingen van de hel, waar zielen in menselijke gedaante worden gepijningd. Aan het begin van zijn reis doet Brandaan een eiland aan waar de zielen van onrechtvaardige hofmeesters en schenkers de straf voor hun inhaligheid ondergaan: zij zijn gedoemd eeuwig naakt rond een meer te lopen zonder te mogen drinken. Tegen het einde van de tocht ontmoet Brandaan de ziel van Judas. Zittend op een gloeiende steen en blootgesteld aan hevige hitte en kou heeft hij tijdens het weekeinde - op aarde - een kort respijt van zijn doordeweekse, nog veel ondragelijkere kwellingen, tot de duivels hem weer komen halen.

De verscheidenheid van de helse locaties en de hellestraffen houdt verband met theologische discussies die in de twaalfde eeuw ook buiten de kringen van de geleerden de aandacht trokken. De Kerk leerde dat de helse straffen eeuwig duurden en niet door gebeden van levenden konden worden verkort. Wie in de hel terechtkwam, zo geloofde men, moest eeuwig branden. In de *Brandaan* wordt deze opvatting bevestigd. Als de zielen die in de gloed van de eerste vulkaan verzengen, Brandaan om hulp smeken, verzekert een duivel hun dat de heilige niets voor hen kan doen. Brandaan moet zich hierbij neerleggen. Een minder rigoureuze opvatting klinkt door in de passage over de dorstende zielen. Sommige theologen verdedigden de stelling dat de helse straffen in bepaalde gevallen tijdelijk konden worden verlicht. En inderdaad: Brandaan weet bij God te bereiken dat de dorstende zielen een teug water mogen drinken en eenmaal hun voorhoofd mogen bevochtigen. Ook in het geval van Judas gaat het niet om een kwijtschelding, maar om een tijdelijke verlichting van straf, die wordt toegestaan op voorspraak van een heilige.

Daarmee waren natuurlijk nog lang niet alle vragen met betrekking tot het hiernamaals beantwoord. Stel nu eens dat iemand berouw kreeg van zijn zonden, maar door een plotselinge dood verhinderd werd boete te doen ... Een dertiende-eeuwse theoloog zou geen moeite hebben gehad met het antwoord: zo iemand zou na zijn dood in het *purgatorium*, het vagevuur, gezuiverd worden van zijn zondigheid, waarna hem alsnog een plaats in de hemel ten deel zou vallen. Maar het vagevuur als derde ‘afdeling’ van het hiernamaals maakte in het midden van de twaalfde eeuw nog geen deel uit van de kerkelijke leer. Het verhaal van de koning-kluizenaar, die geheel alleen op een rotspunt in zee zit, geeft een twaalfde-eeuwse visie op het theologische probleem dat hier aan de orde is. Als heerser over Pamfilië en Cappadocië had hij zich schuldig gemaakt aan incest en doodslag. Hij had berouw gekregen en had alles achtergelaten om de paus zijn zonden te biechten. Maar ... op weg naar Rome had hij

schipbreuk geleden. Als enige overlevende was hij aangespoeld op een rots. God had zijn gebeden om vergeving verhoord: als Brandaan hem ontmoet wordt hij al sinds negenennegentig jaar dagelijks op wonderbaarlijke wijze van voedsel voorzien. Gods genade stelt hem in staat zijn zonden te boeten voor hij sterft. Dit verhaal verraadt iets van de psychische druk waaronder de twaalfde-eeuwse gelovige leefde. De hel was een gruwelijke realiteit, even onverbiddelijk als nabij; de hemel ver weg, een belofte die maar voor weinigen in vervulling zou gaan. Balancerend tussen vrees en hoop had de gelovige weinig meer dan de toezegging van Gods genade om zich aan vast te klampen.

De zee waarover Brandaans schip wordt rondgedreven, kan worden beschouwd als een metafoor voor de wereld waarin de christen zijn weg zoekt. Het is een zee vol gevaren, waar de gunstigste weersomstandigheden in een oogwenk kunnen omslaan in het zwaarst denkbare weer. Steeds opnieuw bedreigen monsters - de 'gedrochterijke wezens' waarvan het bijbelboek Ecclesiasticus spreekt - het schip. Al meteen na de afvaart duikt een zeedraak op die het schip wil verzwelgen, maar op het nippertje door een gevleugeld hert wordt verdreven. Gegeven enerzijds de bekende associatie van de draak (of slang) met de duivel en anderzijds de door de toenmalige zoölogie gestaafde vijandschap tussen de slang en het hert, zal het voor het middeleeuwse publiek niet moeilijk zijn geweest in dit spannende avontuur een diepere betekenis te ontdekken: het hert verbeeldt Christus die de duivel overwint. Een dergelijke figuratieve uitleg is te geven aan de landing op de eilandvis: ook die gold als een beeld voor de duivel. De zeetrol, de sirene die de bemanning in slaapt zingt en, aan het eind van het verhaal, de zeeslang die het schip omsingelt door in zijn eigen staart te bijten - het zijn stuk voor stuk manifestaties van het kwaad dat het op de mens voorzien heeft.

Belichamen monsters het kwaad, het goede krijgt vooral gestalte in de voorbeeldige leefwijze van vrome monniken die Brandaan tijdens zijn reis ontmoet. Hij bezoekt een klooster op een afgelegen rotseiland, waar zeven monniken biddend en zingend een godgevallig leven leiden. Op wonderbaarlijke wijze worden zij dagelijks uit het aardse paradijs van voedsel voorzien (voor hun gast wordt een extra 'pizza paradijs' bezorgd). Nog ascetischer is het bestaan van een kluizenaar die al vele jaren moederziel alleen op een aardkluit ronddrijft. Hij vertelt Brandaan dat hij en enkele anderen (onder wie de monniken uit het rotsklooster) werden gespaard toen God de stad Nazarijn, wegens de verschrikkelijke zonden die er bedreven werden, in de diepte deed verzinken. Zijn spirituele situatie is vergelijkbaar met die van de koning-kluizenaar. Ook hier draait het verhaal om de polariteit van extreme zonde en extreme vroomheid.

Maar niet alles in de *Brandaan* staat in het teken van deze tegenstelling. In de beschrijving van de eerste paradijsburcht, en sterker nog in die van het kasteel op de Mons Syone, treedt een intense belangstelling voor wereldse schoonheid en technisch vernuft aan de dag. Het middeleeuwse publiek heeft zich ongetwijfeld verlustigd in de exuberante luxe van juwelen en edele metalen en de oogstrelende

vermetelheid van alleen in de fantasie bestaanbare architectuur. De burchtzaal van de Walseranden is versierd met een uit metaal gedreven bewegend reliëf, dat niet alleen de complete dierenwereld uitbeeldt, maar ook een feestelijke jachtscène en een hoofs tafereel met paarden, ridders en edelvrouwen. De dichter heeft hier gebruik gemaakt van een literaire traditie die tot de Romeinse Oudheid terugreikt: ook keizer Nero had zich een paleiszaal laten bouwen, op de muren en het koepeldak waarvan de gehele kosmos was afgebeeld. Het traditionele gegeven is in de *Brandaan* geheel in middeleeuwse stijl uitgewerkt, waarbij zelfs het aspect van de mechanica aandacht krijgt: de bewegende beelden worden aangedreven door waterkracht - een in de twaalfde eeuw nog hoogst geavanceerde technologie.

En dan is er de humor, die hier en daar de ernst van de verhaalde gebeurtenissen met een bevrijdende lach ontspant. Het is een wat malicieuze humor, die ieder zijn verdiende loon geeft. Vooral de teugeldief en de duivel worden het mikpunt. De monnik die met een prachtig versierd, maar gestolen, paardetuig uit rijden had willen gaan, moet zijn begerigheid bekopen met een in meer dan één betekenis pijnlijke rit op de benige nek van een duivel; de duivel, die de dief als een hond aan de teugel had meegesleurd, moet zijn buit prijsgeven en als rijdier fungeren. Als de uit de hel verloste monnik geschroeid maar levend voor hem staat - de man is nauwelijks te herkennen onder een dikke laag pek - weent Brandaan van dankbaarheid. Maar dat verhindert hem niet, zich even later ten koste van de verloren zoon te amuseren door de duivel schertsend te verzekeren dat hij van plan is zijn monnik overboord te gooien omdat hij zo vies is en zo stinkt.

Het is niet uitgesloten dat de ironische meester-verteller die in de *Brandaan* aan het woord is, het bij tijd en wijle ook op Brandaan zelf gemunt heeft. Is de heilige niet wat al te zeer overtuigd van zijn capaciteiten? Nog voor hij uitvaart, voert Brandaan een gesprek met de ziel van een verdronken reus, wiens schedel op het strand is aangespoeld. Brandaan biedt aan, God ertoe te bewegen de reus een nieuw leven te schenken, op voorwaarde dat hij zich dan zal laten dopen. Maar de reus slaat het aanbod af, uit angst voor een tweede stervensuur en de zwaardere straf na de dood voor de zonden die hij ongetwijfeld in zijn nieuwe leven als christen zou begaan. Hier moet Brandaan zich erbij neerleggen dat hij de angsten van de reus niet kan overwinnen. Elders in het verhaal lijkt hij wat al te voortvarend in zijn geloofsijver: de kluizenaar op de drijvende aardkluit en de wijze Walseranden (voormalige engelen, die bij de opstand van Lucifer neutraal zijn gebleven) zetten hem subtiel maar beslist op zijn nummer.

Hoe zou het twaalfde-eeuwse publiek hebben gereageerd op de scène die het keerpunt van Brandaans reis vormt: zijn gesprek met een minuscuul mannetje dat op een blad op zee drijft? Het baasje is bezig druppel voor druppel de zee te meten met behulp van een napje en een stift. Als Brandaan hem wijst op het zinloze van deze bezigheid, krijgt hij ten antwoord dat het evenmin mogelijk is om op deze wijze vóór de dag des oordeels klaar te komen met het meten van de zee als het voor hem, Brandaan, mogelijk is om alles wat God op aarde aan wonderbaarlijks geschapen

heeft in ogenschouw te nemen. De paradoxale tegenstelling tussen het nietige formaat van het mannetje en de onvoorstelbare omvang van zijn taak heeft iets komieks. Maar bij nader toezien blijkt dit grappige kleinduimpje een belichaming - in de letterlijke zin van het woord - van een bekende metafoor: de wonderen van de schepping zijn even ontelbaar als de sterren van de hemel, de zandkorrels van de woestijn, of, zoals hier, de druppels van de zee. De uitspraak van het mannetje op het blad brengt Brandaans reis op een hoger plan. Keer op keer is zijn ongeloof gelogenstraft. Van de Walseranden heeft hij geleerd dat het verkeerd is alleen voor waar te houden wat men met eigen ogen kan waarnemen. Nu leert hij dat de wonderbaarlijkheid van de schepping het menselijk begrip verre te boven gaat. Al zouden wij andere termen gebruiken, in essentie is de les van het mannetje dat de zee wil meten ook aan twintigste-eeuwers wel besteed.

In het voorafgaande is getracht het reisverhaal te situeren tegen de achtergrond van de twaalfde-eeuwse cultuur. Een belangrijke vraag is daarbij slechts impliciet aan de orde gesteld: heeft het twaalfde-eeuwse publiek de Brandaan als een waar-gebeurd verhaal beschouwd?

Het gedicht begint met een korte proloog waarin de dichter/verteller zijn toehoorders in het vooruitzicht stelt dat zij verbazende dingen (*wonder*) zullen horen, als zij geloof willen schenken aan het verhaal dat hij gaat vertellen. Nadat hij het publiek aldus nieuwsgierig heeft gemaakt naar wat er komen gaat, richt hij een gebed tot de Heilige Geest: deze, de derde persoon van de goddelijke Drieëenheid, moge hem - de dichter - onderwijzen en zijn mond ontsluiten, zoals Hij eens de ezelin van Balaam met spraakvermogen begiftigde. Het verhaal van Bileam (of Balaam) wordt verteld in het bijbelboek Numeri (hoofdstuk 22-24). Koning Balak gelastte de profeet Bileam de Israëlieten te vervloeken. Bileam weigerde aanvankelijk, maar zadelde tenslotte zijn ezelin en begaf zich op weg, waarop God in toorn ontstak en een engel zond om de profeet tegen te houden. De ezelin zag de engel met getrokken zwaard voor zich staan en week opzij, maar Bileam, die in zijn verblinding de engel niet kon zien, begon het dier te slaan. Toen hij er niet in slaagde de ezelin te doen gehoorzamen en steeds harder met zijn stok tekeerging, liet Jahwe de ezelin spreken. Het zachtmoedige dier wees Bileam op het onredelijke van zijn gedrag, en hij moest toegeven dat het hem altijd trouw had gediend. Daarop opende Jahwe Bileam de ogen; hij zag de engel staan en wierp zich ter aarde.

De dichter vergelijkt zich met een ezelin. Zoals de Heilige Geest een nederig dier door het met spraakvermogen te begiftigen in staat stelde zijn verblinde meester tot inzicht te brengen, zo moge Hij de dichter inspireren om door zijn verhaal de toehoorders van de waarheid te overtuigen. Wat is die waarheid dan? De waarheid is vervat in de wonderen, de ‘tekenen Gods’, die Brandaan tijdens zijn tocht aanschouwd en opgetekend heeft. Deze Gods *teekijn* vragen erom, verstaan te worden. Daarvoor is interpretatie nodig. De dichter ziet zichzelf als een tussenpersoon die, met Gods hulp, bemiddelt tussen de door Brandaan geboekstaafde tekenen Gods en

de toehoorders van zijn verhaal, wier taak het is, de waarheid die achter deze tekens schuilgaat te begrijpen en te aanvaarden.

Geloofwaardigheid is de voornaamste zorg van de dichter geweest. Herhaaldelijk wijst hij erop dat Brandaan de wonderbaarlijke verschijnselen waarmee hij tijdens zijn reis wordt geconfronteerd, met eigen ogen heeft waargenomen, en dat hij zijn ervaringen persoonlijk optekende of onder zijn toezicht liet optekenen. Merkwaardig is in dit verband een passage aan het einde van het gedicht (v. 2263-75), waar de verteller zijn toehoorders op het hart bindt, Brandaans belevenissen niet als leugens te beschouwen, *want* het reisverhaal, in het Latijn geschreven, is in menige kloosterbibliotheek te vinden en wordt op menige plaats in hoge ere gehouden. Ook de *Spiegel* getuigt van Brandaans ervaringen. Zonder twijfel is deze passage, die alleen in het Comburgse handschrift voorkomt, een toevoeging van een latere afschrijver of bewerker van de tekst. Een onthullende toevoeging, want wie de verwijzing naar de *Spiegel* (dat is de *Spiegel historiael* van Jacob van Maerlant) natrekt, die komt tot de ontdekking dat deze dertiende-eeuwse wereldgeschiedenis helemaal niet zo positief oordeelt over de geloofwaardigheid van Brandaans avonturen. Integendeel: het reisverhaal wordt verworpen aangezien er ‘vele in schijnt gelogen’. Maerlants Latijnse bron, het gezaghebbende *Speculum historiale* van Vincent van Beauvais (ca. 1250), spreekt zelfs van ‘naar ketterij zwemende ontsporingen’ (*apocrypha quaedam deliramenta*). De conclusie moet wel zijn dat de officiële geschiedschrijving sinds het midden van de dertiende eeuw het relaas van Brandaans zeereis als onbetrouwbaar en ongeloofwaardig heeft beschouwd.

Maar welk relaas? Jacob van Maerlant heeft vermoedelijk het oog op een Middelnederlandse versie die inhoudelijk overeenstemde met de *Brandaan*-tekst in het Comburgse handschrift (al is dat laatste eerst omstreeks een eeuw na Maerlants *Spiegel* tot stand gekomen). Vincent van Beauvais daarentegen doelt hoogstwaarschijnlijk op een Latijnse tekst, en wel op het sinds de tiende eeuw wijdverbreide prozaverhaal ‘De scheepsreis van de heilige abt Brendanus’ (*Navigatio Sancti Brendani Abbatis*). Dit werk, hier kortweg aangeduid als de *Navigatio*, is te beschouwen als een voorouder van het Middelnederlandse gedicht, al zijn de precieze familieverhoudingen nog steeds niet geheel duidelijk. De twee verhalen hebben een aantal episoden gemeen (waarbij overigens slechts hoogst zelden sprake is van woordelijke overeenkomsten), maar wijken sterk van elkaar af in structuur, strekking en sfeer. De boekverbranding en het reisbevel van de engel komen in de *Navigatio* niet voor. Brendanus verneemt van een reizende monnik dat deze een bezoek heeft gebracht aan een gelukzalig eiland aan de overzijde van de Oceaan, dat ‘het Beloofde Land van de Heiligen’ wordt genoemd. Hij bouwt een *curach* - een met runderhuiden overtrokken bootje van een in Ierland sinds prehistorische tijden gebruikelijk type -, scheept zich met een klein aantal metgezellen in, en steekt in zee. Na tal van wonderbaarlijke belevenissen en allerlei wederwaardigheden - hun scheepje wordt zeven jaar lang in kringen rondgedreven - bereiken zij uiteindelijk het paradijseiland. Veertig dagen dwalen zij rond door een verrukkelijk landschap. Tenslotte komen zij bij een rivier

die zij niet mogen oversteken. Een engel verklaart hun dat dit land bestemd is voor Brendanus' opvolgers in een verre toekomst. Hierop keren zij terug naar hun boot en varen huiswaarts. Kort daarna sterft Brendanus.

De *Navigatio* ademt de geest van de 'pelgrimage voor God', een religieus ideaal dat in het Ierland van de zesde, zevende en achtste eeuw velen ertoe bracht om huis en haard te verlaten en zich in den vreemde en in eenzaamheid aan God toe te wijden. Monniken en kluizenaars vestigden zich op kleine eilandjes voor de Ierse westkust, maar ook verder weg, op de Hebriden, de Orkneys, de Faröer, en zelfs in IJsland. Toen de Vikingen voor het eerst in IJsland landden, troffen zij er een vestiging van Ierse *papar* ('papen', monniken) aan. Herinneringen aan avontuurlijke reizen naar deze veraf-gelegen kloostergemeenschappen hebben in de *Navigatio* een litteraire verwerking gekregen. Het werk is nauw verwant met het Oudierse genre van de *immrama* (enkelvoud *immram*, letterlijk 'rondroeiing', 'zeetocht'), in het bijzonder met de *Immram curaig Máele Dúin* ('De zeetocht van Mael Duins boot'), die als het prototype van de *Navigatio* kan worden beschouwd.

Ook de hoofdpersoon van het verhaal, de heilige abt Brendanus, heeft een prototype, niet in de verhaalkunst, maar in de historische werkelijkheid. *Brénaind moccu Altai* ('B. afstammeling van Alte'), zoals zijn Ierse naam luidt, werd vermoedelijk rond het jaar 500 geboren bij Tralee in het noorden van het graafschap Kerry (Zuidwest-Ierland). Hij moet een religieuze persoonlijkheid van formaat zijn geweest, die een grote reputatie verwierf als stichter van een reeks kloosters in het westen van Ierland. Het bekendste daarvan was Clonfert, ten noorden van Loch Derg in het graafschap Galway, waarnaar hij dikwijls Sint Brendanus van Clonfert wordt genoemd. Deze historische Sint Brandaan, over wie maar heel weinig bekend is, moet omstreeks 580 zijn gestorven.

Dankzij het feit dat de tekst in het Latijn was geschreven heeft de *Navigatio* de naam van Sint Brendanus over de gehele christelijke wereld verbreid. Het hierboven vermelde negatieve oordeel over het waarheidsgehalte heeft kennelijk niet verhinderd dat het werk tot het einde van de Middeleeuwen, en nog lang daarna, is gelezen en bestudeerd (zo heeft bijvoorbeeld Columbus er bij de voorbereiding van zijn ontdekkingsreis met aandacht kennis van genomen). Tot de algemene bekendheid van Sint Brandaan hebben ook de talrijke vertalingen van de *Navigatio* in een groot aantal middeleeuwse volkstalen (onder andere in het Middelnederlands) het hunne bijgedragen.

Het *Brandaan*-gedicht waar het in dit boek om gaat, is, als gezegd, geen vertaling van de *Navigatio*. Het behoort tot een zijtak van de traditie die zich rond het midden van de twaalfde eeuw heeft afgesplitst. De representanten van deze afwijkende versie, die wordt aangeduid als de '*Reis*-versie', zijn afkomstig uit het Nederlandse en Duitse taalgebied. Ondanks talloze kleine en grotere onderlinge verschillen gaan zij alle, direct of indirect, terug op een gedicht over de reis van Sint Brandaan dat waarschijnlijk rond 1150 in het Rijnland is ontstaan, maar dat helaas niet is overgeleverd. Wèl bewaard zijn aan Duitse kant een Hoogduits en een Nederduits gedicht en een

Hoogduitse prozaversie, terwijl het Middelnederlandse *Brandaan*-gedicht is overgeleverd in twee handschriften, het Comburgse handschrift en het handschrift-Van Hulthem, beide daterend van rond 1400. De *Brandaan* in het handschrift-Van Hulthem mist door het wegraken van een blad rond 300 verzen aan het begin van de tekst. De onderlinge verhoudingen binnen het Duits/Nederlandse tekstencomplex zijn voor een deel nog verre van doorzichtig, en ook de gecompliceerde relatie tussen het (tot op zekere hoogte reconstrueerbare) origineel van de *Reis*-versie en de *Navigatio* blijft de filologen bezighouden. Maar in dit bestek kan dit alles buiten beschouwing blijven. Nadere informatie omtrent allerlei aspecten van het *Brandaan*-onderzoek kan de geïnteresseerde lezer zich verschaffen via de suggesties voor verdere lectuur aan het eind van dit boek.

Brandaan heeft vele gestalten. In de zesde eeuw wordt hij in de schemering van de Duistere Eeuwen voor het eerst vaag zichtbaar als een religieuze leider in een uithoek van de christelijke wereld. In het achtste-eeuwse Ierland staat hij bekend als een grootzeevaarder. In de tiende eeuw (of ook al eerder?) fungeert hij via de *Navigatio* als een inspirerend voorbeeld bij de verwezenlijking van kloosterlijke idealen. In de twaalfde eeuw ontmoeten wij hem in de gedaante van een kritische lezer over de toen nieuwe wetenschap. In de late Middeleeuwen wordt hij vereerd als een heilige wiens hulp men aanroept ter voorkoming van brand en als beschermer van het kustlicht (de Brandaris op Terschelling dankt zijn naam aan een aan Brandaan gewijde kapel). In de tijd van de grote ontdekkingsreizen geldt hij als een grote zeevaarder uit het verleden, die de oceaan was overgestoken en een gelukzalig eiland in het westen had ontdekt. In dit boek vervagen al die verschillende beelden achter de fascinerende gestalte van de twaalfde-eeuwse Brandaan, de recalcitrante heilige die een boek verbrandde en negen jaar lang als een nieuwe Noach over de zeeën zwierf.

Het gedicht over Brandaans reis is het vroegste verhaal in de Nederlandse letterkunde waarin men - als in een schelp - de zee, met al haar gevaren en verlokkingen, kan horen ruisen. Zoals Brandaan door zijn reis het boek dat hij verbrand had, heeft laten voortbestaan, zo poogt het boek dat u nu leest het verhaal over Brandaans reis te laten voortbestaan. Het geeft de oudste tekst die in het Middelnederlands bekend is, die van het Comburgse handschrift, naast een moderne vertaling. Willem Wilmink heeft het gedicht van zijn anonieme middeleeuwse voorganger met respect en congenialiteit naar onze tijd overgebracht. *Wildi dies gheloevende zijn, So hoert wonder, ghi heeren*!, beloofde de oude dichter. Zijn twintigste-eeuwse vakbroeder zegt het hem in zijn eigen woorden na. Luister, het verhaal vangt aan.

W.P. GERRITSEN
mei/juni 1993

Verantwoording van de editie

In het Comburgse handschrift (Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, cod. poet. et phil., fol.22) begint de tekst van *Van Sente Brandane* op de rectozijde van folio 179 boven aan de eerste kolom, en eindigt op de verso-zijde van folio 192 halverwege de eerste kolom. De tekst is opgemaakt in twee kolommen van 42 regels per bladzijde.

De editie is gebaseerd op foto's van het handschrift. Bij de weergave van de tekst in het handschrift dienen de volgende aanpassingen te worden vermeld:

- De spelling van u/v en i/j is aangepast aan het moderne gebruik.
- Eigennamen en de namen van goddelijke personen zijn met mét een hoofdletter geschreven (in het handschrift worden behalve aan het begin van elke versregel en na een initiaal of lombarde geen hoofdletters gebruikt).
- Afkortingen zijn stilzwijgend opgelost.
- Kennelijke fouten zijn verbeterd; alle verbeteringen en twijfelgevallen worden hieronder apart verantwoord.
- Moderne interpunctie is toegevoegd (de tekst in het handschrift heeft geen interpunctie).
- De episoden worden van elkaar gescheiden door witregels die in het handschrift niet voorkomen.

Behalve deze aanpassingen is de tekst van Comburg ongewijzigd overgenomen, inclusief de tekststructurering door middel van lombarden en paragraaftekens; de lombarden zijn in de editie weergegeven door vetgedrukte hoofdletters, de paragraaftekens staan in de editie evenals in het handschrift in de linkermarge. Boven de tekst in Comburg is de titel *Van Sente Brandane* gedeeltelijk weggesneden en in een latere hand nog eens toegevoegd. De tekst begint met een zes regels hoge initiaal *N*.

Verbeteringen en twijfelgevallen:

299	*vissche*: de *e* is verloren gegaan bij het binden.
321	*spronghen*: hs. *pronghen*.
614	*tempel*: wsch. corrupt; Hulthem heeft *Hier onder enen ghespletenen stene*, hetgeen redelijk overeenkomt met de Duitse versies.
752	*wonne*: hs. *wone*; wsch. is de kopiist de tilde vergeten.
823	*doren*: hs. *voren*; wsch. corrupt. Hulthem heeft *Daer ter selver borch dore*, hetgeen overeenstemt met de Duitse versies.

970	*ghestoort*: Bonebakker leest *ghescoort*.
986	*verwandelt*: hs. *verwandelde*.
1032	*lanc*: hs. *laerc*; Draak veronderstelt een vergissing van de kopiist.
1198	*Filius*: hs. *filii*.
1256	*bede*: hs. *be*; *de* ontbreekt door een beschadiging van het perkament.

1324	*steene*: *s* onleesbaar door vlek.
1658	*letteren steenijn*: wsch. corrupt; Draak accepteert het voorstel tot emendatie van Bonebakker: *Daer waren luttere steen in*.
1840	*Latet*: *L* onleesbaar uitgewist.
2124	*no na der tijt*: hs. *No weder eer na der tijt*.

Van Sente Brandane

[+]**Nu** verneemt hoe over lanc[+]
Een heere was in Yerlant,
Die sach menich Gods teekijn.[+]
Wildi dies gheloevende zijn,[+]
So hoert wonder, ghi heeren!
Die Heleghe Gheest moet mi leeren,[+]
Die welke der ezelinnen
Wijlen dede sprekens beghinnen,[+]
Daer up dat reet Balaam
- Dat was een heydin man -
Datso meinschelike sprac,[+]
Daer sij den inghel Gods sach[+]
Commen in haer ghemoet.[+]
Den wech hi haer wederstoet[+]
Met eenen zwerde vierijn.[+]
Si vloe van den inghel fijn[+]
Ende dede haren heere cont.[+]
Dese moete ontsluiten minen mont,[+]
Die ghene die haer gaf de macht
Datsi wert redene acht.[+]

Een helich man was, sonder waen,[+]
Gheheeten so was hi Brandaen.
Abdt was hi ende regement[+]
Van III[M] moonken of daer omtrent;[+]
Gheboren hute Yberne,[+]
Gode diendi wel gherne.[+]
Dese vant int ondersoucken
Bescreven in houden boucken[+]
Van vele teekenen ons Heeren
- Hoert! Hier moghedi leeren[+]
Van den goeden Gods wijse -[+]
Hoe dat twee paradijse
Boven der eerden waren.[+]
Doe las hi voert te waren[+]
Van vele wonders datmer in vant[+]
Ende menich groet eylant.
Oec las de wijse heere
Hoe dat eene weerelt weere[+]

[+]*f.179R,a*
[+]*over lanc*: lang geleden
[+]*teekijn*: wonder
[+]*Wildi*: wilt u
[+]*moet*: moge
[+]*Wijlen*: eertijds
[+]*Datso*: zodzt zij
[+]*Daer*: toen
[+]*in haer ghemoet*: haar tegemoet
[+]*wederstoet*: versperde
[+]*vierijn*: vurig
[+]*vloe van*: vluchtte voor
[+]*dede ... cont*: bracht op de hoogte
[+]*moete ontsluten*: onsluite
[+]*redene acht*: in staat om te spreken
[+]*sonder waen*: ongetwijfeld
[+]*regement*: bestuurder
[+]III[M]: driedduizend
[+]*hute Yberne*: uit Ierland
[+]hij diende God met vuur
[+]*houden boucken*: oude borken
[+]*moghedi leerren*: kunt u vernemen
[+]*Gods wijse*: wijse man Gods
[+]*Boven der eerden*: op aarde
[+]*Doe*: toen; *te waren*: waarlijk
[+]*datmer*: dat men er
[+]*weere*: zou zijn

De reis van Sint Brandaan

Luister, het verhaal vangt aan:
in Ierland heeft een man bestaan
die menig wonder mocht aanschouwen.
Als u goed bent van vertrouwen,
hoor dan vele wonderen, heren!
De Heilige Geest moge mij inspireren:
Die gaf zelfs de ezelin
plotseling woorden in,
het beest waarop Balaam reed,[+]
een heidens man, naar u wel weet,
zodat ze als een mens daar sprak,
toen ze de engel Godes zag,
die tegenover haar kwam staan,
zodat ze niet meer voort kon gaan.
De engel met zijn vurig zwaard
werd Balaam geopenbaard
doordat hij het dier verstond.
Die Geest ontsluite ook mijn mond,[+]
die zelfs een ezelin eenmaal
macht gaf over de mensentaal.

Ongetwijfeld een heilig man
was de man, genaamd Brandaan.[+]
Abt was hij, tevens regent
van 3000 monniken of daaromtrent.
Van afkomst was Brandaan een Ier.
Hij diende God met zeer veel vuur.
Deze man, bij het onderzoeken
van oude en geleerde boeken,
las daar veel wonderen van Onze Here
- Hoor, mensen! Hier kunt u leren
uit de reis van die wijze! -
dat er twee paradijzen[+]
op de aarde waren.
Hij las van wonderbare
dingen in dat verband
en van menig groot eiland.
Ook heeft de wijze heer gelezen
dat er een wereld zou wezen

[+]De profeet Bileam (Balaam) moest op bevel van de Moabitische koning Balak de Israëlieten vervloeken. Hij zadelde zijn ezelin en ging op weg; God zond een engel die hem de weg versperde. De ezelin week opzij. Bileam, die in zijn verblinding de engel niet kon zien, ranselde het dier om zijn weg te vervolgen. Hierop verleende God de ezelin het vermogen tot spreken en Bileam kwam tot inkeer (Numeri 22:21-35).

[+]Dit vers is een citaat uit psalm 51 (50 in de *Vulgata*), vers 17: ‘Heere! open mijne lippen, zo zal mijn mond Uwen lof verkondigen’ (Statenvertaling).

[+]De historische Brandaan stichtte een aantal kloosters in West-Ierland, o.a. in Clonfert. Hij stierf omstreeks 580.

[+]Vermoedelijk zijn hier het aardse en het hemelse paradijs bedoeld. Het eerste is het paradijs waaruit Adam en Eva verstoten werden; in het hemelse paradijs worden de gelouterde zielen van gestorvenen opgenomen.

Hier onder dese eerde,
[+]Ende alst hier dach werde,
Dat daer dan nacht zye.[+]
Hi las dat hemele waren drie.[+]
Van visschen hi ghescreven vant[+]
Hoe dat een wout ende een lant[+]
Ghewassen stont up zine zwaerde.[+]
Dat wederseidi aerde[+]
Om datso onghelovich was.[+]
Oec las hi hoe dat Judas
Gheniette Gods ontfaermichede[+]
Ende hi ghenade hadde mede[+]
Alle sondaghes nachte.[+]
Hi en wilde no hi en mochte[+]
Dies emmer niet gheloven,[+]
Hi en saecht met zinen oghen.[+]
Van toerne verberrendi den bouc[+]
Ende gaf den scrivere eenen vlouc.
Dat becochti zint wel diere![+]
Daer hi stont bi den viere[+]
Daer die bouc in bernende lach,
Die inghel Gods hem toe sprac:
‘**O** lieve vrient Brandaen,
Du heves evele mesdaen,[+]
Dat over mids dinen toren[+]
Die waerheit dus es verloren.
Nu laettene bernen daer inne;[+]
Di wert noch wel in inne[+]
Wat waer ofte loghene es.
Di ontbiet Jhesus Kerst[+]
Dattu suls gaen varen
Up des zeewes baren[+]
Al omme ende omme IX jaer.[+]
Du sult bescauwen wat es waer[+]
Of wat loghene si mede.’
Dat wart hem grote pijnlichede.
Dus galt hi den bouc[+]
Ende leet omme dien vlouc
Wel meneghen groeten noot[+]
Ende voer daert God gheboot.[+]

Doe Brandaen, die heleghe man,

[+]*f.179R,b*
[+]*Dat*: dat het; *zye*: was
[+]*dat*: dat er
[+]*Van*: over
[+]hoe er een bosrijke kust
[+]*Ghewassen*: gegroeid; *zwaerde*: huid
[+]*wederseidi aerde*: sprak hij fel tegen
[+]omdat het zo ongeloofwaardig was
[+]Gods barmhartigheid ondervond
[+]*mede*: bovendien
[+]de nacht voor elke zondag
[+]*mochte*: kon
[+]dit volstrekt niet geloven
[+]*Hi en saecht*: tenzij hij het zag
[+]*verberrendi*: verbrandde hij
[+]dat kwam hem vervolgens duur te staan
[+]*Daer*: terwijl
[+]je hebt ernstig gezondigd
[+]*over mids*: door
[+]*laettene*: laat het (boek)
[+]jou wordt nog wel duidelijk

[+]*ontbiet*: gelast

[+]*baren*: golven
[+]*Al omme ende omme*: almaar voort
[+]*bescauwen*: aanschouwen

[+]*galt*: boette voor

[+]*noot*: smart
[+]*daert*: daar waar het

die onder deze aarde lag,
en werd het hier dag,
dan zou daar telkens het duister komen.
Van de drie hemelen heeft hij vernomen[+]
en dat er een soort van vis bestond
waarop een bos op vaste grond
gegroeid was, boven op zijn rug.
Maar dit ontkende Brandaan stug,
omdat het zo ongeloofwaardig was.
Ook las hij nog hoe Judas
deel had aan Gods barmhartigheid
en hoe hem troost werd toebereid
op alle zaterdagnachten.
Brandaan, hij was niet bij machte
om zoiets ooit maar te geloven
als hij 't niet zag met eigen ogen.
Uit woede verbrandde hij het boek[+]
en hij heeft wie het schreef vervloekt.
Dat bekocht hij sindsdien duur,
want hij stond nog bij het vuur
waar het boek te branden lag,
toen Gods engel tot hem sprak:
'O, lieve vriend Brandaan,
je hebt een zondige daad gedaan,
ten gevolge van jouw toorn
is de waarheid nu verloren.
Laat het vuur het boek nu maar vreten,
jij komt heus nog wel te weten
wat echt waar is en wat niet.
Het is Christus, die jou gebiedt
dat je moet gaan varen
steeds maar door, over de baren
van hot naar her, negen jaar.
Jij zult nagaan: wat is waar
en wat kunnen slechts leugens zijn.'
Dit zou gaan met moeite en pijn,
en zo boette hij het boek
en dat hij de schrijver had vervloekt
en kwam in zorgen zonder tal,
reizende waar God het beval.

Toen Brandaan, de heilige man,

[+]In middeleeuwse kosmologische geschriften is vaak sprake van drie hemelen; de bijbelse bron voor deze driedeling is de Tweede brief van Paulus aan de Korinthiërs (2 Kor. 12: 1-4), waarin Paulus spreekt over een derde hemel en een zich daar bevindend paradijs.

[+]Een bijbelse boekverbranding is te vinden in Jeremia 36: Jojakim, de koning van Juda, weigert geloof te hechten aan de waarschuwingen en voorspellingen van de profeet Jeremia; hij verbrandt een boekrol waarin Jeremia, in een laatste poging om het volk tot inkeer te brengen, deze voorspellingen Gods had laten opschrijven. God draagt Jeremia op om de inhoud van de verbrande boekrol opnieuw te boek te stellen.

Also te rechte vernam[+]
Wat hem God selve ontboet,[+]
[+]Doe was sijn zorghe al te groot[+]
Ende hi bat onsen Heere
Dor zijnre moeder eere,[+]
So wat hem gheviele,[+]
Dat hi behilde zine siele[+]
Ende hi hem wilde bewaren[+]
Ende tsiere ghenaden doen varen.[+]
¶Doe ghinc Brandaen te hant[+]
An des zeewes kant[+]
Ende dede eenen kiel tauwen,[+]
Vaste ende ghetrauwen.[+]
Die mast was vuerijn hout.[+]
Dat zeil dede hi menichfout[+]
Besnijden ende bewinden.[+]
Den kyel dede hi binden[+]
Met ysere arde staerke,[+]
Na die houde aerke[+]
Die Noe wijlen vrochte[+]
Doe hi die dylovie vruchte.[+]
Den ancker maecte hi stalijn,[+]
Daers hem van noede soude zijn[+]
Dat hi behilde dat lant.[+]
Doe dedi al zijn ghewant[+]
In den scepe draghen doe
Ende LXXX manne ghingher in doe.
Si waren daer in IX jaer.
Oec dede hi, dat was waer,
Een cappelle met wijsen zinne
Wel werken daer inne[+]
Ende daer in clocken ende helichdom,[+]
Dies hi mochte houden rom.[+]
Oec voerde hi van Yberne
Pestier ende querne,[+]
Smessen ende ander ghemac,[+]
Als die legende mi vertrac;[+]
Dit dedi al daer inne.
Dus voer hi wech met sinne.[+]
Wel verghinct hem in den kiel,
Dat hem niet en mesviel.[+]
Met hem nam hi twee capellane;[+]

[+]op deze wijze precies te horen kreeg
[+]*ontboet*: gelastte
[+]*f.179V,a*
[+]*al te*: zeer
[+]uit eerbied voor Zijn Moeder
[+]*gheviele*: zou overkomen
[+]*behilde*: zou redden
[+]*bewaren*: beschermen
[+]*tsiere*: tot Zijn
[+]*te hant*: terstond
[+]*An*: naar
[+]*kiel*: schip; *tauwen*: gereed maken
[+]stevig en betrouwbaar
[+]*vuerijn hout*: van vurehout
[+]*menichfout*: bijzonder goed
[+]snijden en omboorden
[+]*binden*: beslaan
[+]*ysere*: klinknagels; *arde*: zeer
[+]*Na*: naar het voorbeeld van
[+]*vrochte*: bouwde
[+]*dylovie*: zondvloed; *vruchte*: vreesde
[+]*stalijn*: van staal
[+]voor als het nodig was
[+]*behilde*: vasthield
[+]*ghewant*: uitrusting
[+]*werken*: maken
[+]*helichdom*: relikwie
[+]waarop hij trots kon zijn
[+]baktrog en handmolen
[+]*Smessen*: smidsgereedschap; *ghemac*: gerief
[+]*Als*: zoals; *vertrac*: verhaalde
[+]*Dus*: aldus; *met sinne*: met overleg
[+]zodat hem niets kwaads overkwam
[+]*hem*: zich;

op die manier ter ore kwam
wat hem God zelf gebood,
waren zijn zorgen wel heel groot.
Hij riep Onze Here aan
of hij om Maria's naam,
welke dingen ook komen zouden,
toch zijn ziel maar mocht behouden,[+]
dat, wat hem ook mocht overkomen,
de hemel hem niet werd ontnomen.
Brandaan is daarvandaan
naar de kust gegaan
en liet zich een schip bouwen
waar hij op kon vertrouwen:
een vurehouten mast,
een zeil dat goed gesneden was
en met touw omboord.
Rondom de romp, zoals het hoort,
klinknagels van sterk ijzer,
dus op dezelfde wijze[+]
als de ark die Noach maakte
toen de zondvloed hem genaakte.
Het anker maakte hij van staal,
dan ging het schip niet aan de haal
als het moest blijven waar het lag.
Veel uitrusting werd dag na dag
naar het nieuwe schip gesleept
en tachtig man werd ingeschreept.
Zij voeren daarop negen jaar.
Ook liet hij, het is echt waar,
met verstand en Godsvertrouwen
in 't schip een kapel nog bouwen
met reliek en klok compleet,
iets wat hem veel genoegen deed.
Ook voerde hij uit Ierland nog
een handmolen, een baktrog
en een kist met smidsgerei,
zoals de biografie me zei.[+]
Toen deze dingen aan boord waren,
is hij bedachtzaam weggevaren.
Het verging hem goed op zee,
maar hij nam nog twee mensen mee,
die waren allebei kapelaan

[+]Een ziel die in de hel terechtkomt geldt als voor eeuwig verloren.

[+]Toen God wegens de verdorvenheid der mensheid de zondvloed over de aarde bracht, werd Noach als enige rechtschapene gespaard. Op Gods bevel en volgens Zijn richtlijnen bouwde hij de ark, waarin hij van alle dieren op aarde telkens een paar onderbracht; met deze dieren en zijn gezin overleefde hij de zondvloed (Genesis 6, 7 en 8).

[+]Wat voor legende of levensbeschrijving van de heilige hier bedoeld wordt, is niet bekend. In de *Navigatio* komen de in v. 108-115 genoemde details niet voor.

Van den eenen quam hem zint ane[+]
Dat hine om eenen roef verloes.[+]
[+]Dies wart hem God so vriendeloes,[+]
So datten hem nam die viant[+]
Omme eens breydels ghewant[+]
Dien hi nam sonder orlof.[+]
Omme dat die duvele dien roef[+]
Vant in sine ghewout[+]
- Ay, hoe zeere hi dat ontgout,[+]
Dat hijt ye ghedochte! -[+]
Dies deden wel onsochte[+]
Die duvele ter hellen viere,
Daer hijt becochte wel diere,
Tote dattene die heleghe man[+]
Met zijnre beden weder ghewan. *weder ghewan*: terugwon

Doe hi te scepe gaen began
Vant hi thoeft van eenen doden man
Voer hem ligghende up tsant;
Die vloet dreeft an tlant.
Dat hoeft was arde groet,[+]
Nye en sach hi des ghenoet.[+]
Dat voer hoeft was hem breet
Wel vijf voete, God weet!
Doe bemaendijt wel diere[+]
Bi Gode vele sciere[+]
Dat hi hem dade verstaen
Hoe zijn leven was ghedaen.[+]
Thoeft jeghen Brandane sprac[+]
Ende seide: ‘Al doet mi onghemac,[+]
Ic wilt di segghen saen[+]
Hoe mijn leven was ghedaen.
Ic was een heydin man.
Om mijn ghewin quam ic daer an[+]
Dat ic arde dicwile woet[+]
Over des zeewes vloet.[+]
Ic was groet ende stranc[+]
Ende ic was wel C voete lanc.
Dus woedic in die diepe zee
Ende dede den ghenen wee[+]
Die hier up die zee baren[+]
Met scepen wilden varen;

[+]*quam ... ane*: overkwam
[+]*hine*: hij hem; *verloes*: verloor
[+]*f.179V,b*
[+]*Dies*: daarom; *vriendeloes*: vijandig
[+]*datten*: dat hem; *viant*: duivel
[+]om een teugel
[+]*orlof*: toestemming
[+]*roef*: buit
[+]*ghewout*: bezit
[+]*ontgout*: moest ontgelden
[+]dat hij er ooit aan gedacht had
[+]*Dies*: daarom; *deden*: bracht hem
[+]*dattene*: dat hem
[+]*arde*: zeer
[+]hij had nog nooit zoiets gezien
[+]toen bezwoer hij het plechtig
[+]*vele sciere*: terstond
[+]*Hoe ... ghedaen*: hoedanig
[+]*jeghen*: tot
[+]al kost het me moeite
[+]*saen*: dadelijk
[+]*daer an*: ertoe
[+]*arde*: zeer; *woet*: waadde
[+]*Over*: door
[+]*stranc*: sterk
[+]berokkende diegenen schade
[+]*baren*: golven

en met een van hen is het misgegaan:
om een diefstal moest hij hem laten gaan,
daardoor keerde zich God tegen die kapelaan,
kreeg de duivel de gelegenheid,
die met een teugel hem had verleid,
die hij wegnam, terwijl het niet mocht.
Zo heeft de duivel hem bezocht,
kreeg macht over de kapelaan.
Ach, wat die al niet moest doorstaan
om die streek, zo ondoordacht!
De duivel sleepte, lang niet zacht,
de zondaar naar het hellevuur
en daar bekocht hij het wel duur,
tot hij eindelijk werd ontzet
door de heilige man met diens gebed.

Men zou gaan varen, maar alsdan[+]
vond hij het hoofd van een dode man
voor hem liggend op het zand: overgeleverd.
de vloed dreef het aan land.
Het hoofd was echt geweldig groot:
iets vergelijkbaars zag hij nooit.
Het voorhoofd was, God weet,
minstens vijf voet breed.
Brandaan bezwoer het hoofd bij de Here
om zich terstond tot hem te keren,
zodat het hem zou doen verstaan
hoe 't in zijn leven was gegaan.
Waarop het grote hoofd dan zei:
‘Heel wat moeite kost het mij
om u thans te doen verstaan
hoe het met mij is gegaan.
Ik was altijd een heiden.
Om geen gebrek te hoeven lijden,
waadde ik dikwijls heel alleen
door de hoge golven heen.
Ik was sterk en was niet bang
en ik was wel honderd voet lang.
Dus waadde ik ver uit de kust
en liet geen enkel schip met rust.
Al wie op de woeste baren
met schepen wilde varen,

[+]De episode van de sprekende reuzenschedel is uitsluitend in het Comburgse handschrift De herkomst van het motief is onzeker. Zowel in de legende van de Ierse heilige Malo (Machutius of Maclovius) als in die van de woestijnvader St.-Macarius wordt iets dergelijks verhaald.

Hem nam ic have ende goet.[+]
Eens so wies zeere die vloet[+]
Met eenen storme die was stranc.[+]
[+]Al haddic ghesijn noch so lanc,[+]
Ic en hadde niet vonden gront[+]
Daer ic teerst toter borst in stont.[+]
Doe en conste ics niet ghenesen.[+]
Dus moeste mijn sterfdach wesen,[+]
Also van allen dinghen moet,[+]
Sijn si quaet ofte goet,
Sonder die pine der hellen,[+]
Daer die zielen in quellen[+]
Ende daer si sonder eenich hende[+]
Doeghen wee ende allende,[+]
Ende oec dat paradijs,
Dat den saleghen es wijs,[+]
Daer si hebben eewelike
Die bliscap arde rike.'[+]
Doe sprac sente Brandaenv
Weder arde saen:
'Of ic Gode verbidden can[+]
Dat hi hu weder hu slives jan,'[+]
Sprac sente Brandaen,
'Soutstu doepzel willen ontfaen
Ende pinen om die Gods hulde?[+]
Ic verghave di dine sculde.
So mach di werden wijs[+]
Dat eeweghe paradijs.'
Doe sprac die heydin man:
'Moestic weder sterven dan?'
'Ja ghi,' sprac sente Brandaen,
'Dies en mochti niet ontgaen.'[+]
Doe sprac die heydin man:
'Of ic mi doepte ende ic dan[+]
Niet en conste wederstaen[+]
Ic en worde den viant onderdaen?[+]
Hi pijnt hem nacht ende dach[+]
Hoe hi den meinsche bedrieghen mach.
Of hi mi maecte so lief[+]
Den scat dat ic ware een dief
Ende ic dade al sulke werke
Die onse sceppere verbiedet sterke?[+]

[+]*Hem*: hen
[+]*wies*: steeg
[+]*stranc*: zwaar
[+]*f.180R,a*
[+]*noch*: eens
[+]*gront*: vaste grond
[+]*Daer*: waar
[+]toen kon ik het er niet levend afbrengen
[+]*Dus*: zo
[+]*Also*: zoals
[+]*Sonder*: behalve; *pine*: straf
[+]*quellen*: gekweld worden
[+]*hende*: einde
[+]*Doeghen*: lijden
[+]*wijs*: verzekerd
[+]*bliscap*: zaligheid
[+]indien ik God kan afsmeken
[+]*hu slives jan*: uw leven gunt
[+]*pinen*: je inspannen; *hulde*: genade
[+]*werden wijs*: deelachtig worden
[+]daaraan zou je niet kunnen ontkomen
[+]*Of*: als
[+]niet zou kunnen verhinderen
[+]*viant*: duivel
[+]*pijnt hem*: spant zich in
[+]*Of*: als; *lief*: begeerlijk
[+]*sterke*: streng

ontroofde ik al zijn have en goed.
Toen kwam er een geweldige vloed,
met zo'n enorm tempeest -
al was ik nog eens zo lang geweest,
nooit had ik gevonden vaste grond
waar ik eerst tot de borst in het water stond.
Ik was opeens een stuk te klein
en zo moest het mijn sterfdag zijn,
zoals er een eind komen moet
aan alles wat kwaad is of goed,
behalve aan de hel,
waar de zielen worden gekweld,
ellendig samen zijnde
zonder hoop op ooit een einde.
Niets ontkomt er aan de tijd,
behalve de hel en het paradijs,
waar de zalige personen
in eeuwige vreugde mogen wonen.'
Toen sprak Sinte Brandaan
getroffen, zeer spontaan:
'Als ik God afsmeken zou
dat Hij weer leven gaf aan jou,'
sprak Sinte Brandaan,
'nam jij dan het doopsel van me aan?
Wil jij voortaan Gods lof verkonden,
dan vergeef ik je je zonden
en dan word jij ook waarachtig
het paradijs nog wel deelachtig.'
Daarop zei de heiden:
'Moet ik dan ook weer van 't leven scheiden?'
'Jawel,' sprak Sinte Brandaan,
'daar is geen ontkomen aan.'
Toen zei de heidense man:
'Als ik gedoopt was en dan
de verleiding niet kon weerstaan,
dan werd ik des duivels onderdaan.
Hij maakt steeds weer een ander plan
waarmee hij ons bedriegen kan.
Van rijkdom krijg ik nooit genoeg.
Wellicht dat ik weer aan 't roven sloeg
en mij tot alles weer liet noden
wat de Schepper ons heeft verboden.

Dan soudemen ter hellen
Mine ziele vele mee quellen[+]
Dan so nu ghequellet es,[+]
[+]Dies bem ic wel ghewes.[+]
Want die doepzel hebben ontfaen
Enter Go ds wet af staen,[+]
Also scriftuere leert hier,[+]
Die ziele wert int helsche vier
Vele meer ghepinet al te fel[+]
Dan wi zijn, dat weet ic wel,
Want ons niemen en leert[+]
No te zijnre wet en keert.[+]
Dus vreesic, waert dat ic doepsel ontfinghe[+]
Ende mijnre wet dan af ghinghe,[+]
Waert vrouch of spade,[+]
Bi des viants quade rade,
Omme have ofte om goet,
Also menich meinsche doet,
Dat men mi dan ter hellen
Vele mee soude quellen
Dan ic nu ghepijnt bin,
Want mine ghelike pijntmen min
Dan die doepsel hebben ontfaen
Ende harer wet af zijn ghegaen.
Nochtan so vreesic mee die noet[+]
Die mi weder soude doen die doot,
Wanneer so weder tote mi quame[+]
Ende soe mi bename[+]
Beede sitten ende staen[+]
Ende loepen ende gaen
Ende heten ende drincken
Ende spreken ende ghedincken,[+]
Horen ende spreken,
Ende mine aderen souden breken[+]
Ende mine ziele soude varen
Weder ter aermer scaren.[+]
Al ware al de weerelt dijn[+]
Ende soe oec ware roet ghuldijn[+]
Ende ghise mi mocht gheven[+]
Ende daer toe met blischepen soude leven[+]
Noch II^{M} der jaren,[+]
Ic en naemse niet te waren,[+]

[+]*mee*: meer
[+]*so*: zij
[+]*f.180R,b*
[+]*Dies*: daarvan; *ghewes*: zeker
[+]het geloof verloochenen
[+]*scriftuere*: de bijbel
[+]*ghepinet*: gemarteld; *fel*: wreed
[+]*niemen*: niemand
[+]*No*: noch; *keert*: bekeert
[+]*waert dat*: als
[+]en dan afvallig werd
[+]*spade*: laat
[+]*noet*: lijden
[+]*so*: zij
[+]ze me beroofde van
[+]*Beede ... ende*: zowel ... als
[+]*ghedincken*: denken
[+]mijn lichaam teniet zou gaan
[+]terug naar de helse folteringen
[+]*dijn*: van jou
[+]*roet ghuldijn*: van rood goud
[+]*mocht*: kon
[+]*Ende*: en ik
[+]*II^{M}*: tweeduizend
[+]*naemse*: nam haar

Dan zou men toch ter helle
mijn ziel wel veel meer kwellen
dan het me nu geschiedt,
heus, dit ontgaat me niet.
Wie 't doopsel christen heeft gemaakt
en die dan Gods gebod verzaakt,
de Bijbel leert het hier,[+]
zijn ziel wordt in 't helse vuur
veel meer gekweld en gepest
dan wij. Dat weet ik best.
Omdat ons namelijk niemand leert
en naar Gods wetten keert.
Dus vrees ik, als ik het doopsel ontving
en toch mijn eigen gang weer ging,
of het nu vroeg was of laat,
door Satans kwade raad,
om have of om goed,
zoals menig mens toch doet,
dat men mij dan ter helle
heel wat meer zou kwellen
dan het me nu geschiedt.
Want mijns gelijken kwelt men zo niet
als wie de doop ontvangen heeft
en desondanks in zonde leeft.
Maar minstens zoveel vrees ik de nood
bij nog weer opnieuw: de dood,
als die weer net zo bij me kwam
en me alles ontnam:
het zitten, het staan,
het lopen en gaan,
het eten en drinken,
het spreken en denken,
horen en spreken,
en dat mijn aderen zouden breken
en dat mijn ziel weer lijden ging
in de helse pijniging.
Als de hele wereld van u zou zijn
en helemaal van rood goud zou zijn
en u ze mij kon geven
en ik daarbij in vreugde zou leven
wel tweeduizend jaren,
u kon u de moeite besparen,

[+]Dat christenen in het hiernamaals zwaarder voor hun zonden moeten boeten dan ongedoopte heidenen, kan worden afgeleid uit de Tweede brief van Petrus (2 Petrus 2: 20-22).

Dies gheloeft, dor den noet; *dor den noet*: noodgedwongen
So sterc es die pijne der doot.
Dies willic weder varen
[+]Te mijnre aermer scaren naar mijn helse folteringen[+]
In die deemsternesse.'[+]
'So vare dan ghewesse
Daert di God jonne, saen,'[+]
Sprac de goede sente Brandaen.
Dus voer die heydin man
Al daer hem God ghejan,[+]
Ter stede daer God woude.[+]
Sente Brandaen keerde houde[+]
Te scepe om sinen noet,[+]
Also hem God selve gheboet.

Doe si te scepe quamen[+]
Ende orlof ghenamen[+]
An vrienden ende maghen mede,[+]
Gode bevalen sise ter stede.[+]
Tseyl si an den mast keerden[+]
Also hem die winde leerden,[+]
Haer riemers si hute stoten;[+]
Met ghemake datsi vloten.[+]
Ay, hoe scone dat tscip vloot!
Cort quamen si in groter noot,[+]
Want een dier al te wonderlijc,[+]
Eenen lind drake ghelijc,[+]
Wilde verzwelghen haren kiel.[+]
Hem was sine mule ende sijn giel[+]
Menich ghelachte wijt.[+]
No eer no na dier tijt
En quamen si in meerren noet.[+]
Een wolke boven hem ontsloet[+]
Daer hute quam een dier wonderlijc,[+]
Vlieghende, eenen hert ghelijc,
Dat jaghede met ghemake[+]
Den groten zee lind drake
So datten al verdreef,[+]
Datsi ne wisten waer hi bleef.[+]
Doe hi dat hadde ghedaen,
Keerdi weder saen[+]
In die wolken danen hi quam.[+]

[+]*f.180V,a*
[+]naar mijn helse folteringen
[+]*deemsternesse*: duisternis
[+]*jonne*: vergunne

[+]*ghejan*: vergunde
[+]daar waar God wilde dat hij heen ging
[+]*houde*: terstond
[+]*om sinen noet*: vanwege zijn verplichting
[+]*te scepe*: bij het schip
[+]*orlof*: afscheid
[+]*maghen*: familieleden
[+]bevalen ze hen daar in Gods hoede aan
[+]ze zetten het zeil
[+]naar de wind
[+]*hute stoten*: legden uit
[+]*Met ghemake*: rustig
[+]*Cort*: kort daarop
[+]*al te*: zeer
[+]*lind drake*: reuzenslang
[+]*kiel*: schip
[+]*giel*: bek
[+]*ghelachte*: vadem

[+]*meerren*: grotere
[+]*hem*: hen
[+]*hute*: uit

[+]*jaghede*: verjoeg

[+]*datten*: dat het hem; *al*: geheel
[+]*Datsi*: zodat ze
[+]*saen*: terstond
[+]*danen*: vanwaar

geloof me, wat ik ook zou verwerven,
ik wees het af, als ik weer moest sterven.
Ik moet nu weer gaan reizen
naar de plaats, zo vol afgrijzen,
in de duisternissen.'
'Ga. God laat je zelf beslissen
waar je naar toe wilt gaan,'
sprak de goede Sinte Brandaan.
Dus is de heiden toen
naar hij van God mocht doen,
teruggekeerd naar die plaats.
Sint Brandaan ging met zijn maats
naar het schip, daar aan de wal,
zoals God zelf hem beval.

Toen ze bij het schip aankwamen,
van hun verwanten afscheid namen
en ook van hun kameraden,
bevalen die hen in Gods genade.
Het zeil, bevestigd aan de mast,
werd naar de wind gebrast,
de riemen werden uitgelegd.
Nu begon de reis pas echt.
O, hoe mooi voer hun boot!
Maar spoedig was er grote nood
door een dier, ontzettend lang,
een wonderlijke draak of slang.
Daar zwom het op hun scheepje aan,
zijn muil had het al openstaan
en die was vele vadems wijd.
Dit was meteen hun ergste tijd:
nooit kwamen ze in grotere nood.
Er was een wolk die zich ontsloot
waaruit een vreemd dier zichtbaar werd.
Het vloog, en leek wel op een hert.[+]
Het achtervolgde vliegensvlug
die draak, en dreef hem ver terug,
tot het hem zo geheel verdreef
dat ze niet wisten waar hij bleef.
Toen het dat had gedaan,
is het teruggegaan
in de wolk waaruit het kwam.

[+]In de middeleeuwse symboliek gold het hert als de vijand van de slang of de draak, hetgeen gezien werd als een beeld van Christus' strijd tegen de duivel.

Doe sente Brandaen dat vernam,[+]
Was hi blide ende vro[+]
Ende danckets onsen Heere also.[+]
Doe hi van den drake was verloost,
[+]Te Gode meerderde sijn troost.[+]

Doe voeresi met ghemake
Up des zeewes vlake.[+]
Doe versach sente Brandaen[+]
Eenen sconen werf staen,[+]
Hi dochte den wijsen heere[+]
Wel VI milen lanc of meere,
Die stont up den rugghe van eenen vissche.
Die bouc maect ons ghewisse[+]
Dat daer een soete water ant meere gaet.[+]
Daer hadde die visch sinen haet[+]
Ghenomen wel menich jaer,
So die bouc seit over waer.[+]
Daer up dien werf stont een wout.
Die Gods helden bout[+]
Trocken haer scip in een havene[+]
Ende ghinghen alle doe ave[+]
Ghenen sconen werf scauwen.[+]
Si ghinghen oec hout houwen
Omme te ziedene haer heten;[+]
Die hongher liets hem niet vergheten.[+]
Haren ketel si up hinghen,
Om hout datsi ghinghen,
Eenen droeghen boem si vonden.
Doe sine te houwene begonden,[+]
Doe so scoet al dat eylant[+]
Onder twater al te hant,[+]
So dat die heleghe man
Te tijde cume sijn scip ghewan.[+]
Met haesten si int scip spronghen,
Den lof Gods datsi zonghen,
Dat hise bi der ghenaden zine[+]
Verloest hadde van dier pine.[+]
Die werf die ghinc al onder.
Dit was dat derde wonder
Dat die heeren saghen.
Die wint die ghincse jaghen

[+]*vernam*: zag
[+]*vro*: verheugd
[+]*danckets*: dankte ervoor

[+]*f.180V,b*
[+]*troost*: vertrouwen

[+]*vlake*: oppervlak
[+]*versach*: kreeg in zicht
[+]*werf*: kust
[+]*dochte*: leek

[+]*ghewisse*: duidelijk
[+]*ant meere gaet*: in zee stroomt
[+]*haet*: voedsel
[+]*over waer*: voorwaar

[+]*bout*: onverschrokken
[+]*haer*: hun
[+]*ave*: van boord
[+]*scauwen*: bekijken

[+]*ziedene*: koken; *heten*: eten
[+]*liets hem*: liet hun dat

[+]*sine*: zij hem
[+]*al dat*: het hele
[+]*al te hant*: onmiddellijk

[+]maar net op tijd zijn schip bereikte

[+]*hise*: Hij hen; *bi*: door
[+]*Verloest*: gered; *pine*: nood

Toen Brandaan dit in ogenschouw nam,
was hij heel vrolijk en blij.
Onze Heer dankte hij.
De redding uit de drakeklauwen
vermeerderde zijn Godsvertrouwen.

De zee was kalm en vlak,
ze voeren op hun gemak.
Toen zag Sinte Brandaan
een kust, zeer aangenaam,
die leek de wijze heer
wel zes mijl breed, of meer.
De kust lag op de rug van een vis.
't Boek zegt dat daar zoet water is[+]
dat op die plek in zee komt stromen.
Daar kon die vis aan eten komen,
en hij lag daar, jaar in jaar uit,
naar het in het boek verluidt.
Een bos was langs de kust gelegen,
de monniken hadden weer moed gekregen
en trokken het schip aan de kant,
waarna het nieuwe land
door iedereen werd aanschouwd.
Ze gingen ook uit op hout
voor het koken van hun eten:
de honger liet hun dat niet vergeten.
Waar ze hun ketel ophingen
en op hout uitgingen,
was een boom met droge takken.
Toen ze begonnen te hakken,
schoot het eiland met alles erop en eraan
plotseling diep in de oceaan,
zodat de heilige man
maar net op tijd het schip opkwam.[+]
Haastig zijn ze in 't schip gesprongen
en hebben Godes lof gezongen
omdat Zijn goedertierenheid
hen van dit onheil had bevrijd.
De kust ging helemaal onder.
Dit was het derde wonder
dat de heren zagen.
De wind ging hen opjagen,

[+]In de *Physiologus*, een moraliserend natuurkundig werk uit de 2de eeuw na Christus, is de eilandvis een beeld van de duivel: hij verspreidt een zoete geur uit zijn muil en lokt daarmee scholen vissen tot zich. In het *Bestiarium*, een dierenencyclopedie uit de 12de eeuw, wordt een vis beschreven die de gewoonte heeft langdurig op één plaats in de golven te blijven liggen om zijn rug te zonnen. Na verloop van tijd groeien gras en struiken in het zand dat op zijn flanken aanspoelt; zeelieden die de vis zien, denken een eiland gevonden te hebben.
[+]

Bi den zeyle vaste.+
Doe leden si meneghe onraste+
Ende menich onghemac.
Die heleghe abdt doe sprac:
'Dit mochte wel een visch zijn,+
+Die desen werf dus trac in.+
Seker hi was wel hout+
Eer ghewies al dat hout+
Up sinen rugghe braden.'+
Gode si dicken baden+
Met ghestaden moede,+
Dor sine grote goede+
Dat hise saen ghesande+
Tote eenen ghestadeghen lande.+

Doe si den vissche ontvaren+
Ende wech zeylende waren
Om te ziene meer wonder,
Saghen si een eyselic commer+
Up dwater voer hem gaen.
Het wilde haer scip vaen+
Ende verderven mettien.+
'Wij en dorvent niet ontsien,'+
Sprac sente Brandaen,
'Wij en hebben hem niet mesdaen.+
Laet ons scip in Gods hant varen,
God sal ons van hem bewaren.'+
Half waest visch ende half wijf,+
Al ru so was hem dat lijf.+
Dicken omme ghinct den kiel.
Sente Brandaen neder viel
Up sine bloete knien
Ende bat Gode om zijn ontflien.+
Sine moonke baden alle gader.+
Dus verbaden si Gode onsen Vader+
Dat dat vreeselike wonder+
Bezijden haren scepe ghinc onder,
Dat zijt hoerden borlen ende wallen+
Dien langhen dach al met allen+
In dier dieper zee gronde.+
Doe voeren si voert langhe stonde.

+*vaste*: snel
+*onraste*: angst

+*mochte*: zou kunnen
+*f.181R,a*
+*dus*: zo; *trac in*: naar beneden trok
+*hout*: oud
+*ghewies*: groeide
+*rugghe braden*: rugspieren
+*dicken*: dikwijls
+*ghestaden*: ernstig
+*Dor*: omwille van; *goede*: goedheid
+*saen*: spoedig; *ghesande*: zou zenden
+*ghestadeghen*: vast
+*ontvaren*: ontvlucht
+*eyselic commer*: vreselijk monster
+*vaen*: grijpen
+*verderven*: vernietigen
+wij hoeven het niet te vrezen
+*niet*: niets
+*van*: tegen; *bewaren*: beschermen
+*waest*: was het
+*ru*: ruig behaard

+*ontflien*: ontsnapping
+*alle gader*: allemaal
+*Dus*: zo; *verbaden*: kregen gedaan van
+*wonder*: monster
+*borlen*: brullen; *wallen*: bruisen
+die hele dag lang
+*gronde*: diepte

het zeil rukte aan de schoot.
Ze waren in grote nood,
zeer slecht op hun gemak.
De heilige abt, hij sprak:
‘Die kust, die verzonken is,
lag mijns inziens op een vis.
Die was zeker al oud,
want er groeide een heel woud
op de rug die wij betraden.’
Waarna de monniken baden
uit het diepst van hun gemoed
dat God, zo wijs en goed,
hen voeren zou naar het strand
van een gestadig land.

Toen ze de vis ontvaren[+]
en snel aan het zeilen waren
op weg naar een volgend wonder,
zagen ze een ijselijk monster
voor hen uit de golven rijzen.
Het wilde hun schip al grijpen
en vernielen in de vloed.
‘Mannen, hou goede moed,’
sprak Sint Brandaan,
‘wij hebben hem niets misdaan.
Laat ons schip in Gods hand varen,
God zal ons voor hem bewaren.’
Half vrouw was het en half staart,[+]
zijn lichaam was raigbehaard.
Het ging rond het schip heen en weer.
Sinte Brandaan viel neer
met beide knieën bloot
en bad om hulp in de nood.
Zijn monniken altegader
baden tot God Onze Vader,
en daar ging het vreselijke monster
vlak naast hun schip onder,
zodat ze 't geborrel en gebruis
die hele dag, uur in uur uit,
van diep beneden moesten verduren.
Toen voeren ze verder, vele uren.

[+]

[+]In het handschrift-Van Hulthem (v. 339) wordt dit monster met een *meerminne* vergeleken, waarbij men overigens niet moet denken aan een verleidelijke sirene of ondine, maar eerder aan een soort zeetrol, een angstaanjagend wezen uit het Germaanse volksgeloof.

Doe quamen si zeylende an een eylant,
Daer sente Brandaen vant
Eene pijne wonderlike:[+]
Sielen als in meinschen ghelike[+]
Ghinghen ende liepen daer up die zee;[+]
Hem was leyder arde wee[+]
Van couden ende van groter hitte.
[+]'O wy, wat mach wesen ditte,'[+]
Sprac die goede sente Brandaen,
'Dat dus up die zee can gaen?'[+]
Si spraken: 'Wij zijn aerme zielen;
Dus moeten wij hier gaen ende zwielen[+]
Ende aldus eewelike leven.
Hadden wi om Go de ghegheven[+]
Den aermen drincken water scone,[+]
So waren wi van betren lone.[+]
Wij waren drossaten ende scijncten;[+]
Om dat wij dat heten ende drincken[+]
Dat ons onse heeren hieten gheven[+]
Den aermen, doe wi hadden ons leven,[+]
Ende dat wi dat onthilden den aermen,[+]
So en wil God onser niet ontfaermen.
Van couden zijn wi in groeter noot
Ende van hitten in pijnen groot.
Van dorste lijden wi bitter wee
Al es ons so na die zee.[+]
Wij segghen hu te waren:[+]
Wij en moghen in C jaren[+]
Een dropel niet ghewinnen.[+]
Helpt ons bi dijnre minnen,[+]
Brandaen, wel lieve heere,
Bidt Gode voer ons zeere.'
Sente Brandaen alleene[+]
Bat Gode met herten reene,[+]
Dat hi hem lavenesse wilde senden.[+]
Doe wart dien zielen in haerre allenden
Van Gode een drincken gheorlooft[+]
Ende datsi metten watre haer hooft
Netten mochten metter hant.[+]
Doe neghen si alle den zant,[+]
Den heleghen sente Brandane,
Die doe keerde van dane[+]

[+]*pijne*: straf, pijniging
[+]zielen in menselijke gedaante
[+]*up die zee*: op (of langs) de zee
[+]zij hadden helaas zeer te lijden
[+]*f.181R,b*
[+]*mach*: kan
[+]*dus*: zo; *gaen*: lopen
[+]zo moeten wij hier lopen te versmachten
[+]*om Gode*: om Godswil
[+]*scone*: helder
[+]*So*: dan
[+]wij waren tafeldienaars en schenkers
[+]*heten*: voedsel
[+]*hieten*: opdroegen
[+]*hadden ons leven*: leefden
[+]*Ende dat*: omdat
[+]*na*: nabij
[+]*hu*: u; *te waren*: voorwaar
[+]*moghen*: kunnen
[+]*ghewinnen*: verkrijgen
[+]*bi dijnre minnen*: door uw liefde
[+]*alleene*: voortdurend
[+]*reene*: zuiver
[+]*hem*: hun; *lavenesse*: lafenis
[+]*drincken*: dronk
[+]*Netten*: natmaken
[+]toen bogen zij allen voor de heilige
[+]*van dane*: daarvandaan

Toen kwamen ze bij een eiland aan
en zag Sinte Brandaan
een straf, zeer wonderbaar:
in mensengedaante liepen daar[+]
veel zielen langs de oceaan.
Ze moesten een bittere kou doorstaan
en tegelijk een grote hitte.[+]
'O wee! Maar wat is dit,'
sprak de goede Sint Brandaan,
'dat aldus langs de zee moet gaan?'
Ze zeiden: 'Wij zijn arme zielen
die tot honger en dorst vervielen
en aldus eeuwig moeten leven.
Hadden wij maar fris water gegeven
aan de armen, zo God ons zegt,
dan ging het ons nu niet zo slecht.
Wij waren schenkers, moet u weten.
Omdat we het drinken en het eten
dat we aan de armen moesten geven
van onze heren, bij ons leven,
onthouden hebben aan de armen,
kent God voor ons nu geen erbarmen.
De kou geeft ons ondraaglijk leed
en tevens hebben we 't gloeiend heet.
Van dorst moeten wij haast vergaan,[+]
terwijl we vlak bij 't water staan.
Wij zeggen u, en het is waar:
wij kunnen in geen honderd jaar
een druppel daarvan smaken.
Laat toch uw goedheid maken
dat er hulp komt, lieve heer Brandaan,
roep God innig voor ons aan.'
Brandaan bad aan één stuk door
met een rein hart om gehoor,
dat Hij hun lafenis zou zenden.
Toen werd de zielen in hun ellende[+]
door God een dronk veroorloofd.
Ook mochten ze eventjes hun hoofd
natmaken met hun hand.
Toen knielden ze allen voor die sint,
voor de heilige Brandaan.
Huilend is hij weggegaan

[+]Volgens de kerkelijke leer werden de zielen van gestorvenen lichamelijk gestraft. Men nam aan dat zij hiertoe na de dood opnieuw een lichaam kregen.

[+]Zowel in het Comburgse handschrift als in het handschrift-Van Hulthem is sprake van zielen die up ('op' of 'langs') de zee lopen. In de Duitse proza-versie lopen deze zielen-inmensengedaante rondom een meer. Het Middelnederlandse *zee* berust wellicht op een vertaalfout: het Duitse woord *see* ('meer') kan abusievelijk als 'zee' zijn opgevat.

[+]

[+]Volgens middeleeuwse theologen konden helse straffen niet worden kwijtgescholden; zij duurden eeuwig. Wel was volgens sommigen een tijdelijke verlichting van de straf denkbaar.

Met weenenden hoghen[+]
Ende screef dat Gods vertoghen.[+]

Doe hiet sente Brandaen[+]
Sinen kiele wel ghedaen[+]
Van dier steden wenden.[+]
Die aerme zielen in hare allenden,
Die daer liepen up die zee,
[+]Riepen ‘wach’ ende ‘wee’
Doe de kiel danen vloot,[+]
Want si bleven in groter noot.
Doe voeren si met ghemake
Up die wilde zeewes vlake.[+]
Doe horden si saen booten[+]
Meneghen wint grooten.
Een storem hem an viel,[+]
Die verdreef haren kiel[+]
Noort waert an dat Lever meere,[+]
Daer dat cleene Gods heere[+]
Wel na verzeylt was in groter noot.[+]
Si waerre wel na bleven doot.[+]
Dit verzach sente Brandaen:[+]
Menich scip al daer staen
Ende meneghen mast boom waghen,[+]
Huter Lever zee daer raghen.[+]
Het dochte hem zijnde een wout.
Hoe dicke hem God sine doghet gout![+]
Daer sprac van Gods weghen ane[+]
Eene stemme aldus Brandane:
‘Vare oest waert metten baren,
Hier moghedi niet voerder varen.[+]
Daer ligghen steene in die zee,
Die meneghen scepe doen wee.[+]
Wat scepe met ysere bi hem quame,[+]
Tote hem hijt trocke ende name
Ende het moeste daer al bliven.’[+]

Doe begonstese een wint driven
Van daer int oest hende[+]
Jeghen eene steenwende.[+]
Doe sach sente Brandaen
Eenen sconen monster staen.[+]

[+]*hoghen*: ogen
[+]*vertoghen*: openbaring

[+]*hiet*: beval
[+]*wel ghedaen*: mooie
[+]*steden*: plaats

[+]*f.181V,a*
[+]*danen*: daarvandaan

[+]*vlake*: oppervlak
[+]*saen*: spoedig; *booten*: loeien
[+]*an viel*: overviel
[+]*verdreef*: deed afdrijven
[+]*an*: naar
[+]*heere*: leger
[+]*Wel na*: bijna
[+]*waerre*: waren daar
[+]*verzach*: zag

[+]*waghen*: wiegen
[+]*raghen*: uitsteken

[+]*doghet*: vroomheid; *gout*: beloonde
[+]*ane*: toe

[+]*moghedi*: kunt u; *voerder*: verder
[+]*wee*: schade
[+]*bi hem*: nl bij zo'n steen

[+]*moeste*: zou moeten

[+]*int oest hende*: oostwaarts
[+]naar een rotswand

[+]*monster*: klooster

en wat God hem liet beleven,
heeft hij in het boek geschreven.

Toen beval Sinte Brandaan
dat het goede schip hiervandaan
de steven zou wenden.
De arme zielen in hun ellende,
die daar liepen langs de zee,
riepen ‘ach!’ en ‘wee!’,
want nu het schip verdween,
waren ze in hun nood weer alleen.
Ze voeren in rust en vree
over de onstuimige zee.
Maar toen kwamen er grote,
hevig brullende windstoten.
Een storm viel hen aan
en dreef hen daarvandaan
noordwaarts naar de Leverzee.+
Gods kleine leger was daarmee
bijna verzeild in grote nood:
ze waren op een haar na dood.
Daar trof Sinte Brandaan
veel gezonken schepen aan,
heen en weer ging menige mast
die daaruit naar boven stak:
het deed hem denken aan een woud.
Weer was zijn vroomheid zijn behoud.+
Daar sprak een stem Sinte Brandaan
van Godswege aldus aan:
‘Zet koers naar 't oosten met de baren,
hier kun je niet verder varen.
In zee liggen daar vele stenen,
die trekken de schepen naar beneden:
elk schip met ijzer dat daar kwam,
de steen trok het onweerstaanbaar aan,
zodat het er voortaan moest blijven.’

Een wind begon hen voort te drijven
en nam ze naar het oosten mee,
naar een rots die opstak uit zee.
Toen zag Sinte Brandaan
een prachtig klooster staan.

+Middeleeuwse geografen namen aan dat de Leverzee, die ook als Gestolde Zee werd aangeduid, ergens in het Noorden moest liggen. De onderzeese magneetsteen, die het ijzer van schepen aantrok, werd soms (zoals hier) in de Leverzee gesitueerd.

+

Daer woenden moonken inne
Die Gode dienden met zinne[+]
Ende hadden ghedaen menich jaer.
Snachts so bleef sijn kiel daer[+]
Onder dien hoghen steene.[+]
Sente Brandaen alleene
Ghinc boven up dien hoghen berch.
Daer vant hi een eerlic werc[+]
Van dien Gods kinden.[+]
[+]Niet en conste hi ondervinden[+]
Watse daer hadde bracht,
Sonder alleene die Gods cracht.[+]
Haer leven was claer ende reene.[+]
Sulke moonken hebben wi gheene!
Si riepen alle saen:[+]
'Sijt willecome, heere Brandaen!'
Deser rijcker Gods deghene[+]
Diere en was maer zevene.[+]
Hem quam daghelike hare spijse[+]
Van den eerdschen paradijse.
Te middaghe brocht hem ghedraghen[+]
Een duve ende een raven
Drie broede ende een half ende eenen visch
Up der goeder lieder disch.[+]
Die visch quam al ghebraden.[+]
Wel zeere si doe baden[+]
Den heleghen Brandane,
Den Gods onderdane,[+]
Dat hi met hem wilde heten gaen.[+]
Doe sprac sente Brandaen
Harde wijselike:[+]
'Mijn Heere God es so rijke,[+]
God van den paradijse,
Hi hadde mi mine spijse
Harde wel ghesent hare,[+]
Wiste hi dat ics werdich ware.
Hoe gherne ic sine ghenaden doghe![+]
Ende dat es mine ghelove,[+]
Hine wildes niet zenden
Mi aermen ende allenden,[+]
Die hu bi ziere ghenaden versach[+]
Ende tfierde broet ontwee brac,[+]

[+]*met zinne*: met toewijding

[+]*kiel*: schip

[+]aan de voet van die hoge rots

[+]*eerlic werc*: vrome bedrijvigheid

[+]*kinden*: kinderen

[+]*f.181V,b*

[+]*ondervinden*: te weten komen

[+]*Sonder*: behalve

[+]*reene*: zuiver

[+]*saen*: terstond

[+]van deze sterke Godshelden

[+](daarvan) waren er maar zeven

[+]*Hem*: (tot) hen

[+]'s middags kwamen hun brengen

[+]*disch*: tafel

[+]*al*: geheel

[+]*baden*: verzochten

[+]*onderdane*: dienaar

[+]*heten*: eten

[+]*Harde*: zeer

[+]*rijke*: machtig

[+]*hare*: hier

[+]hoe graag schik ik mij naar Zijn genade

[+]daarvan ben ik overtuigd

[+]*allenden*: ongelukkige

[+]*hu*: u; *versach*: voorzag

[+]*ontwee*: in tweeën

Daar woonden monniken in
die God dienden met toewijding
en dat al sinds zo menig jaar.
Die nacht bleef zijn schip daar
onder die hoge wand van steen.
Sinte Brandaan, alleen,
klom boven op de hoge rots.
Daar vond hij die kinderen Gods
bezig met hun heilig streven.
Hij begreep niet hoe hun leven
op die rotskust werd volbracht:
dat kon alleen maar door Gods kracht.
Hun leven was helder en rein.
Monniken als er bij ons niet zijn!
Ze spraken hem dadelijk aan:
“Wees welkom, heer Brandaan!”
Die voorvechters van het vrome leven,
daarvan waren er maar zeven.
Dagelijks kregen ze hun spijs
uit het aardse paradijs:[+]
het werd hun elke middag
door een duif en een raaf gebracht.
Drieënhalf brood en een vis
kregen die vromen op hun dis,
de vis kwam zelfs gebraden.[+]
Ze kwamen hem daar vragen,
de heilige Brandaan,
Gods eigen onderdaan,
om met hen mee te eten.
Hij wilde daar niet van weten,
maar hij zei, weldoordacht:
“Mijn Here God heeft zo'n macht,
God, die in de hemel is,
had mijn portie brood en vis
met het andere meegezonden,
als Hij 't me waardig had bevonden.
Steeds zal ik Zijn genade loven,
maar nu moet ik wel geloven:
Hij gunde niets daarvan
aan mij, armzalige man.
Die u van 't nodige voorzag
en 't vierde brood in tweeën brak,

[+]Men nam aan dat het aardse paradijs waaruit Adam en Eva waren verdreven nog ergens op aarde moest liggen. Het zou omgeven zijn door een hoge muur, of gelegen zijn op een hoge berg, waardoor het voor mensen niet toegankelijk was.

[+]In de bijbeltraditie zijn duif en raaf geen onbekenden: zie het verhaal van Noach (Genesis 8: 6-11). en dat van Elia (1 Koningen 17:6).

Dat hu sijn bode hevet bracht.
Doe haddi mijns wel ghedacht[+]
Met zijnre lijfneere, God de Vader.[+]
Nu suldi alle gader
In sinen name heten
Ende sult oec alle weten
Dat ict late sonder nijt.[+]
God voedt hu talre tijt
Up desen dorren steene;
[+]Ic hebbe van Gode te leene
Van visschen, vruchten ende brode,
Alles dies ic bem van noode[+]
Hebbic in minen kiele.
Over mine aerme ziele[+]
Bidt Gode van hemelrike,
Dat hi haer gheve sijn rike.'[+]
Dus so bat hi Gode.[+]
Doe quam die hemelsche bode
Ende brochte hem sine spijse
Vanden Gods paradijse.
Doe de heeren hadden gheten,[+]
So laet ons die bouc weten
Dat Brandaen, die heleghe man,
An die heeren orlof nam[+]
Entie heleghe Brandaen
Ghinc weder te scepe saen.

Daer quam een zuut westen wint,
Die dreef hem, also hi kint,[+]
Weder noort oest te dale[+]
Up die wilde zee scale.[+]
Daer leden si menich wee.[+]
Doe vonden si in die zee
Eenen steen so hoeghe,[+]
Sinen consten niet verhoeghen.[+]
Up dien selven hoghen steene
So sat een man alleene,
Die ru was als een beere.[+]
Hi en sach niet dan lucht ende meere.
Dat was een clusenare.
Hoe dat hi daer commen ware,
Vraechde hem sente Brandaen.

[+]*mijns*: aan mij
[+]*lijfneere*: voedsel
[+]*nijt*: afgunst
[+]*f.182R,a*
[+]alles wat ik nodig heb
[+]*Over*: voor
[+]*haer*: nl. de ziel
[+]*Dus*: aldus
[+]*gheten*: gegeten
[+]*orlof*: afscheid
[+]*kint*: bemerkt
[+]*te dale*: verder
[+]*scale*: bekken
[+]*wee*: ongemak
[+]*steen*: rots
[+]ze konden de top niet zien
[+]*ru*: ruigbehaard

dat u Zijn bode heeft gebracht,
zou ook aan mij hebben gedacht
en aan mijn voedsel, God de Vader.
Nu zult u altegader
in Zijn naam gaan eten
en u zult ook allen weten
dat ik kan vasten zonder spijt.
God voedt u toch altijd
op deze dorre rots.
Ook ik krijg mijn gaven Gods:
van vissen, fruit en broden
al wat ik heb van node,
't is in mijn schip geborgen.
Wilt u voor mijn ziel zorgen,
bidt dan tot God in 't hemelrijk
dat Hij mij toelaat in Zijn rijk.'
Zo bad Sinte Brandaan.
Toen kwam de hemelse bode eraan
en die bracht hem zijn spijs
uit Gods heerlijk paradijs.
De heren hadden gegeten
en het boek laat ons weten
dat Brandaan, de heilige man,
van die monniken afscheid nam.
En de heilige Brandaan
is toen weer aan boord gegaan.

Er kwam een zuidwestenwind
en die dreef hen gezwind
naar het noordoosten weer.+
De zee ging flink tekeer,
ze hadden er moeite mee.
Toen vonden ze in de zee
een rots, die was zo hoog
dat hij zich onttrok aan het oog.
En op die puntige klomp steen
daar zat een man, alleen,
die ruig was als een beer.
Lucht en zee zag hij. Niets meer.
Het was een kluizenaar.
Hoe hij daar kwam en vanwaar,
vroeg hem Sinte Brandaan.

+

‘Ic bem den moonken onderdaen,’[+]
Seide hi weder, ‘glieloves mi,[+]
Daer du dese weke waers bi.
Ic hebbe gheseten alleene
Up desen hoeghen steene
Een jaer min dan C jare.
God heeft mi tote hare[+]
Daghelics sine spijse ghegheven.
Bi sinen troeste moetic leven,[+]
So dat God wel weet
[+]Dat ic sint anders niet ontbeet[+]
Van dat ic eerst hier quam,[+]
Ende ic nye zint en vernam[+]
Levenden meinsche nemmermeere
Dan hu, wel lieve heere.’
¶ Doe vraechde hem sente Brandaen
Hoe sijn leven was ghedaen[+]
Eer hi daer commen ware.
Doe sprac die clusenare:
‘Ic secht di ghewaerlike,[+]
Ic was een coninc rike,
Pantifilia hiet mijn lant.
In Capidocia, een ander ghenamt,[+]
Daer nam ic een scone wijf,
Dies lijdet groete pijne mijn lijf,[+]
Want het was de suster mine.
Dies doeghic groete pine.[+]
Daer bi so haddic sonen twee,[+]
Dies lijdic menich wee.
Doe dhoudste te sinen scilde quam,[+]
Sijn lijf dat ic hem nam[+]
Dor minen grammen moet.[+]
Daer dandre bi eenen scepe stoet,
Nam hem een donder slach sijn lijf.
Oec versloughic mijn scone wijf.[+]
Doe alle die zonden up mi laghen,
Doe vreesdic die Gods plaghen[+]
Ende ic ghinc haestelike
Ende liet al mijn rike,[+]
Beede vrienden ende maghen,[+]
Ende ghinc te scepe in dien daghe
Ende wilde mine groete zonden

[+]*onderdoen*: ondergeschikt aan
[+]*gheloves mi*: neem dat van me aan
[+]*tote hare*: tot nu toe
[+]*troeste*: hulp
[+]*f.182R,b*
[+]*ontbeet*: at
[+]*Van dat*: sinds
[+]*nye*: nooit; *vernam*: zag
[+]hoedanig zijn leven was geweest
[+]*ghewaerlike*: naar waarheid
[+]in een ander, genaamd Capidocia
[+]*Dies*: daarom
[+]*doeghic*: lijd ik
[+]*Daer bi*: bij haar
[+]toen de oudste de wapenen kon dragen
[+]*lijf*: leven
[+]in drift
[+]*versloughic*: doodde ik
[+]*plaghen*: straffen
[+]*liet*: liet achter
[+]*maghen*: familie

Hij antwoord.de: “Neem van mij aan
dat ik bij het klooster hoor,
dat u bezocht hebt, kort hiervoor.
Ik heb gezeten heel alleen
op deze hoge steen
een jaar minder dan honderd jaar.
Tot nu toe heeft God me daar
elke dag Zijn spijs gegeven.
bij Zijn hulp moet ik leven.
zodat God wel zal weten
dat ik niets anders heb gegeten
sinds de dag dat ik hier kwam.
Zo lang is het ook dat ik niets vernam
van levende mensen, nimmermeer,
tot u bij mij kwam, heer.”
Toen vroeg Sinte Brandaan
hoe 't hem in zijn leven was vergaan
voor zijn lang verblijf aldaar.
Toen sprak de kluizenaar:
“Ik zeg het u heel eerlijk:
ik was een koning en schatrijk.
Eén land van mij was Pantifilia,[+]
een ander Capidocia.
Daar nam ik een mooie vrouw,
er kwam pijn van en berouw:
het was mijn zuster die ik heb bemind.
Daarom zit ik hier in weer en wind.
Dat ik twee zoons van haar kreeg,
bracht veel verdriet teweeg.
Zodra de oudste een schild mocht dragen,[+]
heb ik hem doodgeslagen
in vreselijke drift.
De ander stond bij een schip,
een bliksemschicht heeft hem doorboord.
Ook heb ik mijn vrouw vermoord.
Toen al die zonden op me lagen
kwam de angst voor Gods straf me plagen.
Haastig ging ik daarom scheep.
liet mijn rijk toen in de steek.
en ook mijn vrienden en verwanten,
en ging op reis naar verre landen,
want ik wou mijn grote zonden

[+]Pamfilië en Cappadocië in Klein-Azië behoorden tot het missiegebied van de apostelen.

[+]De leeftijd waarop een jongeman geacht werd wapens te kunnen dragen, lag rond de vijftien jaar.

Varen den paeus orconden.[+]
Doe rees een storem up die zee,
Die mi dede harde wee,
Also ic hu mach vertellen:[+]
Daer bedorven alle mijn ghesellen,[+]
Maer ic ontclam alleene[+]
Up desen hoeghen steene
Ende claechde mine mesdaet[+]
Hem die mi ghescepen haet.[+]
Hier wachte ic zijnre ghenaden
[+]Van minen groeten mesdaden.
Ic sechdi oec vorware,
Ic hore hier openbare[+]
Elker daghelike
Den sanc van hemelrike."[+]
¶ Doe seide sente Brandaen:
"Secht mi, lieve heere, saen,
Als hu dat coude ane gheet,[+]
Hoe moghedi sonder cleet[+]
Van couden hier ghewesen?[+]
Van lieden hebbic ghelesen,
Dat waren eenzedelen[+]
Ende dienden Gode den edelen,[+]
Die alles ghemacx vergaten,[+]
Niet dan tcruut si en haten.[+]
Maer in bosschen ende in velde,
Daer hem elc te sine stelde,[+]
Of in duwieren of in riede[+]
Behilden hem die goede liede,[+]
Dat hem tcoude niet mochte deeren."
"Mach ic die siele gheneeren,"[+]
Sprac die ruwe clusenare,
"So hebbic arde onmare[+]
Wat noede dat mijn vleesch heeft[+]
Die wijle dat hier leeft.[+]
Als ic hier sitte, sonder waen,
Ende mi die coude te seere bestaen,[+]
Slupe ic in eenen hole sciere[+]
Onder eenen tempel hiere,[+]
Daer verbeide ic dat ghestille.[+]
Ic wane het es Gods wille[+]
Dat mijn lichame ende mijn beene[+]

[+]aan de paus gaan bekendmaken

[+]*mach*: kan
[+]*bedorven*: kwamen om
[+]*ontclam*: ontkwam door te klimmen
[+]*claechde*: betreurde luid
[+]*ghescepen*: geschapen

[+]*f.182V,a*

[+]*openbare*: duidelijk

[+]*sanc*: gezang

[+]*ane gheet*: overvalt
[+]*moghedi*: kunt u
[+]*ghewesen*: het uithouden

[+]*eenzedelen*: kluizenaars
[+]*Ende*: die
[+]*vergaten*: afstand deden van
[+]*tcruut*: planten; *haten*: aten

[+]waarheen elk van hen zich ook begaf
[+]*duwieren*: holen; *riede*: riet
[+]*Behilden hem*: hielden zich in leven
[+]als ik mijn ziel kan redden
[+]dan maakt het me helemaal niets uit
[+]*noede*: behoefte; *vleesch*: lichaam
[+]*dat*: dat het
[+]*bestaen*: teisteren
[+]*sciere*: snel
[+]*tempel*: godshuis (wsch. corrupt)
[+]daar wacht ik tot het over is
[+]*wane*: denk
[+]*beene*: botten

in een biecht aan de paus verkonden.
Toen kwam er zware storm op zee,
die sleepte het schip mee,
naar ik u mag vertellen.
Toen verdronken al mijn metgezellen,
maar ik klom heel alleen
op deze hoge top van steen
en ging over mijn misdaden klagen
bij Hem, die mij had geschapen.
Hier wacht ik op Zijn genade
voor mijn grote misdaden.
Ik zeg u ook voorwaar:
Ik hoor hier helder en klaar
dagelijks het zingen
van de hemelingen."[+]
Toen zei Sinte Brandaan:
"Heer, hoe moet dit gaan:
als u de kou komt deren,
hoe kunt u zonder kleren
in de kou hier overleven?
Van mensen heb ik gelezen,
kluizenaars, die God eerden[+]
en alles wel ontbeerden
en elk gerief vergaten
en alleen planten aten.
Maar die hadden nog hutten
die hen konden beschutten
of struikgewas of riet
dat hun een schuilplaats liet,
daar was 't wat minder koud."
"Als ik mijn ziel maar behoud,"
zei de ruige kluizenaar,
"dan maak ik mij niet naar
om de nood die mijn lichaam heeft,
zolang het hier op aarde leeft.
Als ik hier zit, gebeurt het wel
dat er een kou komt, al te fel,
dan kan ik naar dat rotsblok sluipen
en in een kleine holte kruipen,[+]
tot het noodweer gaat bedaren.
Het is Gods wil, kan ik verklaren,
dat mijn lichaam en gebeente

[+]Volgens middeleeuwse theologen zingen koren van engelen permanent Gods lof.

[+]In de vroege Middeleeuwen bestond er onder Ierse kloosterlingen een bijzondere vorm van ascese: men verliet Ierland en koos zee in een klein bootje om in vrijwillige ballingschap de rest van zijn leven te slijten (*peregrinatio pro Deo*). Sommige monniken trokken naar Brittannië en naar het Continent, maar velen leefden ook als kluizenaars op de onherbergzame eilanden voor de Ierse en Schotse kust.

[+]Het woord *tempel* in Cornburg moet wel een corruptie zijn; een godshuis op zo'n kale rots kan men zich moeilijk voorstellen en nog minder voorstelbaar is het dat de kluizenaar

Up desen hoghen steene
Den domsdach moeten verbeiden.+
God moete hu gheleiden,+
Ic en spreke jeghen hu nemmeere.
God, onse lieve Heere,
Die gheve hier na eewelike
Ons allen zijn hemelrike."

Sente Brandaen voer van dannen+
Met sinen Gods mannen
Up des zeewes vloede.
+Daer worden si arde moede
Vanden winde metten baren
Daer si in moesten varen.
Daer dreven si metten winde
Weder int allinde+
An eene vreeselike stat.+
Die bouc die seit ons dat,
Dat hi eere hellen pit verzach+
Daermen in riep "o wy, o wach!"
An eenen donckeren berghe.+
Daer waren in zwaren erghe+
Arde vele aermer zielen,
Die daer branden ende wielen.+
Dien berch bernet emmermeere.+
Daer es meneghe ziele in zeere.+
Daer en hordi anders niet mee+
Dan "o wy" ende "wach" ende "wee".
Daer hoerdi crijsel tanden.+
Daer sach hi vlieghen die branden+
In die wolken hoeghe up waert.
¶ Sente Brandaen sprac ter vaert+
Ten proofst die der hellen plach:+
"Segghe mi, oft wesen mach,+
Wat es die grote onminne+
Die ic nu daer hore inne?"
¶ Doe seide een der pijn heeren:+
"Hier zijn vooghde ende onrechte heeren,+
Dat moochdi ghetrauwen,+
Ende oec ongherechte vrauwen,+
Loese meyeren ende loese schepenen,+
Die moetent nu hier berekenen.+

+*verbeiden*: afwachten
+*moete*: moge

+*van dannen*: daarvandaan

+*f.182V,b*

+weer naar afgelegen streken
+*stat*: plek
+*eere hellen pit*: een helleput

+*An*: op
+*erghe*: leed

+*wielen*: koken
+*emmermeere*: altijd
+*zeere*: pijn
+*hordi*: hoorde hij

+*crijsel tanden*: knarsetanden
+*branden*: gloeiende brokken

+*ter vaert*: terstond
+*proofst*: overste; *plach*: toezicht had over
+*oft wesen mach*: als het kan
+*onminne*: rumoer
+*pijn heeren*: folteraars
+*vooghde*: bestuurders
+daar kunt u van op aan
+*ongherechte*: onrechtvaardige
+*meyeren*: opzieners; *schepenen*: rechters
+*berekenen*: boeten

op dit hoge gesteente[+]
de oordeelsdag moeten verbeiden.
Moge God u nu geleiden,
ik praat met u niet langer meer.
Dat God, Onze Lieve Heer,
na wat men hier ontberen moet
ons in Zijn hemelrijk begroet!”

Samen met Sint Brandaan gingen
weer zijn vrome schepelingen
verder met hun grote tocht.
Daar werden ze, al zo moe, bezocht
door stormen, met een kracht
ver boven hun macht.
Ze werden afgedreven
naar nieuwe eenzaamheden,
naar weer een vreselijke plek.
Want het boek toch zegt
dat hij een helleput zag.
Daarin riep men “o wee!” en “ach!”,
't Was op een donkere berg.
Daar leden de zielen zo erg,
waar ze in het vuur dat loeide,
kookten en brandden en gloeiden.
De berg brandt immermeer,
daar lijden de zielen zeer,
daar hoorde hij niets dan geklaag
van “ach!” en “o wee!” en “achaach!”,[+]
daar hoorde hij knarsetanden
en zag hij brokstukken branden
dat het in de wolken sloeg.
Sinte Brandaan, hij vroeg
aan de opzichter van de hel:
“Zeg mij, heerschap, en vertel,
wat is dat daar allemaal
voor een akelig kabaal?”
Een beul kwam hem toen leren:
“Hier zijn corrupte grote heren
en, u kunt me daarin vertrouwen,
ook onrechtvaardige vrouwen.
Oneerlijke meiers en schepenen
die komen hier nu afrekenen.

[+]zich dan onder dat godshuis zou verschuilen, en niet erin. Andere betekenissen van het woord leveren ook geen aanvaardbare lezing. Vandaar dat bij de vertaling is gekozen voor de lezing van Hulthem: *Hier onder enen ghespletenen stene*.

[+]In beschrijvingen van de hel is traditioneel sprake van het geween en tandengeknars van gestrafte zondaars (zie bijv. Matteus 8:12).

Ic sechdi noch meerre wonder:
Die wroughers sijn hier onder[+]
Ende alle die verraderen
Die moeten wi hier vergaderen
In dit diepe afgronde,
Die alle met haren monde
Dat alle weghe ontfaen[+]
Dat van hem quam ghegaen[+]
Van alre bozer dinghe.[+]
Dits haer loen in waerliker dinghe,[+]
Om datsi dies ghedochten,[+]
[+]Datsi hare heeren brochten[+]
Datsi om cleene mieden[+]
Mesvoerden die aerme lieden.[+]
Daer omme so moeten si hier
Bernen in dit heete vier.
Oec zijn hier ander zielen
Die in sonden vielen,
In overden, in ghiericheit,[+]
In alrande boesheit,
Entie met boeser scalchede[+]
Haren evenkerstin mede[+]
Dicken hebben verordeelt.[+]
Dies werden si eewelic hier verzeelt,[+]
Om datsi niet wilden afstaen[+]
No rechte boete ontfaen."
Doe riepen die aerme zielen:
"Brandaen, heere, wi zwielen[+]
In wel bittre carijne[+]
In dese groete pijne.[+]
Brandaen, wel lieve heere,
Bidt Gode voer ons zeere."
Die duvel hieten wech varen.[+]
"Ic segghe hu," sprac hi te waren,
"Ghi en wert niet zijnre hulpen vro;[+]
Hi en mach hu helpen niet een stro.[+]
Ghi roupt al jeghen spoet.[+]
Ghi en hadt nye wille no moet[+]
Om Gods wille te doene,
Dus en hebdi nemmermeer zoene."[+]

¶ Een evel stanc hem ane viel.[+]

[+]*wroughers*: verklikkers

[+]*alle weghe*: op alle manieren

[+]wat zij voortbrachten (met hun mond)

[+]aan alle (mogelijke) kwaad

[+]*in waerliker dinghe*: naar waarheid

[+]*ghedochten*: bedachten

[+]*f.183R,a*

[+]*brochten*: ertoe brachten

[+]*mieden*: winst

[+]*Mesvoerden*: benadeelden

[+]*overden*: hovaardigheid

[+]*scalchede*: verdorvenheid

[+]*evenkerstin*: medechristen

[+]*verordeelt*: benadeeld

[+]*Dies*: daarom; *verzeelt*: vastgehouden

[+]*afstaen*: ermee ophouden

[+]*zwielen*: versmachten

[+]*carijne*: smart

[+]*pijne*: marteling

[+]*hieten*: beval hem

[+]u krijgt zijn hulp niet

[+]hij kan u helemaal niet helpen

[+]*al jeghen spoet*: geheel tevergeefs

[+]*moet*: lust

[+]*zoene*: verzoening (met God)

[+]*evel*: kwade; *ane viel*: overviel

En nog iets waar je van op zult zien:
lasteraars zijn hier en bovendien
mensen die verraders waren.
Die moeten wij vergaren
in deze diepe afgrond
waar we zondaars met de mond[+]
pijnigen aan hun tong
omdat daaraan ontsprong
een menigte boze dingen,
vandaar deze pijnigingen.[+]
En dan Wie Uit boze gedachten
hun meester ertoe brachten
om tot hun eigen gering profijt
af te zien van liefdadigheid.
Daarom moeten ze hier
branden in dit hete vuur.
Ook zijn hier andere zielen
die tot zonde vervielen:
tot hoogmoed en inhaligheid,
tot allerlei boosaardigheid,
en die met lagen en listen
hun naaste en mede-christen
dikwijls hebben bedrogen.
Nooit zullen ze hier uit mogen,
daar ze hun zonde niet beleden
en nimmer boete deden.'
Toen riepen de zielen door elkaar:
'Brandaan, ons lot is gruwelijk zwaar,
nu duivels ons omringen
met helse martelingen.
Brandaan, ach, lieve man,
bid voor ons zoveel u kan!'
De duivel beval hem weg te gaan
en riep tot hen: 'Neem dit van me aan,
dat Brandaan, de heilige man,
u geen bijstand bieden kan.
Vergeefs is 't roepen dat u doet,
want nooit kwam het op in uw gemoed
Gods wil te doen tijdens uw leven.
Daarom wordt niets u meer vergeven.'

Een vieze stank vulde de lucht.

[+]Volgens middeleeuwse theologen krijgen zondaars een straf die past bij de aard van hun zonden.

[+]"Velen zullen hun losbandigheid navolgen en de weg van de waarheid zal door hun toedoen in diskredeit raken. In hun hebzucht zullen zij u met verzonnen verhalen geld uit de zak kloppen. Maar hun vonnis is al lang geveld, hun ondergang zal niet op zich laten wachten" (2 Petrus 2: 2,3).

Doe keerdi danen sinen kiel
Ende si quamen an een eylant.
Daer ghinc die zorghe in hant,[+]
Want arde doncker waest daer.
Daer en waest niewers claer,[+]
Maer die gront der zee was goudijn
Daer dat slijc soude zijn.
Oec waren daer edele steene
Om dien kiel al ghemeene.[+]
Wel menich edel carbonckel,[+]
Al waest daer arde doncker,
Hadde daer God verborghen.
[+]Daer laghen si in groter zorghen
Drie nachte ende drie daghen,
So datsi niet en saghen
Sonne, mane no sterren licht;
Des saghen si twint nicht,[+]
Maer al donckernesse sonder dach.
Die kiel daer al stille lach.
Doe hiet sente Brandaen[+]
Eene barke wel ghedaen[+]
Huten kiele trecken.[+]
Daer in spronghen die recken[+]
Ende voeren met zinne,[+]
Datsi quamen daer inne.[+]
¶ Doe voeren si in een eylant[+]
Daer die Gods wygant[+]
Liet sinen kyel staen,[+]
Also wij vernomen haen;[+]
Daer ghinghen si up te hant.[+]
Ende doe si quamen up dat sant,[+]
Waren si blijde ende vroe.[+]
Met sente Brandane ghinghen si doe
Neven een water te dale[+]
Tote eene der scoenster zale[+]
Die nye kerstin man sach,[+]
Alsic hu mach doen ghewach.[+]
Die zale was buten ghuldijn.
Dat die stijle souden zijn,[+]
Dat was al karbonkel.[+]
Daer en was gheen so doncker,
Hi en lichte alse tsonne scijn.

[+]daar overviel hen de angst

[+]*niewers*: nergens; *claer*: licht

[+]*al ghemeene*: overal

[+]*carbonckel*: robijn

[+]*f.183R,b*

[+]daarvan zagen ze hoegenaamd niets

[+]*hiet*: beval

[+]een stevige sloep

[+]uit te zetten

[+]*recken*: helden

[+]*met zinne*: voorzichtig

[+]*Datsi*: zodat zij

[+]*in*: naar

[+]*wygant*: held

[+]zijn schip achterliet

[+]*haen*: hebben

[+]*up*: aan land; *te hant*: meteen

[+]*sant*: strand

[+]*vroe*: gelukkig

[+]verder langs een water

[+]*zale*: burcht

[+]*nye*: ooit; *kerstin man*: christen

[+]naar ik u kan vertellen

[+]*stijle*: houtwerk

[+]dat was een en al robijn

Ze zijn die atmosfeer ontvlucht
en aangekomen bij een eiland.
Ze waren nog niet uit de brand:
de duisternis was daar heel dicht
en nergens was een sprankje licht,
maar de zeebodem in dit vreemde rijk
bestond uit goud in plaats van slijk.
Ook lag daar menige edelsteen
overal om het schip heen:
stralende karbonkels van grote pracht
had daar in 't duister van de nacht
de Here God verborgen.
Daar lagen ze in grote zorgen
drie nachten en drie dagen
zodat ze niets meer zagen
van zon of maan of sterrelicht.
De duisternis was potdicht
en er was geen spoor van de dag,
waar het schip doodstil lag.
Toen besloot Sinte Brandaan
er met een sloep op uit te gaan.
Die werd uit het schip getrokken
en daarin zijn ze vertrokken
en voorzichtig aan
op zoek naar een haven gegaan.
Ze kwamen bij een eiland
waar Gods held en afgezant
met zijn schip niet had kunnen komen,
naar wij hebben vernomen.[+]
Daar gingen ze aan land
en eenmaal op het strand
waren ze vrolijk en blij.
Met Sinte Brandaan gingen zij
allen langs een rivier
naar een kasteel, zo fier
als nog nooit een christen zag.
Graag maak ik daarvan gewag.
De slotmuur was geheel verguld
en al het houtwerk werd verhuld
door een dikke laag robijnen.
De donkerste zelfs kon schijnen
met een licht als van de zon.

[+]

Voer die zale spranc een water fijn.+
Daer was so vele goets in,
Dat vulprijsen mochte gheen zin.+
Balseme ende tyroop,+
Dies was daer goeden coep.+
Olyve, honich ende zeem,+
Dat vloyde daer over een:+
In IIII aderen het vloot.+
Dat dochte hem wonder groot.
Om dien selven borne scone+
Daer was meneghe wonne.+
Daer stonden vele bome scone
+Al omme als eene crone.
Daer stonden menich cedrus
Ende menich platanus
Ende furijn ende wijngaerde+
Ende bome van meneghen aerde.
Specien stonden daer so vele,+
Dat dar ic hu segghen wele,+
Haddict ghescreven al te male+
Dat daer stont voer die zale,
Het soude eer lijden een jaer+
Eer ict ghescreve over waer+
In hoe menegher manieren+
Daer bome stonden ende crude diere+
Ende meneghe wonderlike dinc.
Ay, hoe in twifele ghinc+
Alle dier moonken moet!+
Dwesen dochte hem daer so goet+
Datsi noede keerden wedere.+
Het schenen scone paeus vederen+
Van der zalen boven dat dac.
Daer was alle dat ghemac+
Dat een keyser hebben soude
Ende hi feeste houden woude.+
¶ Den moonken quam in haren zin+
Datsi alle gaen daer in
Om te siene die scone zale.
Een der moonken stal daer tien male+
Eenen breydel wel ghedaen.+
Dat sal hi becoepen saen+
Wel zeere sonder twifel.

+*spranc*: ontsprong

+men zou het nooit genoeg kunnen prijzen

+*tyroop*: siroop

+dat was daar in overvloed

+*zeem*: honing

+*over een*: naast elkaar

+*aderen*: stromen

+*borne*: bron

+*meneghe wonne*: veel heerlijks

+*f.183V,a*

+*furijn*: pijnbos

+*Specien*: soorten

+dat mag ik u wel zeggen

+*al te male*: allemaal

+*lijden*: voorbijgaan

+*ghescreve*: beschreven zou hebben

+in hoe grote verscheidenheid

+*diere*: kostelijke

+*twifele*: tweestrijd

+*moet*: gemoed

+*Dwesen*: het vertoeven

+*noede*: met tegenzin

+gemaakt van pauweveren leek

+*ghemac*: weelde

+*Ende*: als

+*quam in haren zin*: bedachten

+*tien male*: toen

+een mooie teugel

+*saen*: spoedig

Voor 't kasteel ontsprong een bron[+]
en wat daarin was aan te wijzen,
was niet genoeg te prijzen.
Balsem, siropen zoet
waren daar in overvloed.
Olijfolie, honing zowaar,
vloeiden er naast elkaar:
in vier stromen vloeide het voort,
een wonder, ongehoord.
Er was een wondermooie bron
met eromheen een groot gazon
met rondom bomen, wonderschone,
om het schouwspel te bekronen.
Menige ceder zag men er staan
en menige plataan,
menige pijnboom en wijngaard
en bomen van velerlei aard.
Daar waren kruiden, zoveel,
als ik dat alles mededeel,
als ik alles beschrijven zou
wat er stond voor dat gebouw,
dan was ik over een jaar
met beschrijven nog niet klaar,
zoveel kostbare kruiden en bomen
als daar werden waargenomen
en zo menig wonderding.
Ach, welk een twijfel beving
de monniken in hun gemoed!
Het verblijf beviel zo goed
dat ze niet graag terug wilden keren.
Gemaakt van pauweveren
leek daarboven het prachtige dak.
Daar was al het gemak
dat een keizer zou verlangen
om zijn feestgangers te ontvangen.[+]
De monniken konden het niet weerstaan
om allemaal naar binnen te gaan
en de mooie zaal te bekijken.
Een monnik werd dief en ging strijken
met een paardeteugel en bit.
Maar weldra bekoopt hij dit:
dat lijdt geen enkele twijfel!

[+]Voor de beschrijving van paradijselijke oorden staat traditioneel de beschrijving van het paradijs in Genesis model (Genesis 2: 8-14). De vier paradijsrivieren vindt men in zulke beschrijvingen vaak terug als vier verschillende stromen kostelijk vocht, die uit één bron opwellen.

[+]

Daer stont bi een duvel
Diet hem riet met liste.
Ic wane hijs niet en wiste
Waer omme dat hine hem boot.+
Dies leet hi pijne groot.
Hi riet hem dat hine name,
Want hi hem wel ware betame+
Met te rijdene in zine lande.+
Dies leet hi groete scande.
Hi roerdene dat hi waghede.+
Hoe wel dien moonc behaghede
Dat hine claer sach scinen!
+Dies waren sine pinen
Ter hellen vele groet,+
Want der duvele conroet+
Pijndene doe hi daer quam+
Om datti daer den breidel nam
In die zale metter hant+
Ende baerchen onder zijn ghewant.+

Doe sijt besien hadden wale,
Te hant ruumden si die zale+
Ende ghinghen wech te zamen.
Doe si een lettel bet voert quamen,+
Doe so sach sente Brandaen
Al te scone eene borch daer staen+
Die scoenre was dan die zale al
Daer die moonc den breydel stal.
Doe saghen si tien tijden+
Al omme verre ende wijde
Dat lant in allen zijden claer.+
Ne gheenen nacht en was daer,
Daer en was no rijm no snee,+
Daer en dede hem de wint niet wee,
Van reghene en waest daer niet nat.
Een houd man al daer zat+
Voer die poorte vrome.+
Hi was arde scone
Ende wel ghehaert,+
Graeu was hem zijn baert.+
Enter selver borch doren+
Ghinghen jonghelinghen dore

+waarom hij hem die aanbood

+want hij zou hem heel goed passen

+*Met*: om mee

+hij raakte hem aan zodat hij bewoog

+*f.183V,b*

+*vele*: zeer

+*conroet*: schare

+*Pijndene*: pijnigde hem

+*metter hant*: eigenhandig

+en hem verstopte onder zijn kleed

+*Te hant*: snel; *ruumden*: verlieten

+*bet voert*: verder

+*Al te*: zeer

+*tien tijden*: op dat moment

+*claer*: helder verlicht

+*rijm*: rijp; *snee*: sneeuw

+*houd*: oud

+*vrome*: stevige

+en had mooi haar

+*Graeu*: grijs

+*doren*: poort

Dicht bij hem stond een duivel
die 't hem inblies met lage list.
Ik denk dat de monnik niet wist
waarom hem de duivel dit bood.
Haast bekocht hij 't met de dood.
Hij ried hem de daad te begaan
daar de teugel hem goed zou staan
als hij er thuis mee uit zou rijden.
Wat zou de monnik nog lijden!
De duivel beroerde de teugel uitdagend,
daarmee de monnik zozeer behagend,[+]
die de teugel zo helder zag blinken!
Vandaar dat hij erge martelingen
in de hel zou moeten ervaren,
alwaar de duivelse schare
hem pijnigde, toen hij daar kwam,
omdat hij het hoofdstel nam
in die mooie zaal, eigenhandig, en hij
het verstopt had onder zijn pij.

Toen ze alles in ogenschouw hadden genomen,
zijn ze uit dat kasteel gekomen
en gingen weg, altezamen.
Toen ze wat verder kwamen,
toen zag Sinte Brandaan
een bijzonder mooie burcht staan,
mooier nog dan het kasteel met die zaal
waar de monnik de teugel stal.
Ze zagen terzelfder tijd[+]
hoe het landschap wijd en zijd
straalde in heldere pracht.
Daar werd het nooit nacht.
Sneeuw en rijp konden daar niet zijn,
daar deed hun de wind geen pijn.
Het was daar van regen niet nat.
Een krachtige oude man zat[+]
voor de poort terzij.
Bijzonder mooi was hij:
hij had mooi lang haar
en een volle grijze baard.
Door de poort heen gingen
steeds weer jongelingen,

[+]Deze verleidingsscene doet denken aan de wijze waarop in Genesis de slang de vrouw verleidt tot het eten van de boom van de kennis van goed en kwaad: ‘Toen zag de vrouw dat het goed eten was van die boom, en dat hij een lust was voor het oog, en hoe aantrekkelijk het was er inzicht door te krijgen’ (Genesis 3: 6).

[+]De hoge muur, het licht alom en de afwezigheid van koude, wind en regen zijn traditionele paradijselijke trekjes, ten dele ontleend aan de beschrijving van het nieuwe Jeruzalem in de Openbaring van Johannes (Apokalyps 21 en 22).

[+]In de Duitse teksten is sprake van twee grijsaards, Henoch en Elia. Van deze beide profeten werd aangenomen dat zij na hun hemelvaart in (of voor de poort van) het aardse paradijs de dag des oordeels afwachtten.

Arde vele ende ghenouch,[+]
Also vertellet die bouc
Ende seit al openbaren[+]
Dat het inghele waren.
In die poerte stont een jonghelinc
Die maecte eenen wijden rinc[+]
Met eenen zwerde vierijn.[+]
Dat mochte wel die inghel zijn[+]
Diemen hiet cherubin,[+]
Die daer niemen liet commen in,
No stille no openbare,[+]
Dan der inghele scare.
Doe quam sente Michael
[+]- Die moet ons gheleeden wel -[+]
Metten anderen jonghelinghen.
Aldaer die moonken ghinghen
Nam hi eenen moonc bi den rocke,[+]
Bi den aerme ende bi den toppe[+]
Ende leeddene in die borch dore,[+]
Daer doe die inghel stont vore
Met sinen zwerde vierijn.
'Hier mochten wi wel te langhe zijn,'
Sprac sente Brandaen doe
Tote sinen ghesellen toe,
'Hier hebben wi ghenomen[+]
Meer scaden dan vromen.[+]
God heeft ons wonderlike
Ghemindert in sijn rike.[+]
Onsen moonc moeten wi hier laten,
Weder dat ons mach scaden of baten.[+]
Dese muere sijn so hoghe,
Onser ne gheen canse verhoghen[+]
No die lanchede verkiesen.[+]
Hier en willic niet meer verliesen,'
Sprac die heleghe Brandaen,
'Ic wille weder te scepe gaen.'
Als ons die bouc maect wijs,[+]
So was dit deertsche paradijs.[+]

Doe si te scepe quamen
Ende orlof ghenamen[+]
Van dier doncker zee ende lande,

[+]in groten getale

[+]en het zegt heel duidelijk

[+]die beschreef een wijde cirkel

[+]*zwerde vierijn*: vlammend zwaard

[+]*mochte*: zou kunnen

[+]*hiet*: noemt

[+]*stille*: in het verborgene

[+]*f.184R,a*

[+]*moet*: moge

[+]*rocke*: pij

[+]*toppe*: kruin

[+]*leeddene*: voerde hem

[+]*ghenomen*: ondervonden

[+]*vromen*: voordeel

[+]in getal verminderd in Zijn almacht

[+]*Weder*: of

[+]geen van ons kan de bovenkant zien

[+]*verkiesen*: met het oog meten

[+]*maect wijs*: mededeelt

[+]*deertsche*: het aardse

[+]en afscheid namen

't was er druk genoeg,
aldus vertelt het boek,
dat ons ook duidelijk weten laat
dat het hier om engelen gaat.
In de poort stond een jongeling,[+]
die maakte een wijde kring
met een zwaard vol vurig licht.
Het was die engel wellicht
die als naam heeft Cherubin.
Hij liet daar niemand in,
't zij verborgen of openbaar,
dan de engelenschaar.
Daar kwam toen Sint Michiel[+]
- hij geleide onze ziel -
met de andere jongelingen.
Waar de monniken gingen,
greep hij een monnik bij de pij,
arm en hoofd omknelde hij,
en de burchtpoort trok hij hem door.
Niemand kon er toen meer door,
daarvoor zorgde Cherubin.
'We steken ons hier niet verder in,'
zo sprak Sinte Brandaan
zijn gezellen aan,
'want tot nu toe hadden we hier
meer narigheid dan plezier.
God doet ons op wondere wijze
met minder mensen reizen,
we moeten onze monnik hier laten,
of ons dat nu mag schaden of baten.
Deze muren zijn zo hoog,[+]
hun hoogte onttrekt zich aan het oog,
en hun lengte overzien we niet.
Meer verliezen wil ik hier niet,'
sprak de heilige Brandaan,
'laten wij naar het schip toe gaan.'
Uit het boek worden we wijs:
dit was het aardse paradijs.

Toen ze aan boord weer kwamen
en meteen afscheid namen
van die zeekust die geen licht ontving,

[+]'Hij verjoeg dus de mens uit de tuin, en aan de oostkant van de tuin van Eden plaatste Hij de kerubs en de vlam van het wentelend zwaard, om de weg naar de boom van het leven te bewaken' (Genesis 3: 24). *Cherubim* nemen in de hiërarchie der engelen (vgl. de aant. bij v.1958) de tweede plaats in, na de *seraphim*.

[+]Uit de bijbel is de aartsengel Michael vooral bekend als degene die de duivel zal verslaan (Apokalyps 12: 7-12), maar in de traditie krijgt deze engel veel meer functies, onder andere die van begeleider van de zielen der gestorvenen.

[+]

Een der moonken doe verkande[+]
Dat die gront goudin was.
Ay, hoe blide waren si das![+]
Doe ghinghen si hute met spele[+]
Ende droughens in den scepe vele,[+]
Elkerlijc in sine hande,[+]
Daer si zint mede in haren lande[+]
Eerden menich Gods huus.
Mettien so hoerden si een gheruusch
Metten windes vlaken[+]
Ende een weder also craken[+]
Ende een vier also blecken,[+]
Dat die goede Gods recken[+]
Ontsaghen des hemels vallen.[+]
[+]Doe quamen die duvele met allen
Ende heesscheden met rechte[+]
Den breydel dief die si zochten.
Om dat hi den breydel stal
Voerden sine in den afgront al,[+]
Daer moeste hi in der pinen dooten[+]
Met anderen sine ghenooten.[+]
Doene begreep die viant,[+]
Metten breydele hine bant:[+]
Diefs recht maecte hi hem cont.[+]
Hi voerdene wers dan een hont:[+]
Hi sleepten met vleesch ende met beene[+]
Over struuc ende over steene
Te zijns heeren aensichte.[+]
Daer was een groet gheruchte[+]
Daer hine voerde te zijnre scolen.[+]
Die sint meer hebben verstolen[+]
Willent al voer niet slaen,[+]
Maer en sal also niet gaen
En si dat zijs af staen[+]
Ende daer af penitencie ontfaen,[+]
Anders sullen si moeten quellen[+]
Metten duvelen in der hellen.

¶ Sente Brandaen hads toren[+]
Dat hi zondelike verloren[+]
Sinen moonc aldus heeft.
Met tranen hi aldus claghende zeecht:

[+]*verkande*: bemerkte

[+]*das*: daarom
[+]toen sprongen ze vrolijk overboord
[+]*droughens*: brachten ervan
[+]*Elkerlijc*: ieder
[+]*zint*: sindsdien

[+]*vlaken*: vlagen
[+]*craken*: donderen
[+]*blecken*: flikkeren
[+]*recken*: strijders
[+]*Ontsaghen*: vreesden
[+]*f.184R,b*
[+]*heesscheden*: eisten

[+]*sine*: zij hem
[+]*dooten*: krankzinnig worden (van pijn)
[+]*ghenooten*: soortgenoten
[+]*Doene*: toen hem; *begreep*: greep
[+]*hine bant*: bond hij hem vast
[+]hij leerde hem hoe diefstal wordt berecht
[+]*voerdene wers*: behandelde hem slechter
[+]*beene*: botten
[+]*Te*: tot voor
[+]*gheruchte*: rumoer
[+]*scolen*: bende
[+]wie sindsdien wel meer gestolen hebben
[+]*voer niet slaen*: bagatelliseren
[+]tenzij ze ermee ophouden
[+]*daer af*: daarvoor; *penitencie*: straf
[+]*quellen*: lijden
[+]*hads toren*: had er verdriet over
[+]*zondelike*: door diens zonde

merkte een monnik plotseling
dat de bodem van puur goud was.
Wat waren ze in hun sas!
Ze zijn overboord gedoken
en beladen met schatten teruggekomen.
Daarmee brachten ze in hun land
nadien heel veel goeds tot stand
voor menig klooster en hospitaal.
Meteen hoorden ze een kabaal,[+]
de stormwind ging leven maken
en de donder begon te kraken,
er kwam vuur van alle kanten,
dat de helden en Godsgezanten
de hemel al haast zagen vallen.
Toen kwamen de duivels met hun allen
en ze eisten met goed recht
Brandaans diefachtige knecht.
Omdat hij de teugel stal
sleurden ze hem naar de hel.
Daar zou hij met veel andere dieven
van de pijn haast zijn verstand verliezen.
Toen de duivel hem had gevonden,
werd hij met de teugel vastgebonden
en leerde hoe diefstal wordt berecht:
geen hond behandelt men zó slecht.
De duivel liet zijn botten krakken
over stenen, over takken
tot voor de tronie van zijn heer.
Daar was veel gejeremieer
van de verdoemden die daar dolen.
Wie sedertdien hebben gestolen,
hoeven werkelijk niet te hopen
dat het met hen wel los zal lopen:
wie aan 't oude leven hangt
en geen penitentie ontvangt,
kwellingen zal hij verduren
met de duivels in de helse vuren.

Brandaan had er hartzeer van
dat door de zonde van de man
hij deze monnik verloren heeft,
zodat zijn stem van tranen beeft:

[+]

‘Waric niet een droghenare,[+]
God en hadde mi niet so zware
Ghegheven dese meswende[+]
Hier in deser allende.[+]
Dat God des ghehinghet,[+]
So es mine vaert ghelinghet.[+]
Ic en sceede henen nemmermeere,[+]
Mi en doe hebben onse Heere[+]
Minen moonc wedere.
Eer willic hier nedere[+]
Soucken ons Heeren oemoet,[+]
Tote mi die duvele doet[+]
Minen moonc weder zenden
Hute der zwaerre allenden.’[+]
Si weenden vele tranen.
[+]Gode riepen si ane
Met herten vele zeere,[+]
Dor zijnre moeder eere.[+]
¶ Doe saghen si een sittijn[+]
Met II hornen vierijn[+]
Datso lichte daer inne.[+]
Daer sprac een stemme hute van binnen:
‘Wat wijtstu mi, Brandaen?[+]
Des en hebbic niet ghedaen.[+]
Die duvel voerdene te zijnre scolen[+]
Omme dat hi heeft ghestolen.
Waer omme belghestu up mi?[+]
Onsculdich bem ic jeghen di.
Du wetes wel dat Adaem
Om eenen appel dien hi nam
Was in die helle vorwaer
Daer omme V^M jaer.[+]
Also eist huwen moonc vergaen,[+]
Met diefs rechte es hi ghevaen[+]
Ende es der hellen ghegheven.’[+]
‘Ne scende, Heere, niet zijn leven!’[+]
Sprac weder sente Brandaen,
‘Heeft mijn moonc hiet mesdaen,[+]
Dies willicken voert bringhen[+]
Voor hu in allen ghedinghen.’[+]
¶ In cruce si hem strecten,[+]
Biddende met tranen si wecten[+]

[+]*droghenare*: bedrieger
[+]*meswende*: ramp
[+]*allende*: ellende
[+]als God dit toelaat
[+]*ghelinghet*: vertraagd
[+]*sceede henen*: ga weg
[+]*Mi en*: tenzij mij
[+]*nedere*: nederig
[+]God om genade smeken
[+]*Tote*: totdat
[+]*Hute*: uit
[+]*f.184V,a*
[+]zeer innig
[+]omwille van Zijn Moeder
[+]*sittijn*: zetel
[+]*vierijn*: van vuur
[+]dat het schitterde daarin
[+]*wijtstu*: verwijt jij
[+]*Des*: daarvan; *niet*: niets
[+]*scolen*: troep
[+]*belghestu*: ben je boos
[+]V^M: vijfduizend
[+]*eist*: is het
[+]*Met*: volgens
[+]*ghegheven*: uitgeleverd
[+]*scende*: beneem (hem)
[+]*hiet*: iets
[+]daarvoor wil ik hem voorleiden
[+]*in allen ghedinghen*: in elk rechtsgeding
[+]*In cruce*: kruisgewijs
[+]*wecten*: wekten op (tot genade)

‘Was ik zelf niet vol bedrog,
dan had Onze Heer me toch
bij alles wat ik moest beleven
niet ook nog deze ramp gegeven.
Mijn reis, daar komt geen einde aan,
als God dit alles toe blijft staan.
Van hier vertrek ik nu nooit meer
tenzij Onze Lieve Heer
mij mijn monnik terug zal geven.
Nederig zal ik blijven smeken
om 't erbarmen van de Heer
tot de duivel eindelijk weer
mij mijn monnik terug zal zenden
uit de vreselijke ellende.’
Ze weenden menige traan
en riepen de Here aan,
ze smeekten innig en baden
ter wille van Maria om genade.
Er verscheen op dat uur
een troon met twee horens van vuur,
verlicht van binnen uit.
Daaruit weerklonk een stemgeluid:
‘Wat verwijt je me, Brandaan?
Ik heb dit niet gedaan:
de duivel voerde hem naar zijn holen
omdat hij heeft gestolen.
Waarom ben je kwaad op mij?
Dat ik onschuldig ben, weet jij,
zoals je weet dat Adam
om een appel die hij nam
in de hel was, voorwaar,
wel vijfduizend jaar.
Zo is het jouw monnik vergaan,
dat hij voor diefstal terecht moest staan
en aan de hel werd uitgeleverd.’
‘Beneem, o Heer, hem niet zijn leven,’
sprak daarop Sinte Brandaan,
‘heeft mijn monnik iets misdaan,
ik zou maken dat hij ging
en voor U verscheen in elk geding.’
Ze Wierpen zich neer met gestrekte armen[+]
en smeekten in tranen om erbarmen

[+]Een gebedshouding waarbij men voorover ligt, met gespreide armen.

Gode, onsen sceppare.
Ter herten wart hem zware.+
Haer bede wilden si niet begheven,+
Altoes si daer an bleven+
Tote die almachteghe God+
Den duvele gaf een ghebod
Dat hi Brandane tsinen ghevoughe+
Sinen moonc weder droughe
Toten kiele in der vloeden.+
Onlanghe si daer mede stoeden,+
Hi en ghincker omme loepen.+
Den breydel moesti becoepen!+
Dat hi up sulc een ors zat,+
Quam om dat hi Gods vergat,
Daer hi dien breydel tien male+
+Hier voren stal in die zale.
¶Der heetter hellen heere+
Torende vele zeere+
Dat hi dien moonc moeste draghen
Toten kiele up sine craghen.+
Doe hine brochte up dat boort,+
Doe sprac hi lude, zeere ghestoort:+
'Weetstu niet,' sprac hi, 'Brandaen,
Dattu mi leede hebs ghedaen?+
Du en laets mi niet behouden
Dat wi met rechte hebben souden!
Du mesdoet jeghen ons, dats waer.'+
Die moonc dochte hem arde zwaer
Ende den wech arde lanc
Daer hi die letaniere zanc,+
Sittende up sinen hals beene.+
Over stoc ende over steene
Daer hi den moenc drouch,
Drouchine ten kiele ende louch+
Ende warpene in de stevene weder.+
Onsachte sette hine neder.+
Daer was hem sine verwe van eere+
Verwandelt also seere+
Dat sine cume verkanden.+
Pec hadden hem die helsche vianden+
Ghewreven an lijf ende an baert,
Die huut was hem ter vaert+

+*hem*: hun
+*begheven*: opgeven
+*daer an bleven*: hielden vol
+*Tote*: totdat
+*tsinen ghevoughe*: naar zijn wens
+*Toten kiele*: naar het schip
+ze treuzelden niet lang
+of hij ging daarom op weg
+*becoepen*: boeten
+*ors*: paard
+*Daer*: toen; *tien male*: die keer
+*f.184V,b*
+*heere*: meester
+*Torende*: was woedend
+*craghen*: nek
+*up dat boort*: aan boord
+*ghestoort*: ontstemd
+*leede...ghedaen*: benadeeld
+*mesdoet*: doet onrecht
+*letaniere*: gebeden
+*hals beene*: nek
+*Drouchine*: droeg hij hem; *louch*: lachte
+*in de stevene*: op de plecht
+*hine*: hij hem
+*verwe van eere*: kleur van vroeger
+*Verwandelt*: veranderd
+dat zij hem nauwelijks herkenden
+*vianden*: duivels
+*ter vaert*: tijdens zijn reis

bij God, die ons heeft gemaakt.
Diep in het hart geraakt.
gingen ze zo lang door
met smeken om gehoor
tot de almachtige God
de duivel bevolen had
Brandaan zijn zin te geven
door de monnik terug te slepen
naar het schip daar in de zee.
De duivels treuzelden er niet mee:+
een duivel ging met hem galopperen
om hem zijn streken af te leren:
dat hij op zo'n paard zat
kwam doordat hij God vergat,
toen hij uit onbedachtzaamheid
tot zijn diefstal werd verleid.
De meester van de hete hel,
zijn wrok was uitermate fel:
vloog hij immers niet voor gek
met die monnik op zijn nek?
Toen kwam hij met hem aan boord
en sprak luid en zeer verstoord:
'Weet je niet,' sprak hij, 'Brandaan,
dat je me kwaad hebt gedaan?
Want jij hebt me afgenomen
wat ons rechtens toe moet komen,
je doet ons onrecht, dat is waar.'
De monnik woog hem heel erg zwaar
en de tocht duurde zo lang
met dat litanieëngezang
van die kwezel op zijn nek,
over stenen, door de drek,
tot hij 't schip tenslotte zag.
Hij bracht hem daar, en met een lach
smeet hij hem hardhandig neer
op de plecht, en dat deed zeer.
Door alles wat er was gebeurd,
was de monnik zo verkleurd
dat ze hem nauwelijks herkenden:
pek hadden de helse benden
gewreven op zijn lijf en baard.
Zijn huid was op de hellevaart

+

Swart bemasschert ende berompen,[+]
Van stocken ende van tsompen[+]
Haddi ghehadt meneghen stoot.
Die duvel scree daer hi wech scoot[+]
Ende vloe van den goeden lieden saen[+]
Ende die goede sente Brandaen
Weende van groeten lieve[+]
Ende sprac toten breydel dieve:
'Haddi des breydels vermeden
Ende met eere aelteren ghereden,[+]
So en ware hu crune met huwen baerde
Ende huwen hals niet so aerde[+]
Swart bepeket no bezinghet.[+]
Nu hebdi arde zeere ghelinghet [+]
Up die zee mine vaert.'
[+]'Mi es leet dat hi ye ghesmeet wart,'[+]
Sprac die bezijnchde capelaen.[+]
Doe louch zeere sente Brandaen.

Doe aldus sente Brandaen
Weder sinen capelaen
Ghewan van der hellen,[+]
So mach ic hu voert tellen
Dat hi voer langhe wijle
Up die zee ende meneghe mile.
Doe vernam sente Brandaen,[+]
Die goede, vele saen
Een dier dat hiet Cyrene,
Die slapen doet die ghene
Diet horen zinghen ofte sien.
Van zijnre bliscap moet ghescien[+]
Ter zee groet ongheweder.[+]
Doe viel sciere neder[+]
Sente Brandaen up sine knien
Ende bat Gode dat hi moeste ontvlien[+]
Dien diere so hi best can.[+]
In slape wart die stierman.[+]
Haer selves si al vergaten,
Datsi en wisten waer si saten.[+]
Elc moonc wel vaste sliep.
Die kiel sonder stierman liep
Tote eenen bernenden berghe dan,[+]

[+]zwart bevuild en verschrompeld
[+]*tsompen*: knotsen
[+]*scree*: schreeuwde
[+]*vloe*: vluchtte
[+]*lieve*: vreugde
[+]*aelteren*: halster
[+]*aerde*: zeer
[+]*bezinghet*: verschroeid
[+]*ghelinghet*: vertraagd
[+]*f.185R,a*
[+]*ye*: ooit
[+]*bezijnchde*: verzengde
[+]*Ghewan*: (terug)kreeg
[+]*vernam*: hoorde
[+]zijn blijdschap veroorzaakt
[+]zwaar weer op zee
[+]*sciere*: snel
[+]*moeste ontvlien*: mocht ontsnappen
[+]*so hi best can*: zo goed mogelijk
[+]de stuurman viel in slaap
[+]*Datsi*: zodat ze
[+]*bernenden*: brandende

vuil geworden en samengetrokken.
De blutsen van de knotsen en stokken
bezorgden hem onnoemelijk leed.
De duivel vluchtte met een kreet
bij deze goede lieden vandaan.
En de goede Sint Brandaan
weende van vreugde, en hij sprak
tot wie de teugel bij zich stak:
'Had je die teugel gemeden
en gewoon met een halster gereden,
dan waren je baard en ook je kruin
en je hals nu niet zo bruin
en zwart van pek, en niet verzengd.
Nu heb je mijn reis verlengd
met heel wat dagen en heel wat leed.'
'Was dat ding maar nooit gesmeed,'
zei de verzengde kapelaan.
Toen schaterde Sinte Brandaan.

Toen aldus Sinte Brandaan
al met al zijns kapelaan
weer bevrijd had uit de hel,
bleef hij, naar ik hier vertel,
vele dagen onder zeil,
verder varend, mijl na mijl.
Toen hoorde Sinte Brandaan
niet ver daarvandaan
een dier, dat heet Sirene,[+]
dat slapen doet diegene
die 't ziet of zingen hoort.
Als hij met blij gezang bekoort,
krijgt men te kampen met zwaar weer.
Sinte Brandaan viel haastig neer
en op zijn knieën bad hij God
om een wending van het lot
die hem zou sparen voor dit dier.
Vast in slaap lag reeds de stuur,
terwijl zich allen zo vergaten
dat ze niet wisten waar ze zaten.
Er was geen monnik of hij sliep.
Het schip zonder stuurman liep
een brandende berg tegemoet.[+]

[+]Sirenen zijn demonische wezens, half vrouw, half vogel, die zich meestal ophouden op een rotsachtig eiland, en die door hun liefelijk gezang voorbijvarenden in slaap brengen, zodat deze schipbreuk lijden. De sirene wordt beschreven in de antieke mythologie. In Homerus' *Odyssee* ontsnapt Odysseus aan de sirenen door de oren van zijn mannen met was dicht te stoppen en zichzelf aan de mast te laten binden. In de *Physiologus* en in het middeleeuwse *Bestiarium* (zie de aant. bij v. 300) vertegenwoordigt de sirene de zondige verlokkingen van de wereld.

[+]In de *Navigatio* komt een vergelijkbare episode

Daer hute quam loepende een lanc zwart man.
Hi riep toten kiele
Hute zinen groeten ghiele[+]
So hi luuts mochte[+]
Ende wecketse arde onsochte.[+]
Hi hietse tote hem keeren,[+]
Hi seide, hi soude hem leeren,
Den meester stierman boude,[+]
Waer hi best henen soude.
Doe hiet sente Brandaen
Sinen kiel wel saen
Toten berghe keeren
Omme dat hi hem soude leeren.[+]
Maer des duvels cose[+]
Die was arde boze.
Doe seide des duvels bode:
[+]'Mochte ic wel, dor Gode,[+]
Dinen kiel, heere Brandaen,
Die soude eene quade vaert angaen.[+]
Du soudes ontghelden metter spoet[+]
Dattu ons so leede doet.[+]
In can jeghen hu niet ghehebben.[+]
God en wille hu niet ontsegghen:[+]
So wat dat dijn wille es[+]
- Want dine bede so moghende es -[+]
Du souts dat wel ghenieten.[+]
Lietstu di dat verdrieten[+]
Dat hu mijn vemoy niet ware lief![+]
Du naems mi den breydel dief,
Die achter di sit al daer:
Hi zweet van anxte, dat es waer,
Ende van zorghen die hi heeft ontfaen.'
Doe sprac sente Brandaen:
'Dat es sine boete,
Dat hi hem wasschen moete,[+]
Mi ne dinct niet so goet.[+]
Hier es so scone eene vloet
Dat hi hem wel ghewasschen mach.'[+]
Die moonc scamelike lach.[+]
Met vele groter zorghen
So haddi hem gheborghen
Onder eene scip banc.

[+]*ghiele*: muil
[+]zo luid. als hij kon
[+]*wecketse*: wekte ze; *onsochte*: ruw
[+]*hietse*: beval hun
[+]*boude*: dapper
[+]*Omme dat*: opdat
[+]*cose*: vleitaal
[+]*f.185R,b*
[+]*Mochte ic wel*: kreeg ik de kans
[+]*angaen*: beginnen
[+]*soudes*: zou het
[+]dat je ons zo plaagt
[+]*ghehebben*: standhouden
[+]*niet ontsegghen*: niets weigeren
[+]*So wat dat*: wat ook maar
[+]*moghende*: machtig
[+]*ghenieten*: gedaan krijgen
[+]speet je dat maar
[+]dat je het op mijn leed voorzien hebt
[+]*hem*: zich
[+]*niet*: niets
[+]*mach*: kan
[+]*scamelike*: beschaamd

Een kerel, lang en beroet,[+]
kwam de hoge bergwand uit.
Uit zijn grote strot kwam geluid,
hij riep uit alle macht
en wekte ze zeer onzacht.
Ze moesten zijn kant opvaren,
dan zou hij wel verklaren
aan de dappere meester-stuur
waar ze heen moesten op dit uur.
Toen liet Sinte Brandaan
het schip naar de berg toe gaan
om van die man te vernemen
welke koers ze moesten nemen,
maar het duivelse verhaal
was list en leugentaal.
Toen zei die duivelse bode:
‘Vermocht ik het, bij Gode,
je schip, o heer Brandaan,
zou een kwade reis aangaan.
Al gauw zou je weten, en goed,
welk onrecht je ons doet.
Ja, je mindere ben ik, man,
omdat God je niets weigeren kan:
wat je wilt en om welke reden
- zo machtig zijn je gebeden -
dat mag je steeds genieten.
Het zou je toch moeten verdrieten.
Was mijn leed je maar niet zo lief.
Je ontnam me de teugeldief,
die nu achter je zit. Ja, daar:
hij zweet van angst, echt waar,
en van al wat hij heeft doorstaan.’
Toen zei Sinte Brandaan:
‘Ik weet voor hem wel een boete:
hij zou zich eens wassen moeten,
niets zou toch beter zijn.
Het water is hier heel rein,
als hij eens ging baden in zee?’
De monnik, vol schaamte, hij zat ermee:
diep en diep in de zorgen
had de man zich verborgen
onder een scheepsbank.

[+]voor, die door de Engelse geograaf Tim Severin in verband is gebracht met vulkanische activiteit op of bij IJsland. Volgens Severin berust de *Navigatio* niet uitsluitend op fantasie, maar bevat het verhaal ook de neerslag van ervaringen, opgedaan bij de zeereizen van vroeg-middeleeuwse Ierse monniken. Om dit aannemelijk te maken bouwde Severin een *curach* zoals in de Latijnse tekst wordt beschreven en voer daarmee in de jaren 1976-'77 van Ierland via IJsland naar Newfoundland.

Die tijt doch te hem arde lanc.
Die duvel louch zeere omme das,
Dat hi so zeere vervaert was.+
Doe hi sijn spot hadde ghedreven,
Bat hi hem dat hi hem wilde gheven
Weder sinen capelaen.
Hi soudene arde scone dwaen;+
Hi roke up hem te zeere+
Doe seide die milde heere,
Die goede sente Brandaen:
'n gheve hu niet den capelaen!+
Mi dincke dine cozen+
Onnutte ende ghebozen.+
Dijns sprekens bem ic zat.'
Den stierman hi doe bat+
Dat hi weder keerde upt meere.
+Doe quam des duvels heere+
Huten berghe ende daden hem wee+
Ende volchden up die zee+
Ende droughen in haer hande
Groete gloyende brande+
Ende groete gloyende schichten,+
Als of si wilden vechten.
Si worpen neder ende scooten
Up die in den kiel vlooten+
Met groten torne moede.+
Maar God onse Heere, die goede
Behoedese jeghen al mesweghen.+
Ic wane van boven die reghen
So dicke nye en viel+
Alse daer omtrent den kiel+
Die brandere entie schichte vloghen.
Die moonken met riemers toghen+
Omme saen te sine huter noot;
Dus jaghetse thelsche conroot.+
Si zeylden watsi mochten.+
Die duvele worpen onsochte+
Naden vluchteghen kiel.+
Den heeren saen gheviel+
Datsi bi Gods hulpe waren
Der vreesen al ontvaren.+

+*vervaert*: bang

+*dwaen*: wassen
+hij stonk hem te erg

+*In: ic en*
+ik vind je praatjes
+nutteloos en vals

+*bat*: verzocht

+*f.185V,a*
+*heere*: leger
+*daden hem wee*: deden hun kwaad
+*volchden*: volgden hem
+*brande*: fakkels
+*schichten*: pijlen

+*vlooten*: dreven
+zeer toornig

+*mesweghen*: ondergang

+*dicke*: dicht
+*omtrent*: rondom

+de monniken trokken aan de riemen
+*conroot*: bende
+*watsi mochten*: zo hard ze konden
+*onsochte*: met geweld
+*vluchteghen*: vluchtende
+*gheviel*: viel ten deel
+geheel aan het gevaar ontsnapt

De tijd viel hem erg lang.
De duivel schaterde omdat
de monnik het zo te pakken had.
Toen hij de spot met.hem had gedreven,
verzocht hij hem terug te geven,
want het was zijn kapelaan.
Hij zou hem eens flink wassen gaan,
want hij verdroeg z'n stank niet meer.
Toen zei de milde heer,
de goede Sint Brandaan:
‘Nooit krijg jij de kapelaan.
Al je praatjes, die zijn voos
en schandelijk en nutteloos.
Ik ben je woorden meer dan zat.’
Hij beval de stuurman dat
hij naar volle zee terug zou varen.
Toen kwamen de duivelse scharen
uit de berg om hun-kwaad te doen.
Ze achtervolgden de monniken toen
boven het water, met in hun handen
dingen die gloeiden en brandden
en grote gloeiende schichten,
alsof ze wilden vechten.
Onophoudelijk werd gemikt
op de vluchtenden in het schip,
in vreselijke woede.
Maar Onze Heer, de Goede,
beschermde hen daartegen.
Ik denk dat van boven de regen
nog nooit zo dicht is gevallen
als daar de vurige ballen
en fakkels en pijlen vlogen.
Diep over de riemen gebogen
vluchtten ze, in zware .ellende,
achtervolgd door die helse bende.
Ze zeilden uit alle macht,
nog steeds in het nauw gebracht
door de duivelse scharen.
Toen merkten ze tijdens het varen
dat God te hulp was gekomen:
ze waren 't gevaar ontkomen.

Brandaen voer voert met trauwen.[+]
Doe liet hem God bescauwen
Van inghelen vele scaren
Die boven hem quamen ghevaren,
Die voerden meneghe ziele
Boven sinen kiele.
Den lof Gods si daer boven zonghen
Datmen de lucht mochte horen clonghen.[+]
Dat dede hem God te minnen,[+]
Dat hi hem liet verkinnen[+]
Wat die gheeste wouden[+]
Ende waer si henen souden.[+]
Doe sach sente Brandaen
Eenen sconen tempel staen
Met tiene scone choren[+]
Die nye man conste testoren[+]
Sonder God, diet vermochte.[+]
[+]Die chierheit te segghene en vermochte[+]
Ne gheen erdsche man.[+]
Doe screef sente Brandaen[+]
Alle dwonder dat hi sach
Daer hi in zinen kiele lach.
¶ Doe Brandaen, die Gods deghen,[+]
Te rechte hadde al bescreven[+]
Die twee scone paradise,
Doe waende die goede wise,
Die Gods dienare,
Dat hi al quite ware[+]
Van des waters aerme scaren[+]
Ende hi te lande soude varen.
Doe bat die heere goede
Met eenen neerensten moede[+]
Onsen eeweliken troest,
Diene dicken hadde verloest,
Dat hine saen ghesande[+]
Weder te sinen lande.

¶ Doe quam een vreeselic wint anschijne[+]
Die hem verdreef entie zine
Verre danen up die zee.
Daer wart hem arde wee:[+]
Die storem wart arde groet,

[+]*met trauwen*: voorwaar

[+]*clonghen*: weerklinken
[+]*te minnen*: uit liefde
[+]*verkinnen*: weten
[+]*wouden*: te beduiden hadden
[+]en welke hun bestemming was
[+]*choren*: koren
[+]*testoren*: verwoesten
[+]*Sonder*: behalve
[+]*f.185V,b*
[+]*chierheit*: schoonheid
[+]*geen* sterveling
[+]*screef*: beschreef

[+]*deghen*: held
[+]*Te rechte*: nauwkeurig

[+]*quite ware*: verlost zou zijn
[+]van de gevaren van de zee

[+]*neerensten*: ernstig

[+]*ghesande*: zou zenden

[+]*quam ... anschijne*: zette op

[+]daar kregen ze 't zwaar te verduren

Brandaan voer voort, voorwaar,[+]
en God toonde hem daar
vele engelenscharen
die al gauw recht boven hen waren.
Die voerden zielen mee,
hoog boven schip en zee,
terwijl allen Gods lof daar zongen
dat de luchten ervan weerklonken.
God deed dit uit liefde voor Brandaan:
Hij gaf hem daar te verstaan
waarom de geesten op deze wijze
naar een zalige plaats mochten reizen.
Toen zag Sinte Brandaan
een zeer mooie tempel staan
met tien koren, sterk en stralend
en door niemand neer te halen,
alleen God had daartoe de macht.
Zoveel sierlijkheid en pracht,
daar is geen vertellen aan.
Toen beschreef Sinte Brandaan,
nu hij met zijn schip daar lag,
al het wondere dat hij zag.
Toen Brandaan, Gods eigen held,[+]
alles nauwkeurig op schrift had gesteld,
van de twee schone paradijzen,
toen meende de goede wijze,
de trouwe dienaar Gods,
dat hij nu zou zijn verlost
van de zee met zijn gevaren
en dat hij naar huis kon varen.
Toen bad hij, zo vroom en goed,
met een ernstig gemoed
Onze Heer en Eeuwige Troost
die hem redde uit menige nood,
dat Hij 't niet langer meer liet duren
en hem naar huis zou sturen.

Maar een storm, die vreselijk was,
stak op en joeg hen alras
ver weg over de zee.
Dit bracht groot gevaar met zich mee:
wat brulde de zee in die orkaan,

[+]Brandaans hemelvisioen vertoont overeenkomst met het visioen van Johannes dat wordt beschreven in Apokalyps 7, waarin Johannes de schare ziet, die niemand tellen kan, begeleid door engelen, en uitgelegd krijgt wat de bestemming is van deze schare.

[+]De veronderstelling lijkt aannemelijk dat Brandaans beschrijving in elk geval de hemelse tempel betreft, omdat de vermelding van twee paradijzen direct volgt na het hemelvisioen. Met de twee paradijzen moeten dan het aardse en het hemelse paradijs zijn bedoeld. Het kasteel waar de monnik de teugel steelt kan wellicht als een voorburcht van het aardse paradijs worden opgevat.

Die zee borlende ende scoot[+]
Mids dat hem so verhief die wint.[+]
Doe saghen die Gods kind
So vele visschen daer in die zee,
Dat hem die zorghen daden wee.[+]
Si sagher van so vele manieren[+]
Ghelijc beesten ende wilde stieren[+]
So vele onder dat water gaen.
Doe seide sente Brandaen:
'Dit es seker de Lever zee,
Daer ic af wijlen eer[+]
Las so menich teekijn -[+]
Dat es dat ghelove mijn.[+]
Maer ic hebbe groot wonder
Van den gronde hier onder,[+]
Hoe hise wel ghevoeden moghe[+]
Dat hem allen ghenouch doghe![+]
Maer God onse Heere es so rike[+]
[+]Dat hi hem daghelike[+]
Haer voetsel gheven mach.'
Tote eenen capelaen hi sprac
Dat hi sochte paerkement.
Hine wilde laten twint,[+]
Die waerheit hi scriven began
Ende hi beval den stierman
Dat hi den kiel hilde stille
Om zijnre hulden wille[+]
Tote hi die waerheit hadde ghescreven
Van den visschen die daer dreven.[+]
Die moonken hadden groten vaer[+]
Van den visschen die waren daer,
Datsi haer scip bederven mochten.[+]
Brandaen troestese dat hi mochte[+]
Ende seide: 'Lieve broeders mijn,
Wilt in Gode betrauwende zijn.
Dor hem sijn wi hute ghevaren,[+]
Hi sal ons wel bewaren.
Hi heeft alles dinc ghebod[+]
Ende es die almachteghe God.
Ende sente Marie, die goede,
Die si hier in onser hoede[+]
Jeghen dat ons evele zij;[+]

[+]de zee brulde en liep hoog op
[+]*Mids dat*: doordat
[+]dat hun de angst om het hart sloeg
[+]*manieren*: soorten
[+]*beesten*: koeien
[+]waarover ik eertijds
[+]zoveel gelezen heb
[+]*ghelove*: overtuiging
[+]*gronde*: bodem
[+]*moghe*: kan
[+]*doghe*: mag baten
[+]*rike*: machtig
[+]*f.186R,a*
[+]*hem*: hun
[+]hij wilde geen moment wachten
[+]*hulden*: genegenheid
[+]*dreven*: zich verdrongen
[+]*vaer*: angst
[+]*bederven*: tot zinken brengen
[+]*dat hi mochte*: wat hij kon
[+]*Dor*: omwille van
[+]Hij gebiedt alles
[+]moge ons hier behoeden
[+]*evele*: kwaad gezind

en wat een golven kwamen eraan
door die storm met zijn vreselijke vlagen.
En de monniken zagen
zoveel vissen in 't water krioelen,
dat ze zich doodsbang gingen voelen.
Daar waren vissen in de zee
als wilde stieren, als kuddes vee,[+]
zagen ze die onder water gaan.
Toen zei Sinte Brandaan:
‘Dit moet de Leverzee wel wezen,
waar ik veel over heb gelezen.
We zijn, naar ik haast, zeker weet,
nu bij de plek die aldus heet.
Maar waar ik me over verwonder,
is de bodem hieronder,
dat die zoveel voedsel geeft
dat alles er genoeg aan heeft.[+]
Maar zo machtig is Onze Heer
dat Hij alles alle dagen weer
voedsel kan geven om te bestaan.’
Hij verzocht een kapelaan
perkament voor hem te zoeken,
want hij wilde alles boeken,
zonder ook maar iets te vergeten.
De stuurman liet hij weten
dat omwille van Gods genade
het schip daar niet weg mocht varen
totdat de waarheid was beschreven
van de vissen die daar verbleven.
De monniken vreesden voorwaar
dat die vele vissen daar
het schip vernielen gingen.
Brandaan troostte zijn schepelingen
en hij zei: ‘Lieve broeders mijn,
in God moet uw vertrouwen zijn.
Omwille van Hem zijn we uitgevaren,
Hij zal ons wel bewaren,
alles gaat naar Zijn gebod,
en Hij is de almachtige God.
En ook Maria, de goede,
moge ons hier behoeden
tegen al wat kwaad wil, wat het zij:

[+]Bij de beschrijving van de grote menigte vissen wordt in de *Navigatio* het beeld gebruikt van koeien in de wei; de Middelnederlandse vertaling luidt: ‘... want si lagen daar als cudden der beesten inder weyden’. Koos van Zomeren noteerde uit de mond van een zeilende vriend de volgende uitspraak naar aanleiding van een ontmoeting met een school grienden: ‘Die drijven stil aan de oppervlakte en storen zich absoluut niet aan je. Heel geheimzinnig. Net of je door een kudde koeien vaart’ (*NRC Handelsblad* 6-2-93).

[+]De Leverzee werd al beschreven in de verzen 425-445. De beschrijving daar stemt overeen met de traditie. Dat Brandaan in die zee zo'n menigte vissen zou aantreffen wordt niet bevestigd door deze traditie, die wil dat in de Leverzee geen leven mogelijk is vanwege de extreem lage temperaturen die daar heersen.

Dies jonne ons Filius Dei,[+]
Ende alle dat hemelsche heere[+]
Helpe ons huut desen meere![+]
Amen segphet alle gader
Ende vleeuwet den hemelschen Vader.'[+]

¶ Doe quam hem an een sachte wint.
Doe saghen si waer een Gods kint[+]
Up die zee voer hem zwevede.[+]
Het sceen dat onsachte levede.[+]
Het vlotede up eenen rusch eerden.[+]
Wat mochte zijns gheweerden[+]
Als verstoremden der zee vloeden,
Maer dat God zijns nam hoede?[+]
Van den kiele vloe hi doe.[+]
Sente Brandaen sprac hem toe,
Dat hi van God weghe jeghen hem sprake.[+]
Die rusch verbeidde met ghemake[+]
Ende wart gheorsam saen.[+]
[+]Ende doe hi bi hem quam, Brandaen,
Toter creatueren hi dus sprac:[+]
'Doghedi om Gode dit onghemac[+]
Up dese wilde zee?
Of doghestu dit wee
Dor dijns selves mesdaet?[+]
So mach dijns werden raet.[+]
Ic bem een abd ghewyhet[+]
Ende metter stolen ghevryhet,[+]
Die ic van Gode hebbe ontfaen,
Dat ic mach in baten staen[+]
Ende haer pine hem corten mach[+]
Beede jaer ende dach.[+]
Hebdi al sulke dinc ghedaen,
Dor God so willic di ontfaen.'[+]
Doe sprac die eenzedele:[+]
'Met mi so wart di evele[+]
Vergouden dijn capelaen[+]
Dien du verlores, Brandaen,
Vore den sconen paradise.
God heeft mi mine spise
Ende alle mine lijfnare[+]
Een jaer min dan C jare

[+]dat vergunne ons de Zoon Gods
[+]*heere*: leger
[+]*meere*: zee
[+]*vleeuwet*: smeekt

[+]*Gods kint*: monnik
[+]*zwevede*: dreef
[+]het had kennelijk een zwaar leven
[+]*rusch eerden*: aardkluit
[+]wat zou er van hem worden
[+]*Maer dat*: tenzij
[+]*vloe*: vluchtte

[+]*van God weghe*: in Gods naam
[+]de aardkluit wachtte rustig
[+]*gheorsam*: gehoorzaam
[+]*f.186R,b*
[+]*creatueren*: schepsel
[+]*Doghedi*: ondergaat u

[+]*mesdaet*: zonde
[+]dan kan er uitkomst voor je zijn
[+]*ghewyhet*: gewijd
[+]begiftigd met de stola
[+]opdat ik (zondaars) kan helpen
[+]*corten*: verminderen
[+]te allen tijde
[+]*ontfaen*: in genade aannemen
[+]*eenzedele*: kluizenaar
[+]*evele*: tot je nadeel
[+]*Vergouden*: vergoed

[+]*lijfnare*: levensonderhoud

dit vergunne ons Filius Dei!
Heel de hemelse armee[+]
helpe ons uit deze zee!
Zeg nu ‘Amen!’ altegader
en bid tot de hemelse Vader.’

Plotseling kwam er een zachte bries[+]
en ze zagen een monnik in het verschiet,
die over zee kwam aangedreven.
Hij had blijkbaar een hard leven:
op een aardkluit moest hij drijven
en waar kon die man toch blijven
als op zee een storm zou woeden,
tenzij God hem zou behoeden?
Hij vluchtte bij 't schip vandaan,
maar Sint Brandaan sprak hem aan
om uit Gods naam iets te zeggen,
waarop de kluit stil ging liggen
alsof die het had verstaan.
Toen was het Sinte Brandaan
die de man aldus toesprak:
‘Lijdt u om. God dit ongemak
op deze wilde zee?
Of maakt u dit alles mee
om een misdaad, door u begaan?
Dan kan het u beter vergaan:
ik heb de abtswijding ontvangen,
ik kreeg de stola omgehangen.[+]
Het was God die mij dit gaf,
dat mijn bijstand 's mensen straf
en zijn leed bekorten mag,
altijd weer, jaar en dag.
Als u zoiets hebt gedaan,
neem ik u in genade aan.’
Toen zei de kluizenaar:
‘Ach, met mij had je toch maar
een schrale troost voor de kapelaan
die je verloren hebt, Brandaan,
bij het mooie paradijs.
God heeft mij al mijn spijs
en wat ik nodig heb, sinds maar
een jaar minder dan honderd jaar

[+]De scharen engelen worden vaak voorgesteld als een hemels leger dat in oorlog is met troepen duivels.

[+]

[+]De stola kreeg een priester bij zijn wijding overhandigd als ambtsteken.

Up dese zee ghegheven.
Bi zijnre ghenaden moetic leven
Ende wachten na zine leere.+
Mijnre broeders es noch meere.+
God onse Vader es so goet
Dat sine ghenade ons voedt
Metten hemelschen brode.
Hi halp ons te onser node
Daer dijn moonc weder quam,+
Dien hu die duvel nam
Voer die rikelike zale+
Daer hi stal den breydel so wale.
Si wachten oec haren hende+
Up die hoghe steenwende.+
Die ruwe heere alleene,+
Dien ghi saecht sitten up den steene,
Die halp di ter stede
An Gode met zijnre bede+
Dattu vercreghes dinen capellaen.'+
+¶ Doe seide sente Brandaen:
'Dore die Gods eere
Nu segghe mi noch meere
Van dien heeren, hoe si leven
Ende hoe si daer verdreven.+
Sij leven so heleghelike
Ende verdienen Gods rike.'+
¶ Doe sprac die heere goede
Met groeten oemoede:+
'Een stat was, hiet Vaserijn,
Danen dat wij gheboren zijn.
Die stont in eenen lande
Daermen Gode niet en kande.
Dor des volcs grote zonden
So zanct al in afgronden,
Alle dat groete lant.
Ende alle dat boze volc te hant+
Dat nam daer quaden hende.+
Maer up die hoghe steenwende
So heefter God een deel gheset+
Van onsen broeders, dat wet.+
Daer voetse die Gods cracht,
Die mi hare hevet bracht,+

+*wachten na*: me houden aan
+broeders van mij zijn er nog meer
+*Daer*: toen
+*zale*: burcht
+*hende*: einde
+*steenwende*: rotswand
+*ruwe*: ruig behaarde
+met zijn gebed tot God
+dat je je kapelaan terugkreeg
+*f.186V,a*
+en hoe ze daar terechtkwamen
+*Ende*: dat zij
+*oemoede*: ootmoedigheid
+*te hant*: terstond
+dat kwam daar gruwelijk aan zijn einde
+*een deel*: een aantal
+*dat wet*: weet dat
+*hare*: hierheen

op deze zee gegeven.
Bij Zijn genade moet ik leven
en mij gedragen naar Zijn leer.
Broeders als ik zijn er nog meer:
God Onze Vader is zo goed
dat Zijn genade ons voedt
met het hemelse brood.
Hij hielp ons in onze nood
toen uw monnik wederkwam
die de duivel u ontnam
omdat hij in die rijke hal
die teugel zo behendig stal.
In 't hoge klooster dat u zag,
wachten mijn broeders op de oordeelsdag.
De ruigbehaarde koning, zeer alleen,
u zag hem zitten op zijn steen,
heeft u geholpen met zijn bede:
aan zijn voorspraak dankt u mede
de terugkeer van uw kapelaan.'
Toen zei Sinte Brandaan:
'Ach, om Gods eer,
vertel mij nog wat meer
van uw broeders, hoe ze leven,
wat hen daarheen heeft gedreven.
Hun levenswijze is zo vroom
dat Gods rijk hun toe zal komen.'
Toen sprak die heer tot hem,
deemoedig en met zachte stem:
'Er was een stad, 't was Vaserijn,[+]
dat is waar wij geboren zijn.
In een land lag deze stad
waar men aan God geen boodschap had,
en leefde in zo grote zonden
dat alles tenslotte is verzonken,
heel dat land zo rijk en groot.
Geen booswicht daar ontkwam de dood,
zo wilde de beschikking Gods,
behalve wie God op die rots
een onderkomen heeft gegeven:
onze broeders, die daar leven.
En daar voedt ze Gods almacht,
die mij hierheen heeft gebracht:

[+]Waarnaar de naam *Vaserijn* verwijst, is niet duidelijk. In het handschrift-Van Hulthem ontbreekt op deze plaats een vers; de Duitse versies hebben vormen als *Narrasin* en *Nazareth*.

God onse lieve Heere.
Onse broeders es noch meere
Die ghelijc mi leven
Ende up dese russche zweven[+]
Boven der zeewes gronden.[+]
Dat quam van minen zonden,
Dat wi ghesceeden waren;
Dus moetic alleene varen.[+]
Doe dat lant verdranc
Ende meneghe borch versanc,[+]
Also Sodoma dede ende Gomorre,
Die groete stercke torre,[+]
Daer scorde alle die eerde[+]
Ende alle die groene zweerde[+]
Van dien erderijke.
Desen rusch houdic vastelike[+]
Tote minen hutersten hende.[+]
God moete ons allen zenden[+]
In hemelrike met eeren.
[+]Noort waert saltu keeren,
Daer saltu sien groet wonder.'
Een wint hief daer van onder,[+]
Diese sonder orlof dede sceeden.[+]
Elc voer daerne God wilde gheleeden.[+]

Daer voer die kiel in corter wijle
Over meneghe mile.
Dat quam van eenen bedruussche[+]
Ende van eens winds gheruussche[+]
Dat die kyel also verspranc,[+]
So meneghe dachvaerde lanc.[+]
Daer wart hi wel gheware
Dat hi den bouc ontgalt dare,[+]
Dien hi bernede in den viere.
Dat becochte hi wel diere
Daer die kiel so verre spranc,
Meer dan M milen lanc
In groeter onghewel theit.[+]
En hadde ghedaen Gods ghenadicheit,[+]
Hi en hads niet moghen ghenesen.[+]
Daer voer hi voert, so wi lesen.

[+]*zweven*: drijven
[+]*gronden*: diepten

[+]*Dus*: daarom

[+]*borch*: stad; *versanc*: verzonk
[+]*torre*: stad
[+]*scorde*: scheurde
[+]*zweerde*: begroeide aardkorst
[+]deze aardkluit houd ik stevig vast
[+]tot mijn allerlaatste dag
[+]*moete*: moge
[+]*f.186V,b*

[+]*hief...van onder*: stak op
[+]*orlof*: afscheid
[+]*daerne*: waarheen hem

[+]*bedruussche*: orkaan
[+]*wints gheruussche*: loeiende storm
[+]*verspranc*: voortjoeg
[+]*dachvaerde*: dagreis
[+]*ontgalt*: boette

[+]*onghewel theit*: machteloosheid
[+]zonder Gods genade
[+]*ghenesen*: overleven

de kracht van Onze Lieve Heer.
Van onze broeders zijn er meer
die net als ik op zee verblijven
en op een aardkluit moeten drijven
boven de diepe, donkere gronden.
Het kwam alles door mijn zonden,
dat wij zo werden gescheiden
en ik eenzaam voort moet reizen.
Toen dat hele land verdronk
en menige stad verzonk
gelijk Sodom en Gomorre,[+]
die grote sterke borchten -
scheurde de aardkorst vaneen
en al het groene land verdween,
alle leven ging eruit.
Ik hou me vast aan deze kluit
tot aan mijn uiterste einde.
Moge God dan, met ons zijnde,
ons met het hemelrijk vereren.
U moet noordwaarts keren
en zult bij een groot wonder komen.'
Een felle storm is opgestoken:
zonder vaarwel moesten ze scheiden
en elk moest gaan waar God hem leidde.

Het schip legde in korte wijl
een afstand af van menige mijl.
Het kwam door een orkaan:
een felle storm die tekeer bleef gaan
en het schip met razende gang
voortjoeg, menige dagreis lang.
Daar bezuurde hij het zeer
dat hij het boek die keer
liet verbranden in het vuur.
Dat bekocht hij wel duur,
toen het schip in snelle gang
meer dan duizend mijl lang
stuurloos over de golven vloog.
Zonder de genade van omhoog
had hij het niet kunnen overleven.
Zo voer hij voort, naar wij lezen.

[+]De ondergang van de zondige steden Sodom en Gomorra en de redding van Lot worden beschreven in Genesis 19.

¶Doe versach sente Brandaen[+]
Eenen naecten man saen,
Al ru, sittende alleene[+]
Up eenen heeten steene.
Hi leet wel groete nozen:[+]
An deen zijde was hi vervrosen[+]
Dor vleesch ende beene,
Up dander zijde van den steene
Verbrande hi van hitten dan.
Na sine werken hi loen ghewan.[+]
Voer hem hinc blayende een dwale,[+]
Die halp hem arde wale,
Die slouch die hitte dane;[+]
Dies quam hem baten vele ane.[+]
Beede van hitten ende van couden
Sine pine was menichfoude.[+]
Des zondaeghs stont hem also,[+]
Dies was hi arde vro,[+]
Hem dochte openbare[+]
Dat hi in werschepen ware.[+]
¶Des maendaeghs arde vroe
[+]Quam hem groete pijne toe:[+]
Doe voerdene in der hellen
Die duvele met sinen ghesellen.
Doe si hem so bi quamem[+]
Datsi sine pine vernamen,[+]
Begans hem ontfaermen.[+]
Doe vraeghde Brandaen dien aermen
Van wat volcke dat hi ware.
Doe sprac die sondare:
‘Ic bem die aerme Judas.
Om dat ic so onghetrauwe was[+]
Dat ic vercochte sonder noot[+]
Die mi ghesciep ende gheboot,[+]
Dat hebbic zwaer ontgouden.[+]
Doet mi berauwen soude,[+]
Doe quam die leede duvel[+]
Ende gaf mi eenen twifel
Ende riet dat ic mi hinc[+]
Ende ne gheene boete ontfinc.
Aldus nam ic die doot,[+]
Dies moetic lijden desen noot.[+]

[+]*versach*: kreeg in het oog
[+]*Al ru*: helemaal behaard
[+]*nozen*: pijn
[+]*vervrosen*: bevroren
[+]*ghewan*: kreeg
[+]*blayende*: wapperend; *dwale*: doek
[+]*slouch...dane*: weerde af
[+]daar had hij veel voordeel van
[+]*pine*: kwelling
[+]*stont hem*: was het met hem gesteld
[+]*vro*: verheugd
[+]het leek hem waarachtig
[+]of hij aan een feestmaal deelnam
[+]*f.187R,a*
[+]werd hij zwaar gestraft
[+]*bi*: nabij
[+]*vernamen*: zagen
[+]kregen zij medelijden
[+]*onghetrauwe*: trouweloos
[+]*noot*: noodzaak
[+]*gheboot*: in het leven riep
[+]*ontgouden*: ontgolden
[+]*Doet*: toen het
[+]*leede*: boze
[+]*hinc*: verhing
[+]*nam*: koos
[+]*noot*: kwelling

Toen zag Sinte Brandaan[+]
in de verte een naakte man.
Totaal behaard zat die alleen
op een gloeiend hete steen.
Grote kwelling moest hij lijden:
vrieskou kwam aan de ene zijde
door zijn vlees en botten heen,
aan de andere kant liet de steen
hem de vuurgloed pijnlijk merken,
en zo kreeg hij loon naar werken.
Vlak voor hem wapperde een doek
die nog heel wat voor hem kon doen.
Die sloeg de hitte daarvandaan
die hij altijd moest doorstaan,
net als de kou aan de andere zijde,
in zijn menigvuldig lijden.
't Was 's zondags dat hij dit verdroeg,
hij was daarmee nog blij genoeg,
't was hem of hij vrijaf had,
of dat hij aan een feestmaal zat.
Maar heel vroeg elke maandagmorgen
raakte hij diep in de zorgen,
want de duivel en zijn gezellen
voerden hem dan weer ter helle.
Toen de monniken zo dicht bij hem kwamen
dat ze zijn straf goed zagen,
kregen ze erg met hem te doen.
Brandaan vroeg de arme man toen,
van wie hij kwam en van waar.
Toen sprak de zondaar:
'Ik ben de arme Judas.[+]
Dat ik zo trouweloos was
dat ik uit eigen wil verkocht
wie mij schiep en het leven schonk,
dat heeft mijn bestaan verwoest.
Toen het mij berouwen moest,
toen kwam de lepe duivel
en in mij zaaide hij twijfel,
ried me aan me te verhangen
in plaats van boete te ontvangen.
Aldus heb ik voor de dood gekozen
en moet deze kwellingen nu gedogen.

[+]

[+]Het verraad van Judas wordt in de evangeliën beschreven (Matteus 26 en 27, Marcus 14, Lukas 22 en Johannes 12, 13 en 18). Voor een loon van dertig zilverlingen heeft Judas Jezus verraden. Met de bende gewapende lieden, gestuurd door de hogepriesters, sprak Judas af dat ze degene die hij zou kussen, moesten grijpen. En zo geschiedde. Volgens een eeuwenoude traditie gold Judas als iemand die medelijden verdiende, omdat hij in de strikken van de duivel geraakt was; vandaar dat hij 'de arme Judas' wordt genoemd.

Haddic ghenade begheert met rauwen [+]
- God es also ghetrauwe -
Het ware mi wel vergaen:
God hadde mi ontfaen[+]
Also hi den jode ontfinc,
Die hem, daer hi an tcruce hinc,
Metten speere stac therte ontwee.[+]
Noch dede God ghenaden mee:[+]
Hi ontfinc den scaker dan[+]
Om dat hi berauwen ghewan[+]
Daer hi an den cruce hinc[+]
Entie bitter doot ontfinc.
Also hadde hi mi ontfaen,
Waers mi berauwen, saen.[+]
Mijns en wert nemmermeer raet.[+]
Maer mi dinct dat mi nu wel staet,
Maer over morghin vele vroe[+]
Sal mi den noot gaen toe.[+]
Dan werdet mi al benomen[+]
Tgoet daer ic nu in bem comen.[+]
Dor des zondaeghs heere[+]
[+]Hebbic dese remedye, heere.[+]
Stont mi dus tallen daghen,[+]
So en soudic niet claghen.
Nochtan en hebbict borgoet,[+]
Maer dat mi vele wers doet[+]
Die grondeloze helle,
Daer ic altoes in quelle[+]
Ende eeweliken in walle.[+]
Die duvele met haren ghescalle[+]
Doen mi wel meneghen noot.[+]
O wy, heere, waric doot,
Of mochtic versterven,
So en soudic niet bederven[+]
In dus meneghen aerbeit[+]
Die ic lij de in eewicheit
Van rauwen ende van leede.[+]
Dese noode alle beede
Van couden ende van hitten
Daer ic hier in moet sitten,
En houdic voer gheen verdriet.[+]
Ter hellen hebbic licht niet,

[+]*rauwen*: berouw

[+]*ontfaen*: in genade aangenomen

[+]*stac...ontwee*: doorstak

[+]*mee*: meer

[+]*scaker*: rover

[+]*ghewan*: kreeg

[+]*Daer*: toen

[+]*saen*: terstond

[+]voor mij is er nooit meer uitkomst

[+]*vele vroe*: zeer vroeg

[+]*gaen toe*: overkomen

[+]*werdet*: wordt het

[+]het goede dat me nu ten deel valt

[+]ter ere van de zondag

[+]*f.187R,b*

[+]*remedye*: verlichting

[+]had ik het altijd zo

[+]*borgoet*: erg goed

[+]maar veel meer kwelt mij

[+]*quelle*: gekweld word

[+]*walle*: kook

[+]*ghescalle*: geschreeuw

[+]*noot*: ellende

[+]*bederven*: ten onder gaan

[+]*aerbeit*: pijn

[+]van bittere smart en verdriet

[+]beschouw ik niet als kwelling

Had ik genade begeerd, vol berouw,
God is immers zo getrouw,
dan was het me goed vergaan:
God had met mij gedaan.
als met de jood, die Hij ontving,[+]
die Hem, toen Hij aan 't kruishout hing,
in Zijn hart stak met een speer.
Nog meer genade schonk de Heer:
ook de rover werd verschoond,[+]
want die had berouw getoond
toen hij aan het kruishout hing
en de bittere dood ontving.
Zo was het ook mij terstond gebeurd
als ik mijn zonde had betreurd.
Voor mij zal er nooit uitkomst dagen.
Nu kan ik alles nog wel verdragen,
tot overmorgen bij dageraad
het martelen weer beginnen gaat.
Al het goeds dat men mij gaf,
pakt men mij dan weer af.
Want, heer, 't is om de zondag[+]
dat ik deze verlichting genieten mag.
Was het zo op alle dagen,
dan zou ik me niet beklagen.
'k Heb het wel niet bijzonder goed,
maar wat veel meer pijn doet,
dat is de grondeloze hel:
het voortdurende gekwel
en het branden, eeuwig door,
het krijsen van het duivelenkoor,
dat maakt mijn ellende groot.
Ach, o heer, was ik maar dood,
of als ik nog maar dood kon gaan,
dan zou ik niet ten onder gaan
in zoveel smart en spijt,
in deze eeuwigheid
van bitter lijden en berouw.
Daarom zijn deze kou
zowel als deze hitte
terwijl ik hier moet zitten
zo vreselijk nog niet.
In de hel komt het daglicht niet,

[+]Hoe een soldaat Jezus, als Hij aan het kruis hangt, met een lans doorsteekt, wordt beschreven in Johannes 19: 32-34.

[+]Een van de twee misdadigers die tegelijk met Jezus gekruisigd zijn, hoont Jezus, maar de ander wijst hem terecht en vraagt Jezus aan hem te denken als Hij in Zijn koninkrijk gekomen zal zijn. Jezus antwoordt: ‘Voorwaar, Ik zeg u: Vandaag nog zult gij met Mij zijn in het paradijs’ (Lukas 23: 39-43).

[+]Volgens sommige theologen was een tijdelijke verlichting van de hellestraf mogelijk; gebeden van de levenden zouden tot die tijdelijke verlichting kunnen bijdragen.

Daer eist doncker emmermeere,
Daer es dat eewelike zeer.+
Ter quader tijt wert hi gheboren
Die daer toe wert vercoren.+
Een hitte quelt mi daer,
Eer ghi ghetastet wel een haer,+
Daer smolte wel een berch stalijn+
Diene worpe daer in.+
Mochte ic hier langhe wesen,+
Mi dochte ic ware ghenesen.+
Mi doen mee wee die zorghen+
Jeghen den over morghen+
Dan die pijne die ic hier moet ontfaen.'
Doe sprac sente Brandaen:
'Of yemen over di bade,+
Soude hu God doen eeneghe ghenade?'
'Neen hi,' sprac Judaes, die aerme,
'Want ic up Gode hadde gheen ontfaermen.+
Alle hulpe hebbic verloren.
Maer dit dwaelkin hier voren,+
Voer mi hanghende namelike,
+Dat maect mi seere rike *rike*: gelukkig
Ende helpt mi wel zeere.
Nochtan so stal ict onsen Heere
Doe ie met hem ghinc
- Het weert mi groete dinc+
Van desen heeten viere -
Maer mi berauwes weder sciere.+
Doe gaf ict dor Gode+
Eenen zinen crancken bode,+
Die oyt sint sine bede+
Voer mi te Gode dede;
Nu helpet mi zeere hier+
Jeghen dit sterke vier.
Al en mach het also vele niet sijn+
Als oft met rechte mijn hadde ghezijn,+
Nochtan helpet mi, heere,
Harde vele meere
Jeghen desen heeten brant,
Om dat ict selve gaf metter hant,+
Dan mi nu holpe alle die have,+
Al waert dat mense over mi gave,+

+*zeer*: leed

+*vercoren*: bestemd

+voor u de minste beweging maakt

+*smolte*: zou gesmolten zijn

+als men die daarin zou werpen

+*langhe*: langer

+*ghenesen*: gered

+*mee*: meer

+*Jeghen*: voor

+*Of*: als; *over*: voor

+*up*: jegens

+*dwaelkin*: doekje

+*f.187V,a*

+het beschermt me heel goed

+maar al snel berouwde het me weer

+*dor Gode*: om Godswil

+*bode*: dienaar

+*oyt sint*: sindsdien steeds

+*helpet*: helpt het

+*mach*: kan

+*met rechte*: echt

+*metter hant*: met eigen hand

+*have*: bezit

+al zou men dat voor mij geven

daar moet het altijd donker zijn,
daar is eeuwig, eeuwig pijn.
Op een boos uur zijn zij geboren
die bij de verdoemden horen.
Zo'n hitte moet ik daar edogen,
eer je knipperde met je ogen
was daarin een berg van staal
weggesmolten. Helemaal.
Mocht ik hier blijven, nog enige tijd,
dan voelde ik me al bevrijd.
Meer pijn doen mij de zorgen
voor de dag van overmorgen,
dan wat ik hier moet ondergaan.'
Toen sprak Sinte Brandaan:
'Als iemand voor u bad,
denkt u dat God genade had?'
'Nee,' zei Judas, de arme,
'want ik had met God geen erbarmen.
Kans op hulp, die is er niet.
Maar het doekje dat u vóór mij ziet,
dat daar wappert in de wind,
daar ben ik zo blij mee als een kind,
want het helpt me zeer.
Toch ontstal ik 't Onze Heer,
toen ik Zijn volgeling nog was.
Nu komt het me goed van pas
bij dit vuur, zo gloeiend heet.
Omdat de diefstal me al gauw speet,
gaf ik toen het doekje maar
aan een arme Godsdienaar,
die sindsdien om deze reden
steeds maar voor me heeft gebeden.
Het doekje helpt me op dit uur
tegen dit verzengende vuur.
Al komt er niet zoveel goeds uit voort
als wanneer het mij had toebehoord,
toch helpt het mij, o heer,
zonder twijfel heel wat meer
tegen deze hete. brand,
omdat ik het gaf met eigen hand,
dan wat de mensen die nu leven
aan offers voor me zouden geven,

Die nu in die weerelt es.
Dies moghedi sijn ghewes.[+]
So wel helpt dat goet[+]
Dat die meinsche selve doet
Ende dat hi selve gheeft,[+]
Al die wijle dat hi leeft.[+]
Want achter weldade[+]
Commen dicwile spade[+]
Ende datmen naer dleven doet,[+]
Dat heeft aermen spoet[+]
Te helpene die selve niet en gheeft
Dor Gode, die wijle dat hi leeft.'
Doe Judas dit hadde gheseit,
Began hi driven groten aerbeit.[+]
Des maendaeghs metten daghe[+]
Maecte Judaes grote claghe
Ende jammerlikén rauwe groot,
Dat dbloet van sinen hoghen scoot.[+]
Hem naecte groet onghemac.[+]
Seere weendi ende sprac:
'O wy, onsalich ende arem man,
[+]Dat ic ye eerdsch lijf ghewan![+]
Daer ic nu varen moete,
Dies en wert nemmermeer boete,[+]
Want bi verdienten hebbict ontfaen.'
Doe hiet sente Brandaen[+]
Sijn helichdom bringhen voort[+]
Ende settet up des kiels boort,
Alse die duvele quamen[+]
Ende dat helichdom vernamen,[+]
Dat hise soude vervaren.[+]
Hi sach an sine ghebaren[+]
Ende heeit wel vernomen[+]
Datsi saen sullen comen.
¶Doe quamen die duvele met eenen heere.[+]
Hem dochte lucht ende meere,
Dat al was bernende vierijn.
'Hier soudic ghevaren zijn!'
Sprac die bezijnghede capelaen,[+]
Die met zorghen was bevaen.[+]
Si vloghen boven den kiele.
Hem scoot huut haren ghiele[+]

[+]*ghewes*: zeker
[+]*dat goet*: het goede
[+]*Ende dat*: en dat wat
[+]*die wijle*: zolang
[+]want weldaden achteraf
[+]*spade*: te laat
[+]*naer*: na
[+]dat baat weinig
[+]begon hij luid te weeklagen
[+]*metten daghe*: bij dageraad
[+]*van*: uit
[+]hem stond groot leed te wachten
[+]*f.187V,b*
[+]*ye*: ooit; *ghewan*: kreeg
[+]daarvan word ik nooit meer verlost
[+]*hiet*: beval
[+]*helichdom*: relikwiëën
[+]*Alse*: zodat wanneer
[+]*vernamen*: zouden zien
[+]*vervaren*: bang zou maken
[+]*sine ghebaren*: zijn (Judas') houding
[+]*vernomen*: gemerkt
[+]*heere*: leger
[+]*bezijnghede*: verschroeide
[+]die door vrees bevangen was
[+]*ghiele*: muilen

al was het al het aardse bezit.
Dit is zo waar als ik hier zit.
Zozeer helpt het goed
dat de mens zelf nog doet,
en wat hij uit zichzelve geeft,
zolang hij leeft.
Wat men daarna doet in zijn naam,
daar heeft hij vaak maar weinig aan.
Wat men na iemands leven doet,
daarmee lukt het vaak niet goed
om hen te helpen, die niet geven,
om Gods wil, als ze nog leven.'
Judas sprak daarna niet meer,
maar jammerde en weende zeer.
De maandag kwam. Bij de dageraad
wist hij zich in zijn smart geen raad,
ja, zijn ellende was zo groot,
dat het bloed hem uit de ogen schoot.
Grote kwelling wachtte hem,
huilend zei hij, met doffe stem:
'Wee mij, onzalige, die 't berouwt
dat hij ooit het levenslicht heeft aanschouwd...
De toekomst die mij is bereid,
die scheldt niemand me meer kwijt,
want ik heb het ernaar gemaakt.'
Toen liet Sinte Brandaan
zijn relieken ophalen[+]
en op het dek uitstallen
dat als de duivels kwamen
en de relieken daar zagen,
dit hen wel af zou schrikken.
Hij zag aan Judas' blikken
en angstige gebaren
dat ze in aantocht waren.
Het duivelsleger, met groot gerucht,
maakte dat de zee en de lucht
hevig in brand leken te staan.
'Daarheen zou ik zijn gegaan,'
zei de verzengde teugeldief,
die het van angst zowat bestierf.
Ze vlogen vlak over het dek
en daar spoten uit hun bek

[+]Relikwieën, waarin men de bovennatuurlijke vermogens van een heilige in geconcentreerde vorm aanwezig achtte, werden onder meer aangewend als een afweermiddel tegen de duivel.

Pec ende vlamme onghiere[+]
Met sulfer achteghen viere[+]
Dat gloyde ende wiel.[+]
Daert up die zee viel
Berrende twater alse stroe.
Judase wilden si alsoe
Voeren in der hellen,
Daer sine souden quellen.
Den vianden gheboet sente Brandaen[+]
Datsi een wijle souden staen[+]
Ende Judaes souden vermijden.[+]
Gode bat hi in dien tijden
Dat dien nacht moeste ghenesen[+]
Judaes ende quijte wesen[+]
Van dien helschen zeere.[+]
Dies bat hi onsen Heere.[+]
Weenende hi so langhe bat
Dat hem God consenteerde dat.[+]
Die duvele doe luude screyden,
Sij borlenden ende si neyden[+]
Dat si sonder hem moesten varen.
[+]Met vele groeten scaren
Keerden si weder ter hellen.
Doe dreeghden sine te quellen[+]
Vele meer dan si souden
Of sine hadden moghen behouden.[+]
Dat dreeghen dede hem wee
Daer hi vlotede up die zee.[+]
Die duvele quamen weder doe
Des orghins vele vroe
Te Judaes onghevalle.[+]
Crauwels brochten si alle,[+]
Die gloyden ende sneden.[+]
Onlanghe dat zijs vermeden,[+]
Maer in hem dat sise sloughen.[+]
Onscone dat sine droughen[+]
Met alle metten steene.[+]
Si quelden sine beene.[+]
Doe sine up ghenamen
Ende een lettel danen quamen,[+]
Spraken si leelike toe[+]
Sente Brandane doe:

[+]*onghiere*: huiveringwekkend
[+]*sulfer achteghen*: zwavelachtig
[+]*wiel*: kookte
[+]*vianden*: duivels
[+]*staen*: wachten
[+]*vermijden*: sparen
[+]*moeste*: mocht; *ghenesen*: gered
[+]*quijte*: verlost
[+]*zeere*: pijn
[+]*Dies*: daarom
[+]*consenteerde*: toestond
[+]zij brulden en zij hinnikten
[+]*f.188R,a*
[+]*dreeghden*: dreigden; *sine*: zij hem
[+]*Of sine*: als zij hem
[+]*vlotede*: dreef
[+]tot onheil van Judas
[+]*Crauwels*: haken
[+]*sneden*: vlijmscherp waren
[+]onverwijld
[+]sloegen ze die in hem
[+]*Onscone*: schandelijk
[+]met rots en al
[+]*beene*: botten
[+]*danen*: daarvandaan
[+]*leelike*: honend

pek en vlammen, zo onguur,
en een zwavelachtig vuur,
dat kookte en vonken braakte.
Waar het de zee maar raakte,
brandde het water als stro.
Judas wilden ze zo
meevoeren ter helle
om hem daar te kwellen.
Brandaan gebood de duivelse schare
Judas nog een tijdje te sparen,
hem nog even niets te doen.
De Here God bad hij toen
dat Judas nog één nacht lang
verschoond bleef van de droeve gang
naar de hel met al zijn zeer,
dat bad hij Onze Heer.
Wenend hield hij zo lang aan
dat God het hem heeft toegestaan.
De duivels schreeuwden overluid,
ze bliezen en hinnikten het uit
omdat ze hun prooi kwijt waren.
In geweldig grote scharen.
keerden ze terug naar de hel.
Maar ze dreigden nog wel
dat ze hem erger kwellen zouden
dan als ze hem hadden mogen behouden.
En Brandaan, op volle zee,
had het daar heel moeilijk mee.
Ze kwamen de volgende morgen vroeg
terug met duivels genoeg
om Judas overstuur te maken.
Allen hadden ze haken,
gloeiend, en met punten die sneden,
waar ze hem veel pijn mee deden
toen ze die in hem sloegen
terwijl ze hem. wegdroegen,
tot zijn schande, met steen en al,
en zijn botten kneusden, overal.
Toen ze hem hadden opgenomen
en een eindweegs waren gekomen,
namen ze vol leedvermaak
met hun gekrijs op Brandaan wraak:

‘Daer omme sullen wlne pinen meer[+]
Dan hi was ghepijnt eer.’
Doe seide sente Brandaen:
‘Het sal anders vergaen.
Niet te meer en sal ghepijnt sijn hi[+]
Om dat hi te nacht was bi mi.
Al moghedi up mi scelden,[+]
Hi en saels niet ontghelden.
Hu scelden hebbic onmare.’[+]
Bi Gode, onsen sceppare
Ende met dieren woorden[+]
Gheboet hi dien verhoorden[+]
Datsi hem en daden niet meer
Dan also si te voren eer[+]
Des ander daghes hadden ghedaen.
Ende also voerden sine wech saen,
Vele zeere screyende
In dier zwaerre allende.
Doe hiet die heere goede[+]
Up des zeewes vloede
Volghen met sinen kiele
[+]Na die aerme ziele,
Maer die duvele ontvoerdense saen.[+]
Doe sach hi voer hem up slaen[+]
Eenen rooc wel gruwelijc:
Dat was een pijne vreeselijc.[+]

¶Doe voer die goede sente Brandaen
Metten Gods zeghe bevaen[+]
Toten oversten hende,[+]
Onder eene steenwende.[+]
Daer saghen si alse bernende voghele varen[+]
Huut eenen bernenden berghe te waren
Van menegherande tonghen[+]
Die hel niet en zonghen[+]
Dan ‘o wy’ ende ‘wach’ ende ‘wee’.
Eene grondelose zee[+]
Slouch daer up die west zijde ane,
So datment hoerde dane
Over meneghe mile.[+]
Daer na in corter wile
Saghen si huut eenen berghe slaen

[+]*wine*: wij hem

[+]*te meer*: nog meer

[+]*up mi scelden*: tegen mij uitvaren

[+]om uw dreigementen geef ik niets

[+]*dieren*: plechtige

[+]*verhoorden*: afvalligen

[+]*also*: zoals

[+]*hiet*: beval

[+]*f.188R,b*

[+]*-se*: haar (de ziel)

[+]*up slaen*: opstijgen

[+]*pijne*: straf

[+]met Gods zegen

[+]naar het uiterste eind

[+]*steenwende*: rotswand

[+]*varen*: vliegen

[+]in vele talen

[+]*hel niét*: niets anders

[+]*grondelose*: peilloos diepe

[+]mijlenver

‘We zullen hem veel erger kwellen
dan eerst, dat kan ik je wèl vertellen!’
Toen zei Sinte Brandaan:
‘Het zal anders gaan.
Niet meer te lijden krijgt hij
vanwege die ene nacht bij mij.
Hoe jullie op mij ook schelden,
hij zal het niet ontgelden.
Ik heb aan u geen boodschap meer,
bij God Onze Schepper en Heer.’
En met woorden van veel gezag
gebood hij toen dat slag
van godvergeten rebellen
Judas niet méér te kwellen
dan ze tevoren hadden gedaan.
En toen zijn ze weggegaan,
met Judas vertrok de bende
en hij jammerde in zijn ellende.
Toen beval de goede Brandaan
de arme ziel achterna te gaan
zo ver ze konden over zee,
maar de duivels voerden hem mee
en gingen er razendsnel vandoor.[+]
Een rook uit zee, gruwelijk en goor,
kolkte daar toen op Brandaan af:
zo vreselijk was Judas' straf.

Toen voer de goede Sint Brandaan
met Gods zegen daarvandaan
langs het rookgordijn,
naar waar een rots bleek te zijn.
Ze zagen wat brandende vogels leken[+]
uit de berg zich een uitweg breken,
in veel talen klonk hun geluid,
maar ze brachten niets anders uit
dan ‘o wee’ en ‘ach’ en ‘wee’.
Een grondeloze zee
sloeg daar tegen de westkust aan,
zodat men die daarvandaan
vele mijlen ver kon horen.
Met dat geluid nog in hun oren
zagen ze hoe van een berg uitschoot

[+]

[+]Volgens het middeleeuwse volksgeloof konden de zielen van gestorvenen de gedaante van vogels aannemen. De brandende berg zou een vulkaan kunnen zijn. Tim Severin (vgl. de aantekening bij v. 1031) brengt een vergelijkbare beschrijving in de *Navigatio* in verband met vulkanische activiteit op en rond IJsland.

Eene vlamme so ghedaen,[+]
Daer die gleinstren hute vloghen[+]
Also groet als een hoven[+]
Ende colen also groot als maste.
Daer was pijne ende onraste.[+]
Huut dien selven berghe ran[+]
Een water, sulc en sach noint man:
Het was zwart ende het wiel.[+]
Bander zijde daer hute viel[+]
Een water ende een wint ghereede[+]
Die also cout waren beede
Dat nye couder dinc ghewart.[+]
Daer hadden si moylike vaert:
Up deen zijde was hitte menichfout,
Up dander zijde waest so cout
Dat den bomen in dien tijden
Die scorse scoolden van den zijden.[+]
¶Doe so hiet sente Brandaen
Hem allen ten riemen gaen.
Beede moonken ende scipman,[+]
Alle vinghen si daer an.[+]
Daer en wilden si niet letten meer.[+]
[+]Daer si waren commen eer
Binnen eenen daghe ghevaren,
Ghekeerden si cume in II jaren.[+]

Doe dus die kiel ontran[+]
Entie moede scipman
Van der heetter aermer scaren,[+]
Doe quamen si saen ghevaren
Up eene der bester eerden[+]
Die oyt mochte gheweerden.[+]
Daer sach yemen selden:[+]
Daer wiessen up die velden[+]
Beede coren, vruchten ende wijn[+]
Ende alle vruchten die moghen zijn,
Sonder ackeren ende graven.[+]
Daer was lettel noot van haven:[+]
Visch was daer ghenouch,
Die daer dat water drouch,[+]
Ende vleesch, wilt ende tam,
Al dat nye herte bequam.[+]

[+]*so ghedaen*: zodanig
[+]*gleinstren*: vonken
[+]*hoven*: oven
[+]daar was straf en leed
[+]*ran*: stroomde
[+]*wiel*: kookte
[+]*Bander zijde*: aan de andere kant
[+]*ghereede*: werkelijk waar
[+]*ghewart*: geschapen werd
[+]*scoolden*: loslieten
[+]*scipman*: bemanning
[+]allen gingen zij aan de riemen
[+]*letten*: dralen
[+]*f.188V,a*
[+]*cume*: nauwelijks
[+]*ontran*: ontsnapte
[+]*aermer scaren*: pijnigingen
[+]*eerden*: oorden
[+]*gheweerden*: ontstaan
[+]dat heeft zelden iemand gezien
[+]*wiessen*: groeiden
[+]*wijn*: wijnstokken
[+]*ackeren*: ploegen
[+]daar was geen gebrek
[+]*drouch*: bevatte
[+]*nye*: ooit; *bequam*: behaagde

een vlam, zo gruwelijk groot
dat er vonken uitvlogen
ter grootte van een oven
en kolen als masten zo groot.
Daar was gemartel en bittere nood.
Uit die berg kwam een water stromen
zoals niemand ooit heeft waargenomen:
pikzwart en draaiend als een wiel.
Van de andere kant nu, viel
een water daaruit, en een wind daarbij
die zo koud waren allebei,
dat niets ooit kouder was op aard.
Daar hadden ze een moeilijke vaart:
aan de ene kant zo heet en benauwd,
aan de andere kant was het zo koud
dat ze zagen hoe het vaak gebeurde
dat de schors van de bomen scheurde.
Toen gelastte Sinte Brandaan
allen aan de riemen te gaan,
monnik zo goed als schepeling:
geen die er niet aan 't roeien ging.
Treuzelen wilde niemand nog.
En van dat oord, waarheen ze toch
binnen één dag gekomen waren,
duurde de terugtocht twee volle jaren.

Toen ze tenslotte, doodvermoeid,
steeds verder weg waren geroeid
van de kwellingen van de hel,
toen bereikten ze al snel
de schitterendste landouwen
die mensen kunnen aanschouwen.
Zoiets zag iemand zelden:
daar groeiden op de velden
zowel koren als vruchten, en wijn
en alle gewassen die er maar zijn,
het land bewerken hoefde daar niet,
waar niets te wensen overliet.
Vis was er genoeg,
die zich door het water sloeg,
en vlees, tam en wild,
en alles wat je maar wilt.

Dese jeghenode scone[+]
Was altoes even groene.
Dat es Mul turn Bona Terre[+]
Ende es gheleghen arde verre
Van alre meinschen conden.[+]
En hadde God tien stonden
Dat scip daer niet ghesent,
So waert ons bleven ombekent.
Doe daer quam sente Brandaen
Entie hem waren onderdaen,[+]
Hare moethede ende pijne al
Verghinc hem, groet ende smal,[+]
Mids der zoetheit menegherande[+]
Die si ontfinghen in dien lande.[+]
Alse sente Brandaen entie zine
Waren in desen lande fine,[+]
Saghen si eenen berch so hoghe,
Sine consten niet verhoghen[+]
Sine groete hoecheide.
Hem dochte in der waerheide
Dat die wolken daer up zweveden.
Ne gheene dinghen die leveden
Ne quamen daer up, si en vloghen.[+]
[+]Maer teenen hanghenden woghe[+]
Met zorghen si ane vinghen[+]
Datsi daer up ghinghen.[+]
Die berch was boven scone
Ende hiet Mons Syone.[+]
Daer slouch an der zee vloet.[+]
Nye en was berch so goet.
Daer si dien berch up gaen,
Saghen si an den berch staen[+]
Eene borch so rikelike,[+]
Noint en sach meinsche der ghelike.
Daer saghen si vreeselike draken
Ende lindwormen die gapen,[+]
Ende hem voer tallen stonden[+]
Dat vier huten monden.[+]
Dese wachten die poerten daer.[+]
Maer metten woerden Gods vorwaer
Beval hem sente Brandaen
Dat sise in lieten gaen[+]

[+]*jeghenode*: streek

[+]*Multum Bona Terre*: het Zeer Goede Land

[+]van wat enig mens bekend is

[+]*Entie*: en degenen die

[+]*smal*: klein

[+]*Mids*: door; *zoetheid*: lieflijkheid

[+]*ontfinghen*: ondervonden

[+]*fine*: prachtige

[+]*verhoghen*: met het oog meten

[+]*si en*: tenzij ze

[+]*f.188V,b*

[+]maar langs een steil pad

[+]begonnen zij behoedzaam

[+]naar boven te klimmen

[+]*Mons Syone*: de berg Sion

[+]*an*: tegen

[+]*an*: op

[+]*borch*: burcht

[+]en reuzenslangen met gesperde muilen

[+]*voer*: kwam

[+]*huten*: uit de

[+]*wachten*: bewaakten

[+]*in*: binnen

Deze streek was in elk seizoen
altijd even groen.
Zij heet Multum Bona Terre[+]
en ligt enorm veel verder
dan enig land, ooit door mensen gevonden.
Had God hen daar niet heen gezonden
en het schip daarheen gedreven,
't was ons onbekend gebleven.
Toen de reizigers met Brandaan
daar aan land waren gegaan,
toen verging groot en klein
alle moeheid, alle pijn
door al wat zij van alle kant
aan zoetheid smaakten in dat land.
Toen Brandaan en zijn schepelingen
dit wonderschone land ingingen,
zagen ze een berg, zo hoog,
dat hem nooit een menselijk oog
tot het eind toe kon bekijken.
En daar moest het hun wel lijken
dat de wolken daarop zweefden,
en geen schepsel dat ooit leefde,
kwam zonder vleugels bij de top.
Behoedzaam, een heel steil pad op,
was het dat ze hun tocht aanvingen
en naar boven gingen.
Op de berg was het wonderschoon,
hij heette Mons Syone,[+]
en daartegen sloeg de vloed.
Op de berg leek alles goed.
Toen ze de berg op zijn gegaan,
zagen ze op de helling staan
een burcht, zo mooi en rijk,
nooit zag men zijns gelijk.
Daar zagen ze vreselijke draken
met opengesperde kaken.
Die braakten uur na uur
uit hun muilen rook en vuur.
Ze bewaakten de poorten daar,
maar met Gods woord zowaar
beval hun Sinte Brandaan
zijn mannen binnen te laten gaan,

[+]Het enige land dat in de bijbel bij herhaling ‘goed’, ‘zeer goed’ of zelfs ‘buitengewoon goed’ genoemd wordt, is Kanaän, het beloofde land (bijv. Deuteronomium 8: 7-10).

[+]De berg Sion, bij Jeruzalem, wordt door de profeten gezien als de hoogste berg, de berg van Jahwe, het middelpunt van het komende rijk Gods (Jesaja 2, Micha 4). Een andere traditie brengt een berg genaamd Sion in verband met de Sinai. Hoe deze gegevens en die over *Multum Bona Terre* te verenigen zijn met de aanwezigheid van de monsterlijke Walseranden (zie v. 1820), is niet duidelijk.

Ter doren in die huere.+
Die bouc seit dat die muere
Alle waren kerstalijn.+
Daer waren letteren steenijn+
So vele daer up ghenomen,+
Sine consten ten hende comen.+
Daer waren ghegoten inne
Bi meesterliken zinne,+
Van copere ende van eere,+
Menegherande diere
In dien rinc muer al omme,+
Som recht ende some cromme.+
Diese eerst ghinc besien,+
Hi mochte van vreesen vlien,+
Want si hem hute dien muer ghebaren+
Als of si alle levende waren.
Daer stonden alle die dieren
Die ic noint horde nomen hiere:+
Leeuwen, panteeren, tygheren met,+
Oec stonden daer gheset
Eencorne ende lupaerde,+
Ende beesten van meneghen aerde,+
Olifanten, herten ende hinden,
+Mochtemen daer al vinden.
Oec stonden daer vele vormen+
Van vreeseliken wormen.+
In midden dien borghe vloot
Een riviere wel groot+
Die al dwilt dede omme gaen,
Dat niet stille mochte staen.+
Si saghen al openbaren,+
Die daer commen waren,
Dat die beelden bi wilen spronghen+
Ende riepen ende zonghen
Als of si wech wouden
Ende huten muere varen souden.+
Daer stonden meneghe vorme.
Daer waren sulke worme,+
Half ru ende alf bloot,+
Noint sach man des ghenoot.+
Noch stont daer onder
Ghegoten menich wonder:

+*in die huere*: terstond
+*kerstalijn*: van kristal
+*letteren steenijn*: inscripties
+*ghenomen*: gemaakt
+*hende*: einde
+met groot vakmanschap
+*eere*: brons
+*rinc muer*: ringmuur
+sommige rechtop, andere kruipend
+*eerst*: voor het eerst
+*vlien*: op de vlucht slaan
+*hem ... ghebaren*: vertoonden zich, bewogen
+*noint*: ooit
+*met*: ook
+*Eencorne*: eenhoorns
+*aerde*: soort
+*f.189R,a*
+*vormen*: figuren
+*wormen*: slangen, draken
+*wel*: zeer
+zodat niets stil kon staan
+*al openbaren*: heel duidelijk
+*bi wilen*: soms
+*varen*: komen
+*sulke*: sommige
+*ru*: behaard
+niemand heeft ooit zoiets gezien

zonder verder oponthoud.
Naar het boek ons toevertrouwt,
waren alle muren van kristal.
Stenen letters zonder tal[+]
zagen ze in de wanden prijken
zover het oog kon reiken.
Daar waren ook gegoten,
aan een meesterbrein ontsproten,
van koper en brons allebei,
dieren, menigerlei,
in de ringmuur daar rondom,
sommige rechtop, sommige krom.
Wie voor 't eerst ze ging bekijken,
zou zowat van schrik bezwijken,
want ze stonden te gebaren
of ze echt springlevend waren.
Werkelijk ieder dier
waar ik ooit van hoorde, stond wel hier.
Leeuwen, tijgers en ook panters
en nog vele, vele andere:
eenhoorns en luipaarden,
alle diersoorten van heel de aarde,
olifanten, herten, hinden,
men kon ze allemaal daar vinden.
Ook zag men in allerlei vormen
salamanders, draken en wormen.
Midden door de burcht heen vloot[+]
een rivier, geweldig groot,
die de dieren rond liet gaan
zonder dat er een stil ging staan.
Ze zagen zonneklaar,
toen ze daar gekomen waren,
dat de beelden soms sprongen
en riepen en ook zongen,
alsof ze daar weg wouden
en de muur uitkomen zouden.
Daar zag men de vreemdste zaken
en soorten dieren, zoals draken,
half harig en half bloot,
zo zag niemand het ooit.
Ook vond men daaronder
menig in brons gegoten wonder:

[+]De lezing *letteren steenijn* berust vermoedelijk op een kopiistenfout; volgens het handschrift-Van Hulthem en de Duitse teksten gaat het hier niet om ‘steenen letters’, maar om edelstenen.

[+]Uit de beschrijving van het bronzen wandfries valt op te maken dat het hier gaat om een door waterkracht aangedreven constructie die de gestalten in beweging brengt.

Daer stont die stercke liebaert -[+]
Ic wane nye dier ghewaert,[+]
En stont daer ghegoten.[+]
Visschen daer oec vloten[+]
Harde meneghertiere.[+]
Hoert wat dede die riviere:
Herten entie hinden
Vloen daer voer die hasewinden.[+]
Wilde zwijnen liepen daer;
Die jaghere reet hem naer,[+]
Al blasende eenen horen.
Hem liepen oec voren[+]
Menich wonder so vele,[+]
In caent ghesegghen niet wele.[+]
Daer speelden oec in den mueren[+]
Orssen met convertueren[+]
In eenen rijnghe wijde.[+]
Hem hilden oec bezijden[+]
Rudders als of si leveden.[+]
Vanen dat daer zweveden.[+]
Daer toe mochtemen daer scauwen[+]
Harde vele vrauwen.
Daer bliesen die wachtaren.[+]
[+]Die ghene dies onwijs waren[+]
Waenden datsi leefden daer.
Ic mach hu segghen over waer,[+]
In dese zale gheheere[+]
Was wonders vele meere.
Daer verlichten die tinnen[+]
Beede buten ende binnen
Ghelijc dat doet die dach sterre,[+]
Die up rijset so verre.
VI[M] torren stonden tien male[+]
Up den muere omme die zale.
Die torren die blecten al[+]
Ende muere ende zale, groet ende smal,[+]
Alse yser doet in den viere.
Gheen dinc en was daer diere[+]
Dan onghemac ende aermoede.
Meneghe culcte goede[+]
Ende zijdine sporwaren[+]
Saghen si daer te waren,

[+]*liebaert*: leeuw
[+]*ghewaert*: geschapen werd
[+]*En*: of het
[+]*vloten*: zwommen
[+]in zeer veel soorten
[+]*Vloen*: vluchtten
[+]*naer*: achterna
[+]daarvoor liep ook (weer)
[+]zoveel wonderbaarlijks
[+]ik kan het niet goed vertellen
[+]*speelden*: draafden lustig
[+]paarden met dekkleden
[+]*rijnghe*: kring
[+]ook stonden daarnaast
[+]*Rudders*: ridders
[+]*Vanen*: wimpels
[+]bovendien kon men daar zien
[+]*wachtaren*: wachters
[+]*f.189R,b*
[+]wie niet beter wisten
[+]*mach*: kan; *over*: voor
[+]*zale*: paleis; *gheheere*: prachtige
[+]*verlichten*: verspreidden licht
[+]*dach sterre*: morgenster
[+]*VI*[M]: zesduizend; *tien male*: toen
[+]*blecten*: schenen
[+]*groet ende smal*: alles
[+]*diere*: schaars
[+]*culcte*: kussen
[+]*sporwaren*: vliegennetten

een leeuw met wijd open kaken,
geen dier werd ooit geschapen
of het stond daar wel bij.
Ook vissen menigerlei
zwommen van daar naar hier.
En hoor nu! De rivier
liet herten en liet hinden[+]
vluchten voor hazewinden.
Wilde zwijnen zag men gaan
met de jager achter ze aan
die zijn jachthoorn liet schallen,
ja, zoveel honderdtallen
wonderen waren er te genieten,
dat woorden te kort moeten schieten.
In de muren een komen en gaan
van paarden met sjabrakken aan,
die draafden in een wijde kring.
Een keur van ridders ging
daarnaast, alsof ze leefden.
Kleurige vanen beefden.
Voorts kon men daar aanschouwen
een menigte van vrouwen.
Op hun hoorns bliezen de wachters.
Wie niet beter wisten, dachten
dat alles levend was, aldaar.
Maar ik zeg u voorwaar,
in de burchtzaal en de bijgebouwen:
was nog veel meer moois te aanschouwen:
daar verspreidden de tinnen
hun licht zowel buiten als binnen
wel even ver als de morgenster
als ze oprijst van heel ver.
Zesduizend torens ofwel meer
verhieven zich hoog boven de muur,
terwijl een felle schittering
om burcht en torens en muren hing,
als van ijzer in een hete gloed.
Alles was daar in overvloed,
men wist van geen armoede of ongemak,
omdat het daar aan niets ontbrak.
Kostbare kussens zagen zij
en vliegennetten van fijne zij,

[+]In de in het wandfries opgenomen ridderlijke taferelen, de jachtscène en het toernooi, is de sfeer te proeven van de hoofse cultuur, zoals die ook beschreven wordt in de ridderromans van de 12de en 13de eeuw.

Die daer hinghen te dien male
Boven die bedden in die zale.
Die vloer van der zalen was
Al gader snee wit glas,+
Daer dore blecten die goud male.+
Dus rikelic was die zale.+
In dien hove vrone+
Stonden cedre scone
Ende andre bome so vele,
Dat die zonne niet wele+
Schijnen mochte ter eerden.+
Daer en mochte niet nat werden.+
Dies namen si alle gome.+
Onder die ceder bome
So was die acker scone+
Ende tallen steden groene.+
Daer hinc menich guldin vat.
Noint en was huus bat+
Verchiert met dieren dinghen.+
Daer mochtemen horen zinghen
Die voghele in allen tijde.
In dese borch wijde,+
Daer stont midden in een palas -
+Ic wane noint gheen en was
Verchiert als o wele.+
Ghimmen was daer so vele,+
Met dierbaren ghesteenten+
Gheset in helps ghebeenten.+
Die vloer was saphier ende glas -
Ic wane noint dinc en was
Ghemaect boven der eerden+
Dat beter mochte weerden+
Of dat ghemaect was bat;
Over waer segghic hu dat.+
Ghegoten was het van eere.+
Het en wert nemmermeere
Ghemaect so goet weerc,
No so vaste, no so steerc+
Als daer up dien dach
Sente Brandaen sach.
Die moonke besaghen besonder+
Dat menichfoudeghe wonder.

+*Al gader*: geheel en al
+*male*: figuren
+*rikelic*: prachtig
+*hove*: tuin; *vrone*: heerlijke
+*wele*: goed
+*mochte*: kon
+*niet*: niets
+dit zagen zij allemaal
+*acker*: grasveld
+*tallen steden*: overal
+*bat*: beter
+*dieren*: kostbare
+*wijde*: ruime
+*f.189V,a*
+*also wele*: zo mooi
+*Ghimmen*: juwelen
+*dierbaren*: kostbare
+*helps ghebeenten*: ivoor
+*boven*: op
+*mochte weerden*: kon worden
+*Over waer*: waarlijk
+*eere*: brons
+*No*: noch; *vaste*: stevig
+*besonder*: stuk voor stuk

hangend als een mooie sjaal.
boven de bedden in de zaal.
De vloer van de zaal, die was
helemaal van sneeuwwit glas,
daar schemerden gouden vlekken doorheen.
Maar over de zaal zwijg ik nu meteen.
Naar het mooie binnenhof gegaan,
zagen ze daar ceders staan
en andere bomen, zo dicht opeen,
dat de zon er nauwelijks doorheen
kon schijnen tot op de grond
en dat niets er nat worden kon.
Allen hebben dit in zich opgenomen.
Daar onder de cederbomen
was het veld wonderschoon
en op alle plaatsen groen.
Daar hing menig gouden vat.
Geen mens heeft ooit een huis gehad,
versierd met zoveel dure dingen.
Men kon de vogels horen zingen
in elk seizoen, op elke tijd,
in deze burcht, zo ruim en wijd.
't Paleis dat in het midden stond:
ik denk dat men er nooit een vond
dat versierd was met zovele
gemmen en kostbare juwelen,
met zo menige dure steen,
fraai gezet in elpenbeen.
De vloer was van saffier en glas.
Ik meen dat er nooit iets mooiers was
of ooit nog gemaakt wordt op de aarde,
van een nog grotere waarde
of kunstiger makelij,
neem dat maar aan van mij.
Gegoten was het van brons
en nooit zag men bij ons
een zo vakkundig werk
of zo stevig of zo sterk
als daar op die dag
Sinte Brandaan zag.
De monniken keken hun ogen uit
naar de wonderen, menigvoud.

In die borch so spronghen[+]
Diere watre, daer zonghen[+]
Molenen of si hadden tonghen,
So dat al verclonghen[+]
Beede berch ende dal
Ende dat daer bi was, over al.[+]
Die bouc seit ons dat,
Dat vloyden int ghewat[+]
Visschen die daer speelden.
Ende alrande weelden[+]
Waren der borch onderdaen -[+]
Dat scrijft ons sente Brandaen.
Doe sprac die besijngde capelaen:[+]
‘Hets goet dat wi henen gaen
Eer wi hier scade ghewinnen.[+]
Mi dincke in minen zinne,[+]
Het en es sonder meester niet,
Dit wonder dat ghi hier siet.
Werden si onser gheware,[+]
Wine moghen hem niet ontfaren,[+]
Sine doen ons sulken aerbeit[+]
Dat ons die vaert wert leit[+]
Ende ons lijf rauwet.[+]
[+]Dit weerc hevet ghetauwet[+]
Een wonderlic ghedyet[+]
Dat hem an Gode en keert niet.[+]
Hets van wonderliken zeden.
Si moghen ons bringhen tonvreden,[+]
Alsoe die ghene daden[+]
Die ons so hadden verladen[+]
Ten berghe die berrende dan.’[+]
Doe bat die stierman[+]
Sente Brandane ende dien heeren
Datsi wilden te scepe keeren.
¶ Doe si te scepe waren ghegaen,
So quam hem ghevolcht saen
Een volc van wonderliker ghedane,[+]
Als ons de bouc doet te verstane.
Si hadden wolves tande
Ende hieten Walscherande.[+]
Seere si verbolghen waren
Datsi hem dus zijn ontvaren.[+]

[+]*spronghen*: klaterden
[+]*Diere*: kostelijke
[+]*verclonghen*: weerklonken
[+]*dat daer bi was*: de omgeving
[+]*vloyden*: zwommen; *ghewat*: water
[+]*alrande*: allerlei
[+]hoorden bij de burcht
[+]*besijngde*: verschroeide
[+]voor we hier last krijgen
[+]ik voor mij geloof
[+]als ze ons zien
[+]*ontfaren*: ontkomen
[+]of ze maken het ons zo moeilijk
[+]*wert leit*: zal spijten
[+]en het ons berouwt dat we leven
[+]*f.189V,b*
[+]*ghetauwet*: gemaakt
[+]*ghedyet*: volk
[+]dat zich niet om God bekommert
[+]*tonvreden*: in moeilijkheden
[+]*Alsoe*: zoals
[+]*verladen*: in het nauw gebracht
[+]*berrende*: brandde
[+]*bat*: smeekte
[+]*ghedane*: uiterlijk
[+]*hieten*: heetten
[+]*ontvaren*: ontsnapt

In de burcht ontsprongen[+]
kostelijke stromen, daar zongen
molens, als hadden ze tongen,
met tonen, die weerklonken,
in berg en dal
in de omgeving, overal.
Het boek zegt ons dat
daar in het koele nat
vele vissen speelden.
Men zag slechts overvloed en weelde,
waar men vrij mee om kon gaan,
dat schrijft ons Sinte Brandaan.
Toen zei de verzengde kapelaan:
'We kunnen hier beter maar vandaan,
voor ons nieuwe ellende wacht.
Ik heb bij mijzelf overdacht:
het is zonder meester niet,
al 't wonderbaarlijks dat je hier ziet.
Treffen die lieden ons hier aan,
hoe komen we heelhuids hiervandaan?
Ik vrees dat het ons slecht vergaat,
ze doen ons misschien zoveel kwaad
dat we liever nooit geboren waren.
Dit werd gemaakt, durf ik te verklaren,
door een wonderlijk soort wezens
die God in het minst niet vrezen.
Ze hebben een hele vreemde moraal,
als ze willen, worden ze ons fataal,
net als die eigenaardige mannen
die ons een valstrik wilden spannen
bij die berg in vuur en vlam.'
Toen smeekte de stuurman
Sinte Brandaan en de heren
naar het schip terug te keren.
Toen ze aan boord waren gegaan,
kwamen daar opeens rieden aan
die wonderlijk van uiterlijk waren,
zoals het boek ons zal verklaren.
Ze hadden wolfstanden
en ze heetten Walseranden.[+]
Ze konden het schip net niet meer bereiken
en stonden daarom woedend te kijken.

[+]Bij molens die zingen *of si hadden tonghen* moet men wellicht aan het geklater van schepraderen van watermolens denken, maar het is ook mogelijk dat hier evenals bij het bronzen wandfries een vernuftig mechaniek beschreven wordt: er bestond een waterrad dat zo geconstrueerd was dat het al draaiend fluittonen van verschillende hoogte voortbracht.

[+]Het motief van de verdierlijking van de mens zodra hij zich in zijn hoogmoed van God afwendt, vindt men al bij Augustinus en in

Hoefde hadden si alse zwijn -
Hoe mochten, si wonderliker zijn![+]
Mans handen ende honden been,[+]
Si screyden al in een,[+]
Cranen hals, mans buuc vorware,[+]
Onder die voete ru van hare.[+]
Sijdin was al haer ghewant.[+]
Boghen droughen si in die hant
Ende pijle daer in gheset,
Wel gheslepen ende ghewet.[+]
Si hadden langhe baerde.
Si rochelden alle haerde
Alse doen wilde beeren.
Hem berau arde zeere[+]
Dat hem sente Brandaen
Huut haerre borch was ontgaen.
Doe sprac sente Brandaen:
'Latet tscip al sachte gaen
Hier in desen vliete,[+]
Dat ons niet en sciete[+]
Dit eyselike commer.[+]
Nu heeft mi groet wonder[+]
Of si Gode kennen yet.[+]
[+]Ic wille weten van hem dbediet.'[+]
Up die stavene ghinc hi staen.[+]
Hi bemanetse vele saen[+]
Bi Gode ende bi zijnre cracht
Ende bi al dat hi heeft ghewracht[+]
Ende noint liet gheweerden[+]
In hemele ende in der eerden,
Dat sine met vreden lieten[+]
Tote bi den lande vlieten,[+]
Dat hi hem spreken mochte.[+]
Si leiden vele sochte[+]
Die boghen hute haerre hant
Ende zweghen alle te hant.[+]
¶ Doe vraechde sente Brandaen:
'Kendi Gode? Doet mi verstaen.'[+]
Doe sprac een daer onder:
Brandaen, du heves wonder[+]
Dore varen in menich lant.[+]
Nu heeft hu God hier ghesant,[+]

[+]*mochten*: konden
[+]*Mans*: mensen-; *been*: poten
[+]*al in een*: voortdurend
[+]*Cranen*: van kraanvogels
[+]*Onder*: eronder
[+]*ghewant*: kleding
[+]*ghewet*: geslepen
[+]het speet hun zeer
[+]*vliete*: stroom
[+]*sciete*: beschiete
[+]*commer*: monstervolk
[+]nu ben ik zeer benieuwd
[+]*yet*: wel
[+]*f.190R,a*
[+]ik wil weten wat ze te zeggen hebben
[+]*stavene*: plecht
[+]hij bezwoer ze terstond
[+]*ghewracht*: geschapen
[+]*noint*: ooit; *gheweerden*: ontstaan
[+]*met vreden*: ongestoord
[+]*vlieten*: drijven
[+]*Dat*: zodat
[+]*vele sochte*: zeer gedwee
[+]*te hant*: terstond
[+]*Doet*: doe het
[+]je hebt wonderbaarlijke zaken
[+]*Dore varen*: meegemaakt
[+]*ghesant*: gezonden

Elk had het hoofd als van een zwijn,[+]
ze konden niet vreemder zijn.
Handen van mensen en poten van honden.
Ze schreeuwden aanhoudend en opgewonden.
Een mensenromp en de hals van een kraan
en harige voeten om op te staan.
Geheel van zijde was hun gewaad.
Ze hielden hun grote bogen paraat
met de pijlen erin gezet,
goed geslepen en gewet.
Ze hadden lange baarden
en ze rochelden vervaarlijk,
op de wijze van wilde beren.
Ze konden het slecht verteren
dat Sint Brandaan hun was ontkomen:
dat hebben ze hoog opgenomen.
Toen sprak Sinte Brandaan:
‘Laat het schip zachtjes gaan
en met het tij meedrijven
om buiten schot te blijven
als dat griezelvolk aan gaat leggen.
Ik ben benieuwd wat ze zeggen,
of ze van God hebben vernomen:
dat wil ik te weten komen.’
Op de steven ging hij staan
en beval de monsters daarvandaan
bij God en wat Hij schiep
en in het leven riep
en wat Hij openbaarde
in de hemel zowel als op aarde,
dat ze niet gingen schieten,
maar hen in leven lieten
om met elkaar te praten.
Ze legden heel gelaten
hun bogen op de grond
en hielden meteen hun mond.
Toen vroeg hun Sinte Brandaan:
‘Kent u God? Doe mij dit verstaan.’
Toen sprak er een uit die schare:
‘Brandaan, jij bent gevaren
langs wonderen, alom verspreid.
Nu heeft God je naar hier geleid,

[+]diens voetspoor in de 12de eeuw bij Bernardus van Clairvaux. De naam *Walscherande* wordt alleen in de Middelnederlandse teksten gebruikt; de oorsprong is niet duidelijk, vermoedelijk is het woord een verbastering van het Duitse *Waltschrat* (‘kwade bosgeest’).

Dien du voer ons minnet.[+]
Hoe wel dattune kinnet,[+]
Wij kenden eer, verstaet dat,[+]
Daer hi in sinen trone sat,[+]
Daer wine saghen alle
Voer Lucifers valle.'
Doe sprac sente Brandaen:
'Dit soudic weder segghen saen,[+]
Maer dat mi bestaet niet.[+]
Een wijs man bescreven liet,[+]
Dinghele dorsten niet beghyen[+]
Datsi Gode hadden ghesien
In den aensichte zine.
Du wils di domphede pinen.[+]
Ic segghe di te voren,
Du en moghes mi niet verdoren[+]
Met dusdaenre mare.[+]
Dine woerde sijn ongheware[+]
Ende oec loghenlijc.[+]
God es onghesienlijc.[+]
Du best zeere bedroghen!
Wat hebstu di toe ghetoghen?[+]
Nye en saghen hoeghen, dats waer;[+]
[+]God es so wonderlike claer.[+]
Dine hoeghen zwijnijn,[+]
Waer mochten si commen zijn
Datsi Gode saghen, den hoghen,
Dien die ingle niet sien en moghen
Ja in vullen aenghesichte?[+]
Waer saechdine dan te rechte?[+]
Doe hi in erderike was Zone,
Drouch hi in hemelrike crone.
Hier was hi Sone ende daer Vader.
Nochtan was hi daer algader
Vader, Sone, Helich Gheest,
Eenich Heere ende alre meest.[+]
Du dincs mi ombedacht,[+]
Over al es sine macht:
In hemele ende in diepe afgronde,
Ja, ter hellen mense vonde,
Die des gherochte[+]
Dat hise daer sochte.

[+]die je boven ons bemint
[+]hoe goed je Hem ook kent
[+]*kenden*: kenden Hem; *eer*: eerder
[+]*Daer*. daar waar
[+]dit zou ik zeker tegenspreken
[+]*bestaet*: past
[+]*bescreven liet*: heeft beschreven
[+]*beghyen*: bekennen
[+]je waagt je aan een dwaasheid
[+]*verdoren*: misleiden
[+]met zulke praatjes
[+]*ongheware*: onwaar
[+]*loghenlijc*: leugenachtig
[+]*onghesienlijc*: onzichtbaar
[+]*toe ghetoghen*: aangematigd
[+]*saghen*: zagen Hem
[+]*f.190R,b*
[+]*claer*: licht
[+]je varkensogen
[+]recht in het aangezicht
[+]*te rechte*: precies
[+]*alre meest*: de allerhoogste
[+]*ombedacht*: onbezonnen
[+]als iemand het zou wagen

die jij meer dan ons bemint.
Maar hoe goed je Hem ook kent,
wij kenden Hem eerder, besef dat.
En hoe Hij op Zijn troon zat,
dat aanschouwden wij allen,
voor Lucifer was gevallen.'[+]
Toen sprak Sinte Brandaan:
'Was het mij maar toegestaan,
dan ontkende ik, wat jullie zeggen.
Een wijs man heeft eens vast laten leggen[+]
dat zelfs geen engel durft staande houden
dat hij ooit God aanschouwde
en Hem zag in Zijn gelaat.
Wat jij beweert, is gekkenpraat.
Dus zeg ik je kort en goed
dat je me niet misleiden moet
met verzinsels van dit soort.
Leugenachtig is je woord,
onbetrouwbaar en onwaar.
God is namelijk onzichtbaar.
Je woorden zijn zelfbedrog.
Wat verbeeld je je dan toch?
Nooit zagen ogen Zijn gezicht,
God is zo stralend licht.
Waar zijn jullie heen gevlogen
dat je met je varkensogen
God aanschouwde, zo verheven
dat geen engel 't mag beleven
in Zijn aangezicht te zien?
Mag ik weten waar, misschien?
Toen Hij op aarde was als Zoon,
droeg Hij in de hemel een koningskroon.
Hier was Hij Zoon, daar was Hij Vader.
Toch was Hij daar altegader
Vader, Zoon en Heilige Geest.
Enige en Hoogste is Hij altijd geweest.
Je hebt niet goed nagedacht
over God en Zijn almacht:
in de hoogste hemel, de diepste afgronden,
ja, in de hel zelfs wordt gevonden
Gods macht in alles wat bestaat,
als men die daar zoeken gaat.

[+]De opstand en de val van de aartsengel heeft vóór de Schepping plaatsgevonden. Lucifers val wordt verbeeld in Apokalyps 12: 7-9.

[+]De vraag of het mogelijk is God direct te aanschouwen, kreeg in de 12de eeuw een bijzonder belang binnen de oplevende belangstelling voor vraagstukken die het hiernamaals betroffen. In navolging van Augustinus twijfelden sommige theologen aan die mogelijkheid; 'God zien' betekende volgens hen niet meer dan het verstandelijk inzien van Gods aanwezigheid in de schepping. De discussie duurde voort tot Thomas van Aquino in de 13de eeuw tot een bevredigende synthese van de verschillende opvattingen kwam.

Wat wiltu di toe tyen[+]
Dattu Gode souts hebben ghesien?'
Doe sprac die wonderlike gheest:[+]
'Brandaen, dattu niet ne weets,
Des en wiltu niet betrauwen.
Dat sal di noch berauwen!
Oec suldijs ghewinnen scade.[+]
Den bouc verberrenstu bi onrade,[+]
Daer die waerheit in ghescreven was.
Hoe leede es di worden om das![+]
Nu hebben ghesien dine oghen
Dattu doe niet wils gheloven.[+]
Daer omme so doen si wijselike
Ende leven saleghelike
Die an Gods woorde gheloven,
Al en saghen zijs noint met oghen.[+]
Ja en scrijft ons sente Jan[+]
Hoe in Thomase, den heleghen man,
Tgheloeve was te broken?[+]
Al hadt hem God vorsproken,[+]
Doe hem quam die mare[+]
Dat God verresen ware,
Hi en wildes niet gheloven,[+]
[+]Hi en saecht metten hoghen[+]
Dat God ware up verstanden.[+]
Hi moest tasten metten handen[+]
Ende sine wonden also bevaen.[+]
Daer na quam God tote hem saen
Ende seide: "Thomaes, com, tast mijn wonden
Ende zijt ghelovich tallen stonden."[+]
Doe seide die twifeleere:
"Nu so ghelovics, Heere,[+]
Dattu best verresen nu."
"Vele te salegher so bestu,"[+]
Sprac doe die Heleghe Kerst,
"Dattu ghelovende worden best.
Maer wel salich so sijn die,
Die mi nochtan en saghen nye[+]
Ende gheloeven an mi."
Brandaen, nu bedincke di
Hoe hout dat die Heleghe Kerst[+]
Den wel gheloevenden es.'

[+]*toe tyen*: aanmatigen

[+]*gheest*: wezen

[+]ook zul je er nadeel van ondervinden

[+]*bi onrade*: uit onbedachtzaamheid

[+]hoe duur is je dat komen te staan

[+]*Dattu*: wat je

[+]*zijs*: zij het

[+]*Ja en scrijft*: beschrijft immers niet

[+]*te broken*: aangetast

[+]*hadt*: had het; *vorsproken*: voorzegd

[+]*mare*: bericht

[+]*wildes*: wilde het

[+]*f.190V,a*

[+]tenzij hij het met eigen ogen zag

[+]*up verstanden*: opgestaan

[+]*tasten*: aanraken

[+]bevaen: bevoelen

[+]en wees altijd gelovig

[+]*ghelovics*: geloof ik het

[+]des te zaliger ben je

[+]*nye*: nooit

[+]*hout*: genegen

Aan jou is zijn gelaat bekend?
Wie denk je wel dat je bent?
Toen sprak de wonderlijke geest:
‘Brandaan, wat jij niet zeker weet,
daar wil je ook niet op vertrouwen.
Dat zal je nog berouwen
en je nog heel wat schade brengen.
Het boek liet jij in drift verzengen
waar de waarheid in geschreven stond,
zoals je nadien wel ondervond!
Nu zag je met je eigen ogen
wat je niet wilde geloven.
Daarom doen zij wijs en goed
en leven met een vroom gemoed,
die in Gods woorden geloven
zonder te zien met eigen ogen.
Beschrijft ons immers niet Sint Jan[+]
hoe Thomas, de heilige man,
door ongeloof werd gekweld?
Al had God het hem voorspeld,
toen 't verhaal hem werd gedaan
dat God echt was opgestaan,
wilde hij het niet geloven
tenzij hij 't zag met eigen ogen
dat God echt verrezen was,
en dan nog geloofde hij het pas
als hij de wonden mocht voelen bij Hem.
Toen hoorde hij Gods stem:
“Kom, Thomas, betast mijn wonden dan.
Wees van nu af een gelovig man.”
Toen zei de twijfelaar:
“Nu geloof ik het voorwaar,
dat U bent verrezen, Heer.”
“Zalig ben je des te meer,”
zo sprak Christus hem toen aan,
“nu je weer gelooft, voortaan.
Maar wel zalig toch zijn zij
die van ver noch van dichtbij
mij zagen, en toch geloven aan mij.”
Brandaan, nu bedenk daarbij
hoezeer Christus hem liefheeft
die oprecht gelovend leeft.’

[+]Het verhaal van de ongelovige Thomas is te vinden in Johannes 20.

¶Noch sprac die zwijninen mont:
‘Brandaen, ic make di cont[+]
Waer wi Gode so na ghyen[+]
Dat wine wel mochten sien.
Dat was doe Lucifer ghedachte[+]
Dat hi met overdegher crachte[+]
Up den hemele wesen woude[+]
Anders dan hi wesen soude.[+]
Dat en was ons lief no leet mede.
Inghelen waren wi van suiker claerhede[+]
Dat wi Gode saghen daer -
Dit segghe ic di vorwaer.
Maer met Lucifers valle
So moesten wi vallen alle.
Doe sprac God te handen[+]
Tote ons, Walscheranden,
Om dat wi hadden zwijnen moet,[+]
Dat dor doghet niet en doet,[+]
Het heeft eenen bozen list,[+]
Het leit in des goors mist,[+]
Int slijc of yewers onreins hel,[+]
Daer in es hem also wel
Alst ware in een reine stede.[+]
[+]Wij verzwijmden ons, dats waerhede,[+]
Recht alse dat onwijse zwijn,
Dies moeten wi hem ghelijc zijn.
Half zijn wi ru ende hondijn -[+]
Hoe mochten wi wonderliker sijn?
Dat verdienden wi daer mede,
Om dat wi des honts zede[+]
In hemelrike beghinghen.
Want van ne gheenen dinghen
En wrought hi den bekenden man[+]
Sint dat hine nomen can,[+]
Maer hi staet hem zwijghende bi
- Hoe hout hi sinen meester zi -[+]
Dat hi hem eenich scade ghedoet.[+]
Dies gaf ons God dit lant goet[+]
Te zoenen ende te mieden,[+]
Omme dat wi sine scade niet berieden.[+]
Omme dat wi dus stonden stille
So hebben wi dus onsen wille:[+]

[+]*cont*: bekend
[+]*ghyen*: gingen
[+]*ghedachte*: dacht
[+]*overdegher*: hoogmoedige
[+]*Up*: aan het hoofd van
[+]anders dan hem toekwam
[+]*van suiker claerhede*: zo stralend licht
[+]*te handen*: terstond
[+]*moet*: aard
[+]*dor doghet*: uit deugdzaamheid
[+]*bozen list*: kwalijke neiging
[+]het ligt in de smerigste drek
[+]*yewers...hel*: iets anders
[+]*stede*: plek
[+]*f.190V,b*
[+]*verzwijmden ons*: zondigden
[+]*ru ende hondijn*: behaard als honden
[+]*zede*: gedrag
[+]*wrought*: beschuldigt
[+]zodra deze zijn naam kan noemen
[+]*hout*: trouw
[+]als hij hem enig kwaad doet
[+]*Dies*: daarom
[+]als zoengeschenk
[+]*berieden*: beraamden
[+]*wille*: zin

Toen zei nog de zwijnesnuit:
‘Brandaan, nu leg ik je alles uit,
hoe wij God kwamen zo nabij.
Zijn aangezicht zagen wij.
Dat was, toen Lucifer heeft gedacht,[+]
in zijn hoogmoed, dat hij met zijn macht
naar een hogere plaats kon streven
dan zijn bestemming hem had gegeven.
Dat was ons lief noch leed.
Engelen waren wij, zo stralend, God weet,[+]
dat wij Hem daar zagen, zonneklaar,
dat zeg ik u voorwaar.
Maar toen Lucifer is gevallen,
gold zijn ondergang ons allen.
God nam ons terstond onder handen,
Hij vond ons, Walseranden,
behept met een verzwijnd gemoed,
omdat een zwijn niets deugdzaams doet
en de kwalijke neiging heeft
dat het maar 't liefst in de smurrie leeft.
In al wat vies is en onrein
voelt het zich minstens net zo fijn
als in reinheid en zuiverheid.
Wij verzwijnden, dat is een feit,
wij handelden al net zo gek.
Vandaar nu onze zwijnebek.
Voor de helft behaard zoals een hond,
zijn wij het raarste dat ooit bestond,
en dat heeft ook een goede reden,
omdat wij als de honden deden
bij de opstand in het hemelrijk:
een hond geeft van geen waaksheid blijk
en doet geen vreemde kwaad, die weet
hoe die hond heet.
De hond staat er dan zwijgend bij,
hoe lief zijn meester hem ook zij,
wanneer die aangevallen wordt.
Daarom gaf ons God[+]
als zoengeschenk dit goede land.
Wij waren immers geen kwaad van plan.
Wij bleven afzijdig, stonden stil
en daarom gewerd ons door Gods wil

[+]Het idee dat de val van Lucifer werd veroorzaakt door zijn hoogmoed (en niet door jaloezie), vindt men voor het eerst bij Origenes (3de eeuw). De bijbelplaats die ten grondslag ligt aan deze nu algemeen aanvaarde opvatting, is Jesaja 14: 12, 13.

[+]Er zijn drie maal drie engelenkoren, hiërarchisch geordend over de negen hemelsferen. Deze door de middeleeuwse kerk aanvaarde hiërarchie der engelen werd voor het eerst beschreven door pseudo-Dionysius (rond 500). Het idee van de negen hemelsferen is oorspronkelijk van Ptolemeus; het werd in de Middeleeuwen aangepast en verchristelijkt. Binnen het Ptolemeïsche wereldbeeld geldt de aarde als de laagste en donkerste plek in het heelal, het verst verwijderd van God; naarmate men hoger komt wordt het lichter. De wezens die de hemelsferen bevolken hebben deel aan het licht van hun sfeer.

[+]Het motief van de ‘neutrale’ engelen - engelen die zich bij de opstand van Lucifer afzijdig hebben gehouden - lijkt voor het eerst in de literatuurgeschiedenis een rol te spelen in de *Navigario*; de theologische bron was misschien Origenes (3de eeuw).

Verlaten so es ons der hellen,
Verlaten: kwijtgescholden
Men sal ons daer niet quellen
Met Lucifers ghesellen[+]
Die daer die zielen quellen.
Wi hopen ghenadelike[+]
Up Gode van hemelrike.'
Doe seide sente Brandaen:
'Wij waren in huwe borch ghegaen.
Daer saghen wi grote chierheit[+]
Ende arde groete rijcheit
Die daer es ghenouch.
Diet daer al te gader drouch,[+]
Hi was vroet ende wel bedacht.[+]
God heeft ons met zijnre cracht
Van danen so wel gheleet,
So dat ict alre best weet,
Dat wi daer niet en namen[+]
Dies wi ons dorven scamen[+]
Of in pinen dorven comen.[+]
Wi en hebben hu niet ghenomen,
Dies weet God die waerheit.
Waers oec yet, dat ware mi leit.[+]
En hadde God met zijnre cracht,
[+]Die ons hier hevet bracht,
Die draken niet ghebonden,
Si hadden ons verslonden
Daer wi ter poorten ghinghen in.[+]
Nu wondert mi in minen zin[+]
Waer ghi waert ghevaren
Doe wi in huwe borch waren.'
¶Doe sprac een Walscherant:
'Wij waren in een ander lant
Over een wout ghevaren[+]
Met LX groete scaren,[+]
In dat lant ten draken.[+]
Wel vele onghemaken
So hebben wi alle daer ghedaen,[+]
Wi waren daer wel naer ghevaen.[+]
Si daden ons meneghen toren,[+]
Met spotte namen si ons coren.[+]
Dat segghen wi te waren,
Dies waren wi daer ghevaren

[+]*ghesellen*: trawanten
[+]*ghenadelike*: ootmoedig
[+]*chierheit*: weelde
[+]*te gader drouch*: bijeenbracht
[+]*vroet*: wijs; *wel bedacht*: verstandig
[+]*niet*: niets
[+]*Dies*: waarvoor; *dorven*: behoeven
[+]*pinen*: moeilijkheden
[+]*yet*: iets
[+]*f.191R,a*
[+]*Daer*: toen
[+]nu vraag ik me af
[+]*Over*: door
[+]*scaren*: legerscharen
[+]*ten*: van de
[+]*ghedaen*: ondervonden
[+]*wel naer*: bijna; *ghevaen*: gevangen
[+]*toren*: kwaad
[+]*Met spotte*: honend

veel goeds. Bespaard werd ons de hel
en we ontlopen 't wrede spel
van Lucifer en zijn gezellen
die aldaar de zielen kwellen.
We stellen nederig onze hoop
op God die in de hemel woont.'
Toen zei Sinte Brandaan:
'Wij waren in uw burcht gegaan
en zagen rijkdom daar en pracht
en veel dat kunstig was bedacht.
Van alles was daar genoeg.
Wie dat heeft samengevoegd,
was wijs en heeft goed nagedacht.
God heeft ons met Zijn kracht
weer zo goed weggeleid van daar,
dat ik met een gerust hart verklaar
dat wij daar niets wegnamen
waarvoor we ons moesten schamen
of waar narigheid van kon komen.
Wij hebben u niets afgenomen.
Was dat wèl zo, God weet
dat mij dat dan danig speet.
Had ook God met Zijn kracht,
die ons hier heeft gebracht,
de draken niet gebonden,
ze hadden ons verslonden
toen wij de poort zijn ingegaan.
Nu vraag ik me af, dus geef mij te verstaan,
waarheen had u zich begeven
toen wij in uw burcht verbleven?'
Toen zei een Walserand:
'Wij waren in een ander land.
Zestig legerscharen trokken hiervandaan
om dwars door een dicht woud te gaan
naar het land van de draken.[+]
Met heel wat lastige zaken
hebben wij daar kennis gemaakt,
we waren bijna gevangen geraakt.
Ze kwamen allang onze vrede verstoren,
honend stalen ze ons koren.
Echt waar, alleen om ons te wreken
zijn wij in hun land neergestreken

[+]Vermoedelijk wordt hier gedoeld op een strijd met een leger van duivels (vgl. de aant. bij v.1870).

Ende hebben met hem ghevochten
Aldaer wise sochten.[+]
Wi hadden groot volcheere.[+]
Si brochten oec ter weere[+]
Harde vele crachten:
Weghen ende grachten[+]
Hadden si alle beleghet.[+]
Si en waren nye so ontweghet[+]
No in so grammen moede[+]
Sint dat hem God, die goede,
Ghedoghede den twifel[+]
Dat si moesten metten duvel.[+]
Wij en segghen hu nemmeere,[+]
Of du en wils weder keeren[+]
Tote onser borch van prijse,[+]
Daer willen wi eere bewijsen.'
'Neen, wi niet, wi willen varen
Daer ons God moet bewaren,'[+]
Sprac die goede sente Brandaen,
'Ende Gode volen so moetti gaen.'[+]

Doe Brandaen orlof ghenam,[+]
Die bouc seit dat hi quam
In den ellefsten morghen
[+]In harde groeter zorghen.
Die wonderlike liede
Riepen in haren bediede[+]
Na den heleghen Brandane,
Den Gods onderdane,[+]
Ende boden hem scat ende spijse.
Doe sprac die Gods wijse:
'Huwe spijse no huwen scat
Die en bestaet ons plat[+]
Ende wi en willens niet ontfaen.'[+]
Doe liet hi sinen kiel gaen
Ende sciet van dien lande[+]
Ende voer up die zee te hande.

¶Do versach sente Brandaen[+]
Eenen cleenen man saen.
Die bouc seit ons dat,
Dat hi vlootte up een blat.[+]

[+]waar we hen opzochten
[+]*volcheere*: krijgsmacht
[+]*ter weere*: ter verdediging

[+]*grachten*: wallen
[+]*beleghet*: bezet
[+]*ontweghet*: ontzet
[+]noch zo woedend

[+]prijsgaf aan de wanhoop
[+]dat ze met de duivel mee moesten
[+]*nemmeere*: niets meer
[+]*Of du en*: tenzij je
[+]*van prijse*: voortreffelijke

[+]*Daer*: waar

[+]en moge God u begeleiden

[+]*orlof*: afscheid

[+]*f.191R,b*

[+]*bediede*: taal

[+]*onderdane*: dienaar

[+]daar hebben wij helemaal niets aan
[+]*willens niet*: willen er niets van
[+]*sciet van*: ging weg van

[+]*versach*: ontwaarde

[+]*vlootte*: dreef

en raakten met hen in gevecht
waar we ze hadden opgezocht.
Ons leger was heel machtig,
maar zij hadden een krachtig,
welbemand verweer daartegen:
alle wallen en wegen
waren door hen bezet.
Zij waren nooit meer zo ontzet,
zo woedend en op wraak verzot,
sinds het uur dat de goede God
hen aan de wanhoop had prijsgegeven,
daar ze onder de duivel moesten leven.
En 't vervolg, dat hoort u, heren,
als u met ons terug wilt keren
naar onze burcht, die allen prijzen.
Daar willen wij u eer bewijzen.'
'Dat doen we niet! We willen varen
waar God ons moge bewaren,'
sprak de goede Sint Brandaan,
'moge God ook u bijstaan.'

Toen Brandaan afscheid nam,
het boek zegt dat hij toen kwam,
op de elfde morgen,
in de grootste zorgen.
De wezens riepen allemaal,
natuurlijk in hun eigen taal,
de heilige Brandaan,
Gods dienaar, aan
en boden schatten en spijzen.
Toen sprak Gods wijze:
'Uw schatten en uw eten,
daar willen wij niets van weten,
die nemen we niet aan.'
Toen liet hij het schip gaan
en is van dat land vandaan
meteen de zee weer opgegaan.

Toen trof Sinte Brandaan
een klein mannetje aan.
Het boek zegt ons, dat
het ronddreef op een blad.

Die man was cume[+]
Also groet als een dume.[+]
In die luchter hant zijn[+]
So voerde hi een napkijn,[+]
In dandre een greffeel bloot[+]
Dat ne was no bore groot.[+]
Daer mede was hem vele wee:[+]
Hi stac tgreffeel in die zee
Ende liet drupen int napkijn[+]
Dien hi hadde in de hant zijn.
Ende doe hijt vol hadde ghedaen,
Goet hijt weder hute saen;[+]
Aldus hi mat ende hute ghoet.
Hoert hier wonder groot!
¶Doe vraechde hem sente Brandaen
Waer omme dat hijt heeft ghedaen.
Hi sprac: 'Ic mete dese zee,
Hets mi vorscepen emmermee,[+]
Ofte icse vul meten mach[+]
Tote voer den domsdach.'[+]
Doe sprac Brandaen, die heere:
'Du en vulmeetse nemmermeere!'
Die cleene man andwoerde up dat,
Daer hi up dien blade zat:
'Niet te meer dan ic vulmeten mach[+]
[+]Die zee voer den domsdach,[+]
Niet te meer moghedi bescauwen
Al dat wonder en trauwen[+]
Dat God heeft laten gheweerden[+]
Int water ende up der eerden,
Entie di noch verholen zijn.[+]
Dine gheestelike kindre fijn,[+]
Die zijn thuus sonder troost.[+]
God die di dicken heeft verloost[+]
Bidden si dor sine ghenaden
Dat hi hu behoede van scaden.
Gods inghel moete behoeden di![+]
Niet langher willic hu zijn bi.'

In den ellefsten daghe
Hier na, dats gheene zaghe,[+]
Quamen si, des seker zijt,

[+]*cume*: nauwelijks
[+]*dume*: duim
[+]in zijn linkerhand
[+]*napkijn*: kommetje
[+]*greffeel*: griffel; *bloot*: slechts
[+]*no bore*: niet erg
[+]daarmee had hij het erg moeilijk
[+]*drupen*: druppelen
[+]goot hij het meteen weer leeg
[+]het is mijn eeuwige bestemming
[+]*Ofte*: om te zien of
[+]*domsdach*: dag des oordeels
[+]*Niet te meer dan*: net zo min als
[+]*f.191V,a*
[+]
[+]*en trauwen*: voorwaar
[+]*laten gheweerden*: geschapen
[+]*Entie di*: en die jou
[+]*fijn*: godvruchtig
[+]*troost*: steun
[+]*verloost*: gered
[+]*moete*: moge
[+]*zaghe*: verzinsel

Daarop zat het ventje ruim:
hij was niet groter dan een duim.
Zijn linkerhandje hield hij om
een kleine kom.
De griffel in zijn rechterhand
was van omvang navenantl
en heel druk had hij 't ermee:
hij stak de griffel in de zee
en liet het druppen in die kom
met zijn kleine hand erom.
Als hij de kom daar vol mee kreeg,
gooide hij die meteen weer leeg.
Zo mat hij almaar door en goot.
Hoor hier nu een wonder groot!
Toen vroeg hem Sinte Brandaan
waarom dat moest worden gedaan.
De man zei: ‘Ik meet deze zee,
daar vervul ik mijn bestemming mee,
met te zien of 't klaar zal zijn
als de doemdag daar zal zijn.’
Toen zei de goede Sint Brandaan:
‘Jong, daar komt nooit een einde aan!’
Waarna het ventje op het blad
het volgende rake antwoord had:
‘Net zo min als 't meten klaar is[+]
als de dag des oordeels daar is,
net zo min lukt het jou en de jouwen
alle wonderen te aanschouwen
die God schiep met eigen hand
in het water en op het land
en die jou nog verborgen zijn.
Je geestelijke kinderen zijn
zonder vertroosting thuisgebleven
en bidden God, die vaak jouw leven
gered heeft, om door Zijn genade
jou te behoeden voor leed en schade.
Gods engel sta je altijd bij
en ga nu verder, zonder mij.’

Op de elfde dag nadien,
wil dit niet als leugen zien,
kregen ze na tertstijd, 's morgens vroeg,[+]

[+]‘Veel is verborgen en nog groter dan wat ons bekend is: wij zien van zijn werken zo weinig. De Heer heeft alles gemaakt en aan de vromen wijsheid geschonken’ (Jezus Sirach 43: 32,33).

[+]De tijd van de terts, de derde gebedsstonde, lag

In der tierchen tijt[+]
In groter zorghen up die zee,
Daer hem af quam vele wee.[+]
Haer anxt was vele groot.
Daer brochtse in groeter noot
Een visch die was vreesam,[+]
Die jeghen hem zwemmende quam.[+]
Hi wilde verzwelghen haren kiel.
Hem was zijn mont ende zijn ghiel[+]
Menich ghelachte wijt.[+]
No weder eer no na der tijt[+]
En was haren anxt so groot.
Drie daghe hi voer hem vloot,[+]
Doe spyen hi hem teenen boghe,[+]
En si dat ons die bouc loghe.[+]
Den stert stac hi in den monde
So hi alre diepst conde,
Dat scip hi al omme bevinc.[+]
XIIII daghe voeren si in den rinc,
Al daerse die visch verroerde,[+]
Die den kiel in de zee voerde
Alse ofte hi in de wolken soude[+]
Ende achter waert weder woude[+]
In den diepen afgronde.
Dus voeren si langhe stonde.
Doe vielen si in eene baerke,[+]
[+]Daer mede wilden si sterke[+]
Royen hute te lande.
Die visch dede hem grote hande.[+]
Si weenden, moonken ende scipman.
Brandaen die troestese dan
Ende seide: ‘En wilt hu niet vreesen.
God heeft ons dicwile voer desen[+]
Wonderlike dinc gheopenbaert.
Als dese visch wech vaert,
So wert die zee al stille,
Dan hebben wi onsen wille.’
Doe quam een scone weder,
Die kiel stond stille, hi en ghinc weder.[+]
No dor zeyl no dor wint
Hi en wilde niet gaen een twint.[+]
Viere hueren lach hi te dier stede,[+]

[+]ten tij de van de terts
[+]waardoor hun veel ellende overkwam
[+]*vreesam*: angstaanjagend
[+]*jeghen hem*: op hen af
[+]*ghiel*: muil
[+]*ghelachte*: vadem
[+]noch voor noch na die tijd
[+]*vloot*: zwom
[+]*spyen*: spande
[+]*En si dat*: tenzij
[+]*bevinc*: omringde
[+]*verroerde*: heen en weer slingerde
[+]*soude*: moest
[+]en weer terug wilde
[+]toen wierpen ze zich in een sloep
[+]*f.191V,b*
[+]*sterke*: krachtig
[+]*hande*: verdriet
[+]*voer desen*: hiervoor
[+]*en ghinc weder*: bewoog niet meer
[+]*niet ... een twint*: helemaal niet
[+]*hueren*: uren

weer iets gevaarlijks voor hun boeg.[+]
Opnieuw bracht hun de reis op zee
zorgen en ellende mee
en hun angst was wel heel groot.
Ditmaal raakten ze in de nood
door een vis, heel angstaanjagend,
die ze het schip naderen zagen
en die het verzwelgen wilde.[+]
De bek waarmee hij zijn honger stilde,
was vele vadems wijd.
Noch eerder, noch ook na die tijd
waren ze zo vreselijk bang.
Hij zwom voor hen uit, drie dagen lang,
toen spande hij zich tot een boog,[+]
of het moest zijn dat het boek loog,
de staart stak hij in de mond,
zo diep als hij maar kon,
zodat zijn lijf om 't schip heen ging.
Veertien dagen voeren ze in die ring.
En als zich de vis bewoog,
schoot het schip zo ver omhoog
of het de wolken in zou gaan
en stortte dan weer daarvandaan
als in een diepe afgrond.
Zo voeren ze dagen in het rond.
Toen zijn ze in een sloep gegaan
waarmee ze uit de ring vandaan
al roeiend land wilden bereiken.
Het monster deed hen vreselijk lijden.
Monnik en zeeman weenden zeer,
maar Brandaan troostte hen alweer
en zei: ‘Jullie hoeven niet te vrezen:
God heeft ons dikwijls voor dezen
wonderlijke dingen geopenbaard.
Zijn we van deze vis gevrijwaard,
dan wordt de zee volkomen stil,
zoals elk van ons dat wil.’
Toen kwam er mooi weer.[+]
Het schip bewoog in 't geheel niet meer.
Vergeefs werd op een zuchtje wind gewacht
dat hun schip ook maar een stukje verder bracht.
Vier uren lag het schip daar

[+]tussen negen en tien uur 's morgens.

[+]De omsingeling door de vis doet denken aan de eerste drie reisepisoden; een functie van deze herhaling zou kunnen zijn Brandaans gegroeide vertrouwen in God te tonen.

[+]

[+]Is de hier beschreven hitte de ondoordringbare hittegordel die volgens de Romeinse schrijver Macrobius (rond 400 na Chr.) de noordelijke en de zuidelijke helft van de wereld van elkaar scheidt?

Die hitte hem dicken wee dede.
Doe quam een windes stoot,
Die kiel doe henen vloot,
Die visch hi zanc te gronde.+
Daer verledichtse God tier stonde.+

Si voeren voert een lettel bat.+
Doe quamen si teenre stat+
Daer twater was so dinne+
Datsi onder hoerden daer inne
Clocken luden ende clinghen
Ende oec papen zinghen.+
Si hoerden paerden neyen+
Ende oec voghelen screyen.+
Si hoerden die honde bijlen+
Ende met hoernen ghijlen+
Ende vroylike zinghen
Ende dansen ende springhen
Van mannen ende van wiven;
So horden si onlede driven.+
Doe si dit hoerden daer onder,
So hadden zijs groet wonder+
Dat hem so bi was+
Ende si niet en saghen das.
Die heeren, bi rade ghemeene,+
Worpen hute zinckel steene,+
Hoe diepe dat twater ware.
+Die steene waren zware:
In wel corter stonde
So waren si te gronde.
Den ancker worpen si hute daer naer.
Dies wart hem te moede zwaer:+
ln den eersten valle
Die ancker wart met allen+
Onder ghevaen ende ghebonden.+
Daer hilden si langhe stonden+
Ende hadden wel groet wonder
Wiene hilde daer onder.+
Die meester stierman seide doe:
‘Ic en weet wat ik best doe,
Snijdic den ancker reep ontwee,+
So en moghen wi nemmee

+*zanc*: zonk
+*verledichtse*: verloste hen

+ze voeren een stukje verder
+*teenre stat*: bij een plek
+*dinne*: ondiep (?)

+*papen*: priesters
+*neyen*: hinniken
+*screyen*: zingen
+*bijlen*: blaffen
+en het geschal van jachthoorns

+*onlede driven*: rumoer maken
+verbaasde het hen zeer
+*bi*: nabij

+met algemeen goedvinden
+*zinckel steene*: peilloden

+*f.192R,a*

+daar kregen ze spijt van

+*met allen*: meteen
+*ghevaen*: gevangen
+*hilden*: lagen

+*Wiene hilde*: wie het vasthield

+*reep*: touw; *ontwee*: doormidden

en de hitte drukte hen zwaar.
Toen kwam plotseling een windstoot,
waarop het schip wegschoot.
God verloste hen terstond,
want de vis zonk naar de grond.

Ze voeren een stukje voort,[+]
toen kwamen ze bij een oord,
daar was het water zo onzwaar,
van de zeebodem hoorden ze daar
klokken luiden en klingelen
en ook priesters zingen.
Paarden hinnikten daar,
vogels riepen door elkaar,
hondegeblaf konden ze horen
en ergens een jachthoorn.
Een luid en vrolijk zingen
en dansen ook, en springen
van vrouwen en mannen, allemaal
maakten ze een groot kabaal.
Toen ze dat hoorden daaronder,
leek het hun een groot wonder
dat ze er zo vlakbij lagen
en er toch niets van zagen.
De heren, bij algemeen besluit,
wierpen stenen om te peilen uit:
hoe diep was het water daar?
De stenen waren zwaar:
iedere steen vond
al spoedig vaste grond.
Ze wierpen het anker erachter aan -
dat hadden ze beter maar niet gedaan:
meteen in zijn val
werd het anker daarbeneden al
gegrepen en vastgemaakt.
Uur na uur verliep traag
en ze vroegen zich af, verwonderd,
wie het vasthield daaronder.
De meesterstuurman zei toen:
‘Ik weet niet wat ik 't beste kan doen,
want kap ik nu de tros,
dan zijn we voor altijd los,

[+]In de Oudierse verhaaltraditie is de onderzeese wereld een bekend motief: op de zeebodem leven mensen net als wij, alleen is voor hen het water wat voor ons de lucht is. De auteur van de *Brandaan* lijkt dit traditionele motief te gebruiken ter beschrijving van de wereld onder onze wereld, de wereld van de antipoden, onze tegenvoeters, die volgens Macrobius het zuidelijk halfrond van de wereld bewonen.

Den gront der zee ghewinnen sciere.+
Helpt ons, Drochtijn, van hiere,+
Dore dijnre moeder eere!
Nu en moghen wi nemmermeere+
Onser vaert ghenieten.'+
Dat zeil si neder lieten.
¶ Doe vraeghde sente Brandaen
Eenen sinen capelaen,+
Die gheheeten was Noë,
Of hi te scrivene hadde mee+
Des wonders dat hi hadde ghesien.
Noë sprac mettien:+
'Vader, ic hebs langhe begheven.+
God danc, die bouc es vulscreven.'
Doe sprac sente Brandaen:
'So willic dat wi saen
Desen bouc up haven+
Ende voer sente Marien draghen,+
Want wi varen te handen+
Weder tote onsen lande.
Onse peelgrimage es vuldaen,
Dat hopic an Gode, saen.'

Doe dit al was ghedaen,
Ghinghen si ten zeyle saen
Ende trockent an den maste+
Ende bondent vele vaste.+
Den ancker cabel sneden si ontwee
+Ende voeren vroylic up die zee
Ende quamen saen te hant+
Ghesont tote in haer lant.
Den bouc nam sente Brandaen
Ende alle die moonken saen
Ende ghinghen met hem scone+
In den monster vrome.+
Doe quamen hem jeghen+
Vele goede Gods deghen,+
Broeders ende papen,+
Alsose God hadde ghescapen,+
Ende ontfinghen die heeren+
Met wel groeter eeren.
Dien bouc heeft hi up gheheven

+snel voor anker gaan
+*Drochtijn*: Heer
+*moghen*: kunnen
+onze reis ten einde brengen
+een van zijn kapelaans
+*mee*: meer
+*mettien*: dadelijk
+ik ben er allang mee opgehouden
+*up haven*: opheffen
+*voer ... draghen*: opdragen aan
+*te handen*: meteen
+en hesen het hoog aan de mast
+en zetten de schoten strak
+*f.192R,b*
+*saen te hant*: al snel
+*scone*: plechtig
+*monster*: klooster
+*jeghen*: tegemoet
+veel vrome kloosterlingen
+(leke)broeders en priesters
+zoals God hen had geschapen
+*Ende*: en zij

vinden we op geen zeebodem houvast meer.
Help ons hieruit, o Heer,
om Uw Moeders lieve wil,
of we liggen voor altijd stil
en moeten de reis onvoleindigd laten.
Ze streken het zeil, gelaten.
Toen vroeg Sinte Brandaan
aan een kapelaan
die Noë geheten was,[+]
of er nog meer te schrijven was
over wonderen waarvan ze getuige waren,
waarop Noë kon verklaren:
'k Heb er, vader, allang de brui aan gegeven,
Goddank, het boek is volgeschreven.'
Toen zei Sinte Brandaan:
'Dan wil ik dat wij van hier gaan
om het boek van wat wij zagen
aan Maria op te dragen.
Want wij varen terstond
terug naar ons eigen land.
Onze pelgrimstocht is nu volbracht,
dat hoop ik, bij Gods almacht.'

Toen dit alles was gedaan,
grepen ze het zeil weer aan,
hesen het heel hoog in de mast
en zetten de schoten strak.
De ankerkabel kapten ze in twee
en vrolijk voeren ze over zee
en ze bereikten al snel[+]
hun land, gezond en wel.
Het boek, gedragen door Sinte Brandaan
met een stoet monniken achter zich aan
werd als een kostbare vracht
naar het klooster gebracht.
Toen kwamen hun tegemoet
veel kloosterlingen met vroom gemoed.
grote geleerden, èn simpele zielen,[+]
die God evengoed bevielen
en ze ontvingen de heren
met vreugde en met ere.
Brandaan heeft ter verering het boek opgeheven

[+]Dat Brandaans kapelaan *Noë* (*Noach*) heet, moet waarschijnlijk worden opgevat als een verwijzing naar het verhaal van Noach in Genesis (vgl. de aant. bij v.98).

[+]

[+]Met *broeders ende papen* wordt een onderscheid gemaakt tussen ongeschoolde lekebroeders en geleerde priesters.

Daer dat wonder in was bescreven.
Doe quam een inghel van Gode
Ende dede zijns Heeren ghebode:+
'Sijt willecomme, Brandaen,
Dine vaert es vuldaen.+
Nu zijt up erderike
Also langhe als hu ghelike,+
Ende alstu hier niet mee wils zijn,+
So vaert ten hemele int sitten dijn.'+
¶ Doe ghereeddi hem ghewesse,+
Brandaen, ende zanc een messe.
Ende doe die messe was vuldaen,
So en lettet niet lanc saen+
Hi en staerf, die heleghe heere.
God dede hem grote eere:
Hi zant omme sine ziele
Den inghel sente Michiele.
Men grouf met eeren den lichame.+
Daer maectemen in sinen name
Eene kerke te waren
Met IX scone autaren,+
Die beteekenden die IX jaer
- Dat seit die bouc over waer -
Dat hi was in allenden+
Daer hem God wilde zenden.

¶ Nu biddic elken ende rade
Dat niemen en versmade
Brandaens avontuere,
+Die hem dicke wart te zuere,+
No en segghe no daer over houde+
Dat loghene wesen soude,+
Want het leecht bescreven in lattijne+
In meneghen cloester fine+
Ende in menegher goeder stede,+
Daer ment hout in werdicheden.+
Want God toechde hem besondere+
Van sinen heymeliken wondre.+
Die Spieghele houdes oec orconden.+
Elc claghe sine zonden
Den goeden sente Brandane,
Den Gods onderdane,+

+en bracht een boodschap van zijn Heer
+*vuldaen*: volbracht
+zolang als je goeddunkt
+*mee*: meer
+*sitten*: zetel
+toen maakte hij zich werkelijk gereed
+*lettet*: duurde het
+*grouf*: begroef
+*autaren*: altaren
+*allenden*: ballingschap
+*f.192V,a*
+dat hem dikwijls zwaar viel
+*daer over houde*: denke
+*Dat*: dat het
+*leecht*: ligt
+*fine*: voortreffelijk
+*goeder*: vrome
+waar men het in ere houdt
+*toechde*: toonde
+*heymeliken*: verborgen
+de *Spiegel* vermeldt het ook
+*onderdane*: dienaar

waarin de wonderen waren beschreven.
Een engel Gods daalde toen neer
en bracht een boodschap van zijn Heer:
‘Wees heel welkom, Brandaan.
Je reis is nu gedaan.
Je mag op aarde leven
zolang je daarom blijft geven
en wil je niet langer, weet:
in de hemel staat je stoel gereed.’
Brandaan maakte zich voor alles klaar,
een laatste mis zong hij daar
en toen dat was volbracht,
heeft hij niet langer gewacht
en stierf, de heilige heer.
God bewees hem de eer
te zenden om zijn ziel
de engel Sint Michiel.[+]
Met eer begroef men zijn lichaam,
men bouwde een kerk in zijn naam
en in dat bouwwerk waren
negen mooie altaren,
die symboliseerden de negen jaar,
dat zegt het boek voorwaar,
dat hij voer in ballingschap,
waarin hem God gezonden had.

Met nadruk geef ik nu de raad
dat niemand ze minacht of versmaadt,
Brandaans avonturen
en wat hij daarbij moest verduren,
en dat niemand zegt of 't ervoor zal houden
dat het leugens wezen zouden,
want het ligt beschreven in 't Latijn[+]
in kloosters groot en klein
en op menige vrome plek op aard,
waar 't met eerbied wordt bewaard.
Want God toonde hem in 't bijzonder
iets van Zijn verborgen wonderen.
Ook de *Spiegel* getuigt ervan.[+]
Elk kome met zijn zonden dan
naar Brandaan, Gods goede vriend,
die Hem altijd heeft gediend,

[+]Een van de functies van de aartsengel Michael was volgens middeleeuwse opvattingen het begeleiden van de zielen van gestorvenen naar de hemel (vgl. de aant. bij v. 837).

[+]Het Latijn was de taal van de kerk en van de wetenschap. Een werk dat in het Latijn geschreven was had veel meer gezag dan een werk in de volkstaal. Met het werk dat *leecht bescreven in lattijne* wordt waarschijnlijk de *Navigatio* bedoeld.

[+]De *Spiegel historiael* van Jacob van Maerlant, het boek dat hier ongetwijfeld bedoeld wordt, oordeelt ongunstig over de *Navigatio*, daar er *vele in schijnt gelogen* - nauwelijks een aanbeveling

Dat hi altoes ende heden
Voer ons allen moete beden.+
Dies en moet hi niet vergheten,
Want hi tparadijs heeft bezeten.+
Dies moeten hoeren Christus onse Heere,+
Dor siere liever moeder eere.+

AMEN AMEN

+*moete*: moge

+hem is het paradijs deelachtig geworden

+*moeten*: moge hem; hoeren: verhoren

+*Dor*: omwille van

opdat Brandaan vanaf heden[+]
ons gedenke in zijn gebeden.
Moge hij dit niet vergeten!
Nu hij in de hemel is verheven,
moge Christus Onze Heer
hem verhoren, om Zijn Lieve Moeders eer.

AMEN AMEN

[+]om het werk te lezen, laat staan geloof te hechten aan de inhoud.

Wie meer wil weten...

Wie meer wil weten over de heilige Brandaan, over het Middelnederlandse *Brandaan*-gedicht en de internationale *Brandaan*-literatuur, vindt hieronder een aantal suggesties voor verdere studie. In een zevental paragrafen worden de voornaamste aspecten van het *Brandaan*-onderzoek kort besproken, waarbij (met auteursnaam en jaar van uitgave) wordt verwezen naar de literatuurlijst. Deze is met opzet beperkt gehouden - een enigszins volledige *Brandaan*-bibliografie zou vele honderden titels tellen - maar via de opgegeven titels is het grootste deel van de niet-genoemde literatuur te achterhalen.

De Middelnederlandse *Brandaan*-teksten en hun edities

Het Middelnederlandse gedicht is overgeleverd in twee handschriften, die beide rond 1400 zijn ontstaan: het Comburgse handschrift in de Württembergische Landesbibliothek te Stuttgart en het handschrift-Van Hulthem in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. In het laatstgenoemde handschrift mist de *Brandaan*-tekst het begin-gedeelte van omstreeks 337 verzen. De twee teksten, vaak aangeduid met de siglen C en H, wijken tamelijk sterk van elkaar af, vooral op het niveau van woordkeus en formulering. Wie van de twee de oorspronkelijke Middelnederlandse tekst het best heeft bewaard, valt vaak niet uit te maken. C zowel als H zijn te beschouwen als het eindpunt van een keten van afschriften die een periode van rond twee eeuwen (van ca. 1200 tot ca. 1400) overspant. Tijdens het overleveringsproces zullen de teksten allerlei veranderingen hebben ondergaan, tengevolge van fouten bij het overschrijven, maar ook door opzettelijke aanpassingen en moderniseringen. Wie de Middelnederlandse *Brandaan* wil bestuderen, moet dus eigenlijk C en H voortdurend vergelijken. De enige editie die dit mogelijk maakt, is nog steeds die van Bonebakker uit 1894, waarin beide teksten naast elkaar zijn afgedrukt (Bonebakker 1894). Een geheel andere werkwijze volgde Maartje Draak in haar editie (Draak/Aafjes 1949). Haar doel was een benadering van het gemeenschappelijke origineel van C en H. Steunend op een grondige vergelijking met de Duitse *Brandaan*-teksten combineerde zij elementen uit beide teksten, terwijl zij haar reconstructie (op aandringen van W.Gs Hellinga) bovendien in een genormaliseerde en gemoderniseerde spelling aan de lezers voorlegde. Parallel met de Middelnederlandse tekst werd een vertaling-in-verzen (van acht lettergrepen met mannelijk rijm) van de hand van de dichter Bertus Aafjes opgenomen. De editie-Draak bevat een belangrijke inleiding, een hoofdstuk ‘Critische aantekeningen’, een ‘Verantwoording van de tekst’ en een aparte lijst woordverklaringen. De tekst in de editie Draak/Aafjes ligt ook ten grondslag aan de prozabewerking door W.P. Gerritsen (Gerritsen/Edel/De Kreek 1986). Tenslotte worden hier twee edities vermeld die (evenals de onze) alleen op de tekst in het Comburgse

handschrift zijn gebaseerd. De editie-Bellemans is een ouderwets schooluitgaafje met annotatie (Bellemans 1942); de editie-Oskamp bevat een interessante inleiding, woordverklaringen en tekstkritische aantekeningen (Oskamp 1971).

De Duitse *Brandaan*-teksten

Tot de Duitse tak van de *Reis*-versie behoren drie werken: een Middelhoogduits gedicht, een Middelnederduits gedicht, en een Middelhoogduitse prozabewerking. Het Middelhoogduitse *Brandaan*-gedicht (aangeduid met de sigle M) telt 1934 verzen; het Middelnederduitse gedicht (N) slechts 1166 verzen. De prozaversie (P) is overgeleverd in een drietal handschriften en een reeks vroege drukken. M en N gaan waarschijnlijk terug op een gemeenschappelijk origineel, dat (evenals de voorvader van P en het gemeenschappelijke origineel van C en H) op het - veronderstelde - Rijnlandse gedicht van omstreeks 1150 berustte. Anders gezegd: de inhoud (niet de bewoordingen) van dit Rijnlandse gedicht is tot op zekere hoogte reconstrueerbaar met behulp van drie onafhankelijke getuigen: C/H, M/N en P. De oude editie van Schröder geeft (behalve een editie van de *Navigatio*) de teksten van M, N en P (Schröder 1871). Van N bestaat een recentere editie (Dahlberg 1958), terwijl P tweemaal opnieuw is uitgegeven: naar het vijftiende-eeuwse Heidelbergse handschrift (Sollbach 1987), met reprodukties van de gekleurde pentekeningen in dit handschrift, en naar de Augsburgse druk van Anton Sorg van omstreeks 1476 (Fay 1985), met reproduktie van de houtsneden in deze druk.

De relaties tussen de *Reis*-teksten

Hoe het Rijnlandse origineel van de *Reis*-versie - het *Brandaan*-gedicht van omstreeks 1150 - er heeft uitgezien, is een vraag die de onderzoekers al heel lang bezighoudt. De beste inleiding tot deze kwestie vormen de pagina's 197-245 in de editie-Draak/Aafjes. De relaties tussen de teksten worden verduidelijkt door middel van een stemma, een stamboom van teksten. Het stemma van de *Reis*-teksten is ontworpen door de Duitse Brandanist Wilhelm Meyer (Meyer 1918). In hoofdzaak geldt Meyers stemma nog steeds; de belangrijkste correctie betreft de relatie tussen M en N (Dahlberg 1958). Gewoonlijk neemt men aan dat de Middelnederlandse versie, vertegenwoordigd door C en H, de inhoud van het Rijnlandse origineel tamelijk getrouw weerspiegelt. Een boeiend vraagstuk biedt daarbij de episode van het reuzenhoofd, die niet in de Duitse teksten voorkomt, maar toch oorspronkelijk lijkt te zijn (Peeters 1970). In enkele recente artikelen wordt de problematiek van de relaties tussen de Middelnederlandse en de Duitse *Brandaan*-teksten opnieuw ter discussie gesteld (Hogenhout-Mulder 1987, Mulder 1989); terwijl ook de nog onopgehelderde verhouding van het Rijnlandse gedicht tot de Latijnse *Navigatio Sancti Brendani Abbatis* tot nieuwe hypothesen heeft geleid (Peeters 1988, Peeters 1989).

De *Navigatio Sancti Brendani Abbatis*

Van de Latijnse *Navigatio* zijn meer dan honderd handschriften bekend. Het werk moet over geheel Europa verspreid zijn geweest en eeuwenlang de aandacht zijn blijven trekken. De standaardeditie, op basis van 18 handschriften, is door Carl Selmer bezorgd (Selmer 1959). Er bestaan twee moderne vertalingen in het Engels (Webb 1965 en O'Meara 1976). Voor een eerste oriëntatie komt Gerritsens hoofdstuk 'Brandaans reis naar het Land van Belofte' in *De wereld van Sint Brandaan* (Gerritsen/Edel/De Kreek 1986) in aanmerking. In de Middeleeuwen is de *Navigatio* in vele Europese volkstalen vertaald (Selmer 1956), onder andere al heel vroeg (begin twaalfde eeuw) in het Oudfrans (Short 1984) en veel later (vijftiende eeuw) in het Middelnederlands (Moltzer 1891). Twee problemen houden de onderzoekers van de *Navigatio* al sinds lang bezig. Allereerst de vraag waar en wanneer het werk is ontstaan: in een Iers klooster in de buurt van Trier, in de tiende eeuw, of al veel vroeger, rond 800, in Ierland? En ten tweede: de relatie met het Oudierse genre van de *immrama*, verhalen over zeetochten die voor een deel nog in een heidense traditie wortelen (zie hieronder). Voor het onderzoek van de *Reis*-versie is een derde, hierboven al genoemd vraagstuk van nog groter belang: de relatie *Navigatio* - *Reis*. Een aantal episoden in de *Reis*-teksten vindt een parallel in de *Navigatio*, van vele andere is echter in de Latijnse tekst geen spoor te bekennen. Was het Rijnlandse gedicht van omstreeks 1150 een ingrijpende omwerking van de *Navigatio*, of heeft de dichter zijn verhaal geconcipieerd op grond van een min of meer onvolledige herinnering aan of kennis, van het Latijnse werk? Ook andere mogelijkheden vinden verdedigers: sommigen menen dat het Rijnlandse gedicht een getrouwe vertaling van de *Navigatio* zou zijn geweest, een vertaling die later, in de loop van het overleveringsproces, ernstige corrupties zou zijn gaan vertonen (Hogenhout-Mulder 1987, Mulder 1989). Anderen houden het voor mogelijk dat zowel *Navigatio* als *Reis* op een gemeenschappelijk origineel, een voorstadium van de *Navigatio*, zouden teruggaan (Haug 1970, Peeters 1988, Peeters 1989).

De Ierse achtergronden

De wortels van het *Brandaan*-verhaal liggen in het vroeg-middeleeuwse Ierland. Een uitnemende introductie tot deze wereld bieden de studies en vertalingen van Maartje Draak (bijv. Draak 1977 en Draak/De Jong 1979). Iets van de sfeer van de 'pelgrimage voor God' (*perigrinatio pro Deo*) kan men proeven in de levensbeschrijving van de heilige Columba van Iona door Adamnan (Mönnich 1962). Doris Edels hoofdstuk 'Ierse achtergronden' in *De wereld van Sint Brandaan* (Gerritsen/Edel/De Kreek 1986) situeert de oudste *Brandaan*-overlevering in haar Oudierse religieuze en wereldlijke context. Daarbij komt ook het Oudierse genre van de *immrama* (enkelvoud *immram*, letterlijk 'rondroeiing') ter sprake, verhalen over zeetochten waarbij de schepelingen allerlei wonderbaarlijke eilanden aandoen. In een van de *immrama*,

de ‘Tocht van de boot van Máel Dúin’, heeft Maartje Draak het prototype van de *Navigatio* aangewezen. Voor een studie over de *immrama* kan worden verwezen naar de dissertatie van H.P.A. Oskamp (Oskamp 1970), waarin onder meer de oudste *vitae* (levensbeschrijvingen) van Sint Brendanus van Clonfert worden behandeld; dit boek bevat ook een editie-met-vertaling van de *immram* van Máel Duin.

De *Brandaan*-legende in later tijd

In de late Middeleeuwen werd Sint Brandaan (waarschijnlijk op grond van zijn naam) in West-Europa vooral vereerd als een heilige die bescherming biedt tegen brand. Als attributen draagt hij vaak een brandhaak en een brandende kerk of huis. Zo wordt hij bijvoorbeeld afgebeeld op een muurschildering in de Sint-Jan te 'sHertogenbosch (Van Mierlo/Winkelman 1989). De Brandaris op Terschelling dankt zijn naam aan een kapel, toegewijd aan Sint Brandaan, aan de toren waarvan oudtijds een vuurbaak werd uitgehangen. Vanaf ongeveer 1300 treft men op wereldkaarten een of meer ‘eilanden van Sint Brandaan’ aan. Vaak worden zij geïdentificeerd met de ‘Gelukzalige Eilanden’ (*Insulae Fortunatae*), die door antieke geografen ten westen van Afrika werden gesitueerd. Soms gaat het om een ‘Verloren (of Verdwenen) Eiland’ (*Insula Perdita*), dat door Brandaan zou zijn ontdekt, maar dat sindsdien door niemand meer was waargenomen. De overtuiging (berustend op de *Navigatio*), dat Brandaan het aardse paradijs zou hebben bezocht en dat dit gesitueerd was op een eiland aan de overzijde van de Atlantische Oceaan, heeft in de tijd van de grote ontdekkingsreizen een rol van belang gespeeld. Een beknopt overzicht van deze geografische implicaties is te vinden in het hoofdstuk ‘In Brandaans kielzog’ in *De wereld van Sint Brandaan* (Gerritsen/Edel/De Kreek 198e). In onze eigen tijd heeft de *Navigatio* opnieuw zeevaarders tot het maken van een oceaanreis geïnspireerd. Volgens de opvallend gedetailleerde specificaties in de Latijnse tekst bouwde de Engelse geograaf Tim Severin een *curach*, een scheepje met een huid van met wolvet ingevet leer, en zeilde daarmee in de zomers van 1976 en 1977 van Ierland via de Faröer en IJsland naar Newfoundland. Zijn doel was, aan te tonen dat Ierse monniken via deze ‘stapsteenroute’ ruim zeven eeuwen vóór Columbus Amerika kunnen hebben bereikt. De *Navigatio* zou reminiscenties aan deze Ierse oceaanreizen hebben bewaard (Severin 1978, Gerritsen 1980, Lecoq 1992).

Benaderingen van de Middelnederlandse *Brandaan*

Tijdens de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw was de belangstelling voor het Middelnederlandse *Brandaan*-gedicht vooral tekstkritisch gericht, dat wil zeggen: het ging de onderzoekers in de eerste plaats om het vaststellen van de relaties tussen de overgeleverde Nederlandse en Duitse teksten met het oog op de reconstructie van de oorspronkelijke versie. De verschijning van de editie-Draak

(Draak/Aafjes 1949) bracht een ander type onderzoek op de voorgrond: het peilen van het verloop van de literair-historische ontwikkeling die de Oudierse *immrama* via de *Navigatio* verbindt met de *Reis*-versie. In deze traditie staat bijvoorbeeld het artikel van Doris Edel over de intrigerende episode van de wereld-onder-water (Edel 1985). Sinds het midden van de jaren '80 is het vooral de interpretatie van het *Brandaan*-gedicht tegen de achtergrond van de twaalfde-eeuwse cultuur die de onderzoekers bezighoudt. Het hoofdstuk 'Brandaan en de wonderen van de wereld' in *De wereld van Sint Brandaan* (Gerritsen/Edel/De Kreek 1987) biedt een introductie tot deze laatste benadering. In het voetspoor van het belangrijke boek van Walter Haug over middeleeuwse literatuurtheorie (Haug 1985) toonde J.H. Winkelman aan dat het begin van het werk - proloog, expositie en de reuzenhoofd-episode - elementen bevat waarmee de dichter zijn publiek in een bepaalde richting stuurt (Winkelman 1988). S.I. Klerk-Oppenhuis de Jong wijdde een onderzoek aan de structuur van het gedicht, in samenhang met de thematiek van de reikwijdte van Gods genade (Klerk 1988). Over de maatschappelijke en intellectuele achtergronden publiceerde Clara Strijbosch (die aan een proefschrift over de *Brandaan* werkt) een tweetal artikelen (Strijbosch 1988a en b). De wordingsgeschiedenis van de in dit boek opgenomen *Brandaan*-vertaling van Willem Wilmink is beschreven in een artikel in het tijdschrift *Madoc* (Bok e.a. 1991)

Met betrekking tot enkele facetten van het gedicht die in de inleiding op p.15-27 zijn belicht, volgt hier nog een handvol aanbevelingen voor nadere studie. Een uitstekende inleiding tot de kosmologische opvattingen die in de *Brandaan* doorschemeren, is C.S. Lewis' boek over het 'verworpen wereldbeeld' van Oudheid en Middeleeuwen (Lewis 1964). Wat de middeleeuwse geografie betreft, biedt het uit 1925 daterende boek van Wright een nuttige oriëntatie (Wright 1965). Wil men iets van de zoölogie van de *Brandaan* begrijpen, dan is in ieder geval de laat-antieke *Physiologus* verplichte lectuur (Seel 1987, Curley 1979). De opvattingen over het hiernamaals zijn in de twaalfde eeuw sterk in beweging - men leze (maar niet zonder kritische zin) de studie van de Franse historicus Jacques Le Goff over de 'geboorte' van het vagevuur (Le Goff, 1981). In visioenen worden de verschillende locaties van het hiernamaals vaak gedetailleerd beschreven; hierover verschaft het werk van Dinzel-bacher een schat aan informatie (Dinzelbacher 1981). Een monografie van Reinhold Grimm behandelt de vele vormen waarin de Middeleeuwen het (terug)verlangen naar het paradijs gestalte hebben gegeven (Grimm 1977). Een boek van Lambertus Okken biedt herkenningspunten bij de beschouwing van de fantastische architectuur en de bewegende reliëfs in het kasteel van de Walseranden (Okken 1987). Elk van deze werken - en hetzelfde geldt voor tientallen andere die hier ongenoemd moeten blijven - kan een of meer van de talloze facetten van het middeleeuwse *Brandaan*-gedicht aan het fonkelen brengen. Men leze.

In een geestige boutade heeft de Nijmeegse neerlandicus P.J. Buijnsters eens de staf gebroken over zijn vakgenoten die te schriel zijn om een boek te kopen, laat staan

om boeken te verzamelen. Volgens hem is de gemiddelde neerlandicus ‘een boe-kenhater, die zich voordoet als een altruïst. Brandaan mag zijn schutspatroon heten’ (Buijnsters 1987). Met alle sympathie voor de boekenliefde van mijn geleerde collega, ik zie Brandaan, die negen jaar over zee zwalkte om een in drift verbrand boek door een ander boek te vervangen, niet graag geassocieerd met de onverschilligen die niet om boeken geven. Vandaar de titel die ik boven mijn inleiding heb geplaatst.

W.P. GERRITSEN

Literatuurlijst

Bellemans 1942: *De reis van Sente Brandane*. Naar den Comburgschen tekst uitgegeven met inleiding, aanteekeningen en bibliographie door A.T.W. Bellemans (Antwerpen: Nederlandsche Boekhandel, 1942; Klassieke galerij 5).

Bok e.a. 1991: Christien Bok, Patrick van Es, W.P. Gerritsen e.a.: 'In navolging van Noë. De wordingsgeschiedenis van Willem Wilminks *Brandaan*-vertaling', in *Madoc* 5 (1991), p. 129-48.

Bonebakker 1894: *Van Sente Brandane*. Naar het Comburgsche en het Hulthemsche handschrift opnieuw uitgegeven door E. Bonebakker. Twee delen (dl. I: De teksten; dl. II: Inleiding en aanteekeningen). (Amsterdam: Gebr. Binger, 1894).

Buijnsters 1987: PJ.Buijnsters, 'De neerlandicus als boekenhater', in *Literatuur* 4 (1987), p.90-91.

Curley 1979: *Physiologus*. Translated by Michael J. Curley (Austin/London: University of Texas Press, 1979).

Dahlberg 1958: Torsten Dahlberg, *Brandaniana*. Kritische Bemerkungen zu den Untersuchungen über die deutschen und niederländischen Brandan-Versionen der sog. Reise-Klasse, mit komplettierendem Material und einer Neuausgabe des ostfalischen Gedichtes (Göteborg, 1958, Göteborgs Universitets Årsskrift, Vol. LXIV, 5).

Dinzelbacher 1981: Peter Dinzelbacher, *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter* (Stuttgart: Anton Hiersemann, 1981; Monographien zur Geschichte des Mittelalters, Band 23).

Draak/Aafjes 1949: *De reis van Sinte Brandaan*. Uitgave, inleiding en commentaar door Maartje Draak, herdicht door Bertus Aafjes (Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 1949; herdrukt in 1978 onder toevoeging op p.247-259 van 'Rekenschap achteraf').

Draak 1977: Maartje Draak, *Schimmen van het Wester-eiland*. Verkenningen in de Keltische traditie van het oude Ierland (Amsterdam: Meulenhoff, 1977).

Draak/De Jong 1979: *Van helden, elfen en dichters*. De oudste verhalen uit Ierland. Uit het Oudiers vertaald en van toelichtingen voorzien door Maartje Draak en Frida de Jong (Amsterdam: Meulenhoff, 1979).

Edel 1985: Doris Edel, 'Antipoden, ankers en een wereld-onder-het-water', in A.M.J. van Buuren, H. van Dijk, O.S.H. Lie, F.P. van Oostrom (reds.), *Tussentijds*. Bundel studies aangeboden aan W.P. Gerritsen ter gelegenheid van

zijn vijftigste verjaardag (Utrecht, HES Uitgevers, 1985; Utrechtse bijdragen tot de mediëvistiek), p.101-14.

Fay 1985: *Sankt Brandan*. Zwei frühneuhochdeutsche Prosafassungen: der erste Augsburger Druck von Anton Sorg (um 1476) und die Brandan-Legende aus Gabriel Rollenhagens 'Vier Büchem Indianischer Reisen', hrsg. von Rolf D. Fay (Stuttgart, Helfant Edition, 1985). De kwaliteit van deze editie laat te wensen over; zie de bespreking door J. Goossens in *Leuvense bijdragen* 75 (1986), p.259-63.

Gerritsen 1980: W.P. Gerritsen, ‘Zeilen met Sint Brandaan’, in *Spiegel historiael* 15 1980), p.171-80 + 192.

Gerritsen/Edel/De Kreek 1986: W.P. Gerritsen, Doris Edel en Mieke de Kreek, *De wereld van Sint Brandaan* (Utrecht: HES Uitgevers, 1986).

Goff, Le 1981: Jacques Le Goff, *La naissance du purgatoire* (Paris: Gallimard, 1981).

Grimm 1977: Reinhold R. Grimm, *Paradisus coelestis, paradisus terrestris*. Zur Auslegungsgeschichte des Paradieses im Abendland bis um 1200 (München: Wilhelm Fink Verlag, 1977; Medium Aevum, Philologische Studien, Band 33).

Haug 1970: Walter Haug, ‘Vom imram zur aventiure-Fahrt. Zur Frage nach der Vorgeschichte der hochhöfischen Epenstruktur’, in *Wolfram-Studien* 1 (1970), p.264-97.

Haug 1985: Walter Haug, *Literaturtheorie im deutschen Mittelalter*. Von den Anfangen bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Eine Einführung (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985; Germanistische Einführungen). In 1992 is bij dezelfde uitgeverij een tweede, herziene en vermeerderde druk verschenen.

Hogenhout-Mulder 1987: Maaike Hogenhout-Mulder, ‘De reisattributen van de heilige Brandaan’, in *De nieuwe taalgids* 80 (1987), p.205-223 (zie ook Mulder 1989).

Klerk 1988: S.I. Klerk-Oppenhuis de Jong, ‘Brandaan en het geloof in Gods genade. Structuuranalyse van het Middelnederlandse gedicht *Van Sente Brandane*’, in *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 104 (1988), p.21-51.

Lecoq 1992: Danielle Lecoq, ‘Saint Brandan, Christophe Colomb, et le paradis terrestre’, in *Revue de la Bibliothèque Nationale* 45 (1992), p. 14-21.

Lewis 1964: C.S. Lewis, *The Discarded Image*. An Introduction to Medieval and Renaissance Literature (Cambridge, etc: Cambridge University Press, 1964).

Meyer 1918: Wilhelm Meyer, *Die Überlieferung der deutschen Brandanlegende. I: Der Prosatext* (Göttingen 1918, diss. Göttingen 1917). De delen II, III en IV van Meyers werk, over de versteksten, zijn nooit in druk verschenen; het typoscript is verloren gegaan.

Mierlo, Van/Winkelman 1989: J. van Mierlo en J.H. Winkelman, ‘St.Brandaan in de St.Janskathedraal te 's-Hertogenbosch’, in *Brabants heem* 41 (1989), p.1-4.

Moltzer 1891: *Levens en legenden van heiligen*. Eerste gedeelte: *Brandaen en Panthalioen*. Naar het Utrechtsche handschrift door H.E. Moltzer (Leiden: A.W. Sijthoff, 1891; Bibliotheek van Middelnederlandsche letterkunde).

Mönnich 1962: *Vreemdelingen uit Ierland. Het leven van Columba van Iona, beschreven door Adamnan; en van Columbanus van Luxeuil, beschreven door Jonas van Bobbio*. Ingeleid, vertaald en bewerkt door C.W. Mönnich (Amsterdam, Moussault, 1962; serie Reidans der heiligen).

Mulder 1989: Maaike Mulder, 'De flliatie van de "Reise/Reis"-teksten van de "Brandaan"', in *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 105 (1989), p.132-51 (zie ook Hogenhout-Mulder 1987).

Okken 1987: Lambertus Okken, *Das goldene Haus und die goldene Laube. Wie die Poesie ihren Herren das Paradies einrichtete* (Amsterdam: Rodopi, 1987; Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur, Band 72).

O'Meara 1976: *The Voyage of Saint Brendan, Journey to the Promised Land (Navigatio Sancti Brendani Abbatis)*. Translated with an introduction by John J. O'Meara (Dublin: The Dolmen Press, 1976).

Oskamp 1970: H.P.A. Oskamp, *The Voyage of Máel Dúin*. A Study in Early Irish Voyage Literature, Followed by an Edition of *Immram curaig Máele Dúin from the Yellow Book of Lecan in Trinity College, Dublin* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1970; diss. Universiteit van Amsterdam).

Oskamp 1971: *De reis van Sente Brandane*. Naar de versie in het Comburgsche handschrift, met inleiding en aantekeningen van H.P.A. Oskamp (Zutphen: Thieme & Cie, 1971; Klassiek letterkundig pantheon 189).

Peeters 1970: L. Peeters, 'De Reis van Sente Brandane, v. 137-260', in *Leuvense bijdragen* 59 (1970), p.28-40.

Peeters 1988: L. Peeters, 'Das Quellenstudium der *Navigatio Sancti Brendani*, der mitteldeutschen und mittelniederländischen Brandanversionen', in *Leuvense bijdragen* 77 (1988), p.435-66.

Peeters 1989: L. Peeters, 'Neue Perspektiven in dem Forschungsstand der *Navigatio Sancti Brendani abbatis* und der Reise-Texte', in F.P. van Oostrom en Frank Willaert (reds.), *De studie van de Middelnederlandse letterkunde: stand en toekomst*. Symposium Antwerpen 22-24 september 1988 (Hilversum: Verloren, 1989; Middeleeuwse Studies en Bronnen XIV), p. 169-86.

Schröder 1871: *Sanct Brandan*. Ein lateinischer und drei deutsche Texte, hrsg. von Carl Schröder (Erlangen: Verlag E. Besold, 1871).

Seel 1987: *Der Physiologus*. Tiere und ihre Symbolik. Übertragen und erläutert von Otto Seel (Zürich/München: Artemis Verlag, 1987 (ie druk: 1960), serie Lebendige Antike).

Selmer 1956: Carl Selmer, 'The Vernacular Translations of the *Navigatio Sancti Brendani*: a Bibliographical Study', in *Mediaeval Studies* 18 (1956), p. 145-57.

Selmer 1959: *Navigatio Sancti Brendani Abbatis*. From Early Latin Manuscripts. Edited with Introduction and Notes by Carl Selmer (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1959; University of Notre Dame Publications in Mediaeval Studies XVI).

Severin 1978: Tim Severin, *The Brendan Voyage*. Drawings by Trondur Patursson (London: Hutchinson & Co, 1978). Nederlandse vertaling: *De Brendan expeditie* (Bussum: De Boer Maritiem, 1978).

Short 1984: Benedeit, *Le voyage de Saint Brandan*. Texte et traduction de Ian Short, introduction et notes de Brian Merrilees (Paris: Union générale d'éditions, 1984, Série Bibliothèque médiévale, Collection 10/18).

Sollbach 1987: *St. Brandans wundersame Seefahrt*. Nach der Heidelberger Handschrift Cod. Pal. Germ. 60 herausgegeben, übertragen und erläutert von Gerhard E. Sollbach (Frankfurt a/M: Insel Verlag, 1987).

Strijbosch 1988a: Clara Strijbosch, 'Een reis naar inzicht. *De Reis van Sint Brandaan* tegen de achtergrond van twaalfde-eeuwse theologische opvattingen over zonde en genade', in *De nieuwe taalgids* 81 (1988), p.526-43.

Strijbosch 1988b: Clara Strijbosch, 'Kluizenaars en kasteelbewoners. De literaire verwerking van nieuwe levensvormen en maatschappelijke veranderingen in de *Reis van Sint Brandaan*', in D.R. Edel, W.P. Gerritsen en K. Veelenturf (reds.), *Monniken, ridders en zeevaarders*. Opstellen over vroeg-middeleeuwse Ierse cultuur en Middelnederlandse letterkunde [...] aangeboden aan Maartje Draak. Met een bibliografie van haar publikaties alsmede een autobiografische bijdrage (Amsterdam: Gerard Timmer Prods, 1988), p.97-117.

Webb 1965: *Lives of the Saints. The voyage of St Brendan*, Bede: *Life of Cuthbert*, Eddius Stephanus: *Life of Wilfrid*. Translated with an introduction by J.F. Webb (Harmondsworth: Penguin Books, 1965). Webbs vertaling is herdrukt in D.H. Farmer (ed.), *The Age of Bede* (Harmondsworth: Penguin Books, 1983).

Winkelman 1988: J.H. Winkelman, 'Proloog en expositie van de Middelnederlandse *Brandaan*', in *Leuvense bijdragen* 77 (1988), p.411-34.

Wright 1965: John Kirtland Wright, *The Geographica] Lore of the Time of the Crusades*. A Study in the History of Medieval Science and Tradition in Western Europe. With a new introduction by Clarence J. Glacken (New York: Dover Publications, 1965; ie dr. American Geographical Society, 1925).